

Tid för barn, tid för arbete

En undersökning av svenska hushålls tidsanvändning

7

LENNART FLOOD & URBAN GRÅSJÖ

7.1 Inledning

Syftet med denna uppsats är att beskriva och analysera de svenska hushållens tidsanvändning. Hur fördelas tiden mellan arbete och fritid? Hur ser arbetsfördelningen ut inom hushållet? Vilka förändringar kan urskiljas över tiden? Ett särskilt intresse ägnas åt att studera de effekter som barn har på hushållens tidsanvändning. Hur påverkar dessa människors och kvinnornas marknadsarbete? Hur mycket aktiv tid ägnas åt barnen? Hur fördelas denna tid mellan makarna och hur förändras den när förvärvsarbetet ändras?

Uppsatsen utnyttjar de upprepade tidsanvändningsstudier som ingår i HUS-undersökningen, Klevmarken & Olovsson (1989). Tidsanvändningsdata i HUS har tidigare använts i Flood & Klevmarken (1992), där data från 1984 användes för att studera användningen av arbete och fritid, Anxo & Flood (1994), där en jämförelse mellan Sverige och Frankrike görs, samt i Flood & Gråsjö (1995), där en beskrivning görs av förändringarna i hushållens tidsanvändning från 1984 till 1993. I denna uppsats koncentrerar vi oss på ett mindre antal aktiviteter och försöker belysa hur tiden fördelas inom hushållet samt eventuella förändringar under perioden 1984–1993.

En översiktsartikel om användningen av tidsanvändningsdata i ekonomisk forskning ges i Juster & Stafford (1991). En illustration av fördelarna med tidsanvändningsdata ges i Carlin & Flood (1997) där konventionella data över arbetstider jämförs med data från en tidsanvändningsstudie. När konventionella data används förekommer inga effekter av små barn på människors arbetstider (ett standardresultat i litteraturen). När tidsanvändningsdata används så framkommer det att små barn har en starkt negativ effekt på arbetstiden. Män, till skillnad från kvinnor, minskar i regel ej sin betalda arbetstid men deras faktiska arbetstid kan minska. För att finna dessa effekter

behövs tidsanvändningsdata som till skillnad från konventionella data mäter faktisk arbetstid istället för betald.

Att mäta hushållens interna resursanvändning är komplicerat, tidsanvändningsdata ger här en intressant möjlighet men denna ansats är naturligtvis inte problemfri. Tidsanvändningsstudier är både komplicerade och dyra, dessutom ställer de stora krav på både respondenter och intervjuare. Det finns definitionsproblem med vad som avses med aktiviteter och det är svårt att ta hänsyn till situationer där flera aktiviteter utförs samtidigt. Trots dessa invändningar menar vi att tidsanvändningsdata ger en möjlighet att studera frågeställningar som annars är svåra eller omöjliga att empiriskt belägga.

I denna uppsats utnyttjar vi en upprepad tidsanvändningsstudie från 1984 och 1993; denna information representerar en internationellt sett unik databas. Inledningsvis ges en beskrivning av hushållens tidsanvändning uppdelade på ett fåtal kategorier. Sedan följer en statistisk analys av olika bestämningsfaktorer. I appendix redovisas den datamängd som används, definitioner av aktiviteter samt en mer teknisk beskrivning av den modell som utnyttjats för den statistiska analysen.

7.2 Hushållens tidsanvändning

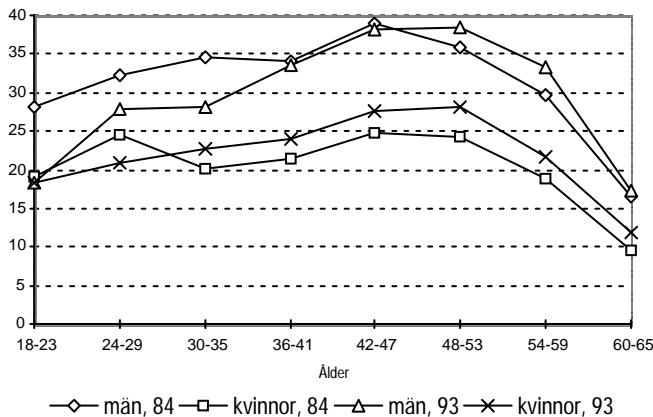
Vi väljer att studera hushållens tidsanvändning utifrån ett fåtal aktiviteter; marknadsarbete, hushållsarbete och barntillsyn. (För en närmare definition av dessa aktiviteter, se appendix.) Tidsanvändningen kommer att belysas utifrån två perspektiv, dels förändringar över tiden, 1984 till 1993, och dels skillnader mellan män och kvinnor. Av speciellt intresse är att beskriva och analysera de effekter som barn har på ovan nämnda aktiviteter. Att barnets ålder är av betydelse får anses som självklart, vi har valt att studera fyra åldersgrupper: 0–3 år, 4–7 år, 8–12 år respektive 13–18 år. I och med att vi speciellt vill studera jämställdheten mellan könen, så har merparten av analysen gjorts på de individer som är sammanboende eller gifta. I enstaka fall analyseras hela stickprovet. I jämförande syfte har gruppen ensamstående utan barn också använts.

Förvärvsarbete

Med förvärvsarbete menas arbete för vilket man erhåller betalning. I figur 7.1 kan vi se hur mycket tid som används till denna aktivitet. Figuren, som baseras på samtliga individer i urvalet, visar hur mycket tid som i genomsnitt läggs på marknadsarbete för olika åldersgrupper.

Av figuren kan man se att både unga män och kvinnor spenderade färre timmar på marknadsarbete 1993 jämfört med 1984. Den högre ungdomsarbetslösheten 1993 är den största orsaken till denna skillnad. Under 1993 arbetade däremot både män och kvinnor mer då de uppnått en högre ålder. Brytpunkten kommer redan i trettioårsåldern för kvinnor, medan motsvarande svängning identifieras först då männen är ca 40 år.

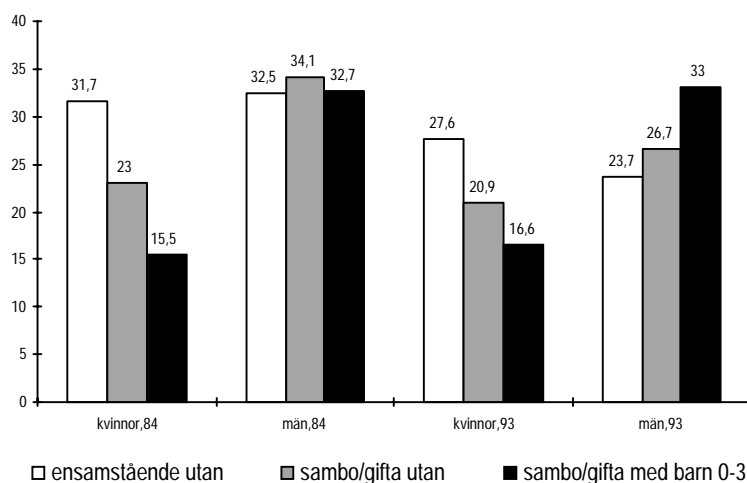
Figur 7.1 Marknadsarbete för kvinnor och män, 1984 och 1993. Timmar per vecka.

I figur 7.2 visas förvärvsarbete för ensamstående utan barn och för sambo/gifta utan respektive med barn. Det vi framför allt är intresserade av att undersöka är om man kan skönja något mönster då män respektive kvinnor går in i ett förhållande och sedan skaffar barn. Därför valde vi att analysera respondenter i åldern 18-40 år och effekten av små barn i hushållet.

För kvinnorna är mönstret detsamma 1984 och 1993; arbetstiden minskar då de går in i ett förhållande och när de sedan får barn minskar arbetstiden ytterligare. Den enda skillnaden mellan 1984 och 1993 ligger i de arbetstidsnivåer som rapporterats. År 1984 var nedgången i kvinnornas arbetstid brantare än 1993. Denna jämförelse påverkas dock också av sysselsättningssituationen 1984 och 1993. Medelåldern för de ensamstående och sammanboende kvinnorna utan barn var ca 27 år och något högre, ca 30 år för gruppen med barn.

Figur 7.2 Marknadsarbete för personer i åldern 18–40 år.
Timmar per vecka.

Männens genomsnittliga arbetstid var mellan 32 och 34 timmar per vecka 1984, oavsett om de var sammanboende eller om de hade barn. Mönstret är däremot helt annorlunda 1993; männen arbetar minst när de är ensamstående och mest när de har barn. Förklaringen till denna kraftiga förändring är återigen den höga ungdomsarbetslösheten 1993. Medelåldern var för männen omkring 30 år, med något högre medelålder för gruppen sambo/gifta med barn (ca 32 år). En intressant iakttagelse är att de ensamstående kvinnorna arbetade mer än de ensamstående männen 1993.

Låt oss då mer i detalj studera hur förekomsten av barn påverkar tidsallokeringen mellan könen för sammanboende eller gifta (18–65 år). Tabell 7.1 visar hur differenserna ser ut mellan kön och år, då paret har minst ett barn i åldern 0–3 år. Både män och kvinnor har marginellt ökat sitt förvärvsarbete sedan 1984. Men männen arbetar fortfarande i genomsnitt nästan 18 timmar mer per vecka än kvinnorna.

Tabell 7.1 Förvärvsarbete: hushåll med ett yngsta barn i åldern 0–3 år.
Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes.
Timmar och minuter per vecka.

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	15:30	(31:10)	16:05	(36:00)	0:35	(4:50)
Män	33:05	(44:50)	33:50	(47:30)	0:45	(2:40)
Skillnad kvinnor–män	-17:35	(-13:40)	-17:45	(-11:30)		

Däremot har skillnaderna mellan könen minskat om barnen är något äldre. I tabell 7.2 kan vi se att tidsdifferensen mellan könen minskat från drygt 14 timmar till drygt 12 timmar per vecka mellan 1984 och 1993 om det yngsta barnet är i åldern 4–7 år. Denna differens har minskat till ca sju timmar per vecka om yngsta barnet är i åldern 8–12 år (se tabell 7.3). Orsaken till denna förändring är att kvinnorna ökat sin förvärvsarbets-tid med sex och en halv timma per vecka, medan männen ökat sin arbetstid med ca en timma per vecka.

Tabell 7.2 *Förvärvsarbete: hushåll med ett yngsta barn i åldern 4–7 år. Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes. Timmar och minuter per vecka.*

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	21:15	(35:10)	21:50	(34:30)	0:35	(–0:40)
Män	35:30	(44:10)	34:15	(44:25)	–1:15	(0:15)
Skillnad kvinnor–män	–14:15	(–9:00)	–12:25	(–9:55)		

Tabell 7.3 *Förvärvsarbete: hushåll med ett yngsta barn i åldern 8–12 år. Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes. Timmar och minuter per vecka.*

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	21:50	(35:15)	28:20	(39:00)	6:30	(3:45)
Män	34:25	(45:30)	35:20	(50:15)	0:55	(4:45)
Skillnad kvinnor–män	–12:35	(–10:15)	–7:00	(–11:15)		

För att i någon mån kontrollera för effekten av den högre arbetslösheten 1993 undersöker vi också de individer som utfört arbete på mät dagen, dvs. de som faktiskt rapporterat att de har förvärvsarbetat under någon av de två dagar som de har intervjuats om sin tidsanvändning. De individer som ej rapporterat marknadsarbete har alltså utelämnats här. Tiderna för detta urval redovisas inom parentes (se tabell 7.1, 7.2 och 7.3).

I tabell 7.1 kan man se att kvinnorna ökat sin arbetstid mer än männen. Fortfarande är det dock stor skillnad mellan könen. Männen förvärvsarbetar ca 11,5 timmar mer per vecka än kvinnorna om yngsta barnet är 0–3 år.

Tabell 7.2 visar att om yngsta barnet är i åldern 4–7 år så har arbetstiden inte förändrats speciellt mycket sedan 1984, vare sig för kvinnor eller män. Vid en jämförelse mellan könen kan man se att kvinnorna arbetar i genomsnitt ca 10 timmar mindre per vecka. En

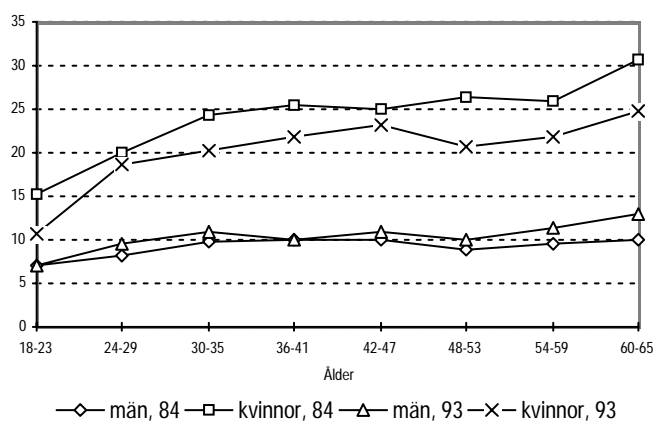
intressant iakttagelse är att männen 1993 marknadsarbetar färre timmar om yngsta barnet är 4–7 år jämfört med om barnet är i åldern 0–3 år, ca 44,5 timmar mot 47,5 timmar per vecka.

I tabell 7.3 kan man se att om det yngsta barnet är i åldern 8 till 12 år så har både kvinnor och män ökat sin arbetstid mellan 1984 och 1993. Skillnaden i arbetstid mellan kvinnor och män har också ökat till 11 timmar och 15 minuter per vecka.

Kvinnor ägnar mindre tid åt hushållsarbete och männen mer

I figur 7.3 kan vi se att den tid som kvinnor ägnar åt hushållsarbete har minskat inom alla åldrar mellan 1984 och 1993. Det är också möjligt att identifiera en liten ökning för männen för i stort sett alla åldersgrupper.

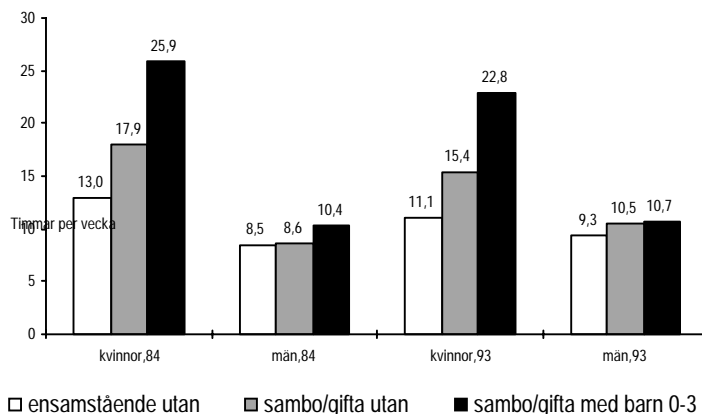
Figur 7.3 Hushållsarbete för kvinnor och män, 1984 och 1993. Timmar per vecka.

Tidsskillnaden mellan män och kvinnor när det gäller hushållsarbete har alltså minskat sedan 1984, men det är fortfarande kvinnorna som svarar för merparten av hemarbetet (1993 ägnar kvinnorna i stort sett dubbelt så mycket tid åt hemarbete som männen gör). För kvinnorna ökar tiden för hemarbete kraftigt med åldern. Genomsnittstiden för den äldsta gruppen är mer än dubbelt så stor som för den yngsta. För 1993 är det en mycket liten skillnad mellan de yngsta männens och kvinnornas hemarbete; denna skillnad ökar emellertid snabbt med åldern. Hur påverkas då tiden som ägnas åt hushållsarbete då män och kvinnor flyttar ihop, gifter sig och får barn? På samma sätt som för

marknadsarbete redovisas tidsanvändningen i hemarbete efter civilstånd och barn.

Figur 7.4 Hushållsarbete för personer 18–40 år.
Timmar per vecka.

I figur 7.4 kan vi se ett förhållandevis tydligt mönster. Kvinnor ägnar mer tid åt hushållsarbete då de är sammanboende och ytterligare mer tid då de får barn. Detta gäller både 1984 och 1993, med den skillnaden att nivåerna är ca 2–3 timmar per vecka lägre 1993. För männen är mönstret inte lika tydligt, även om motsvarande trend kan skönjas även för dem. Som sagts tidigare har skillnaden mellan männens och kvinnornas hemarbete minskat sedan 1984. Detta beror i huvudsak på att kvinnorna minskat den tid som ägnas åt hushållsarbete. Detta syns ännu tydligare i tabell 7.4, där differenser redovisas både mellan kön och år för hushåll med yngsta barnet i åldern 0–3 år. Notera att denna tabell bygger på individer som är sammanboende eller gifta (18–65 år).

Tabell 7.4 Hushållsarbete: hushåll med ett yngsta barn i åldern 0–3 år.
Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes.
Timmar och minuter per vecka.

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	26:05	(21:05)	23:15	(16:20)	-2:50	(-4:45)
Män	10:10	(8:15)	10:35	(9:00)	0:25	(0:45)
Skillnad kvinnor-män	15:55	(12:50)	12:40	(7:20)		

Kvinnorna har minskat sin tid med nästan tre timmar mellan 1984 och 1993. För männen visar tabell 7.4 att de ökar sin tidsanvändning med ca en halv timma. Fortfarande gäller dock att kvinnorna ägnar 12–13 timmar mer tid per vecka åt hushållsarbete. Samma mönster finns även då yngsta barnet är i åldern 4–7 år, tabell 7.5.

Tabell 7.5 *Hushållsarbete: hushåll med ett yngsta barn i åldern 4–7 år. Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes. Timmar och minuter per vecka.*

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	23:45	(19:35)	22:45	(20:30)	-1:00	(0:55)
Män	10:20	(9:10)	11:20	(9:55)	1:00	(0:45)
Skillnad kvinnor–män	13:25	(10:25)	11:25	(10:35)		

För dessa hushåll gäller att skillnaden kvinnor–män är ca 11,5 timmar per vecka, en minskning med två timmar sedan 1984. Denna minskning med två timmar beror på att kvinnorna minskat sin tid med en timma, medan männen däremot ökat sin tidsanvändning med en timma per vecka. Den största förändringen mellan 1984 och 1993 hittar vi för sammanboende/gifta kvinnor då yngsta barnet är 8–12 år (se tabell 7.6).

Tabell 7.6 *Hushållsarbete: hushåll med ett yngsta barn i åldern 8–12 år. Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes. Timmar och minuter per vecka*

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	28:00	(22:45)	21:00	(18:25)	-7:00	(-4:20)
Män	9:15	(8:15)	9:10	(7:30)	-0:05	(-0:45)
Skillnad kvinnor–män	18:45	(14:30)	11:50	(10:55)		

I tabell 7.6 kan vi se att kvinnorna minskat tiden som ägnas åt hushållsarbete med sju timmar. Trots denna minskning är skillnaden mellan kvinnor och män nästan 12 timmar per vecka. Som vi också kan se i samma tabell är männens hushållsarbetstid oförändrad.

Även för aktiviteten hushållsarbete presenterar vi hur tidsanvändningen ser ut för de män och kvinnor som rapporterat att de marknadsarbetat på den aktuella mät dagen (se siffrorna inom parentes i tabell 7.4, 7.5 och 7.6). Genomsnittstiden för marknadsarbete för denna grupp är av naturliga skäl större, vilket också medför att tiden

för hushållsarbete är mindre. Mönstret känns dock igen. Männerna ökar sin hushållsarbets tid något när barnen är yngre och minskar den något när barnen är i åldern 8–12 år. Det mest slående när det gäller kvinnorna är att de minskat den tid som ägnas åt hushållsarbete med nästan fem timmar då de har minst ett barn i åldern 0–3 år. 1993 är tidsdifferensen mellan könen dock fortfarande mer än sju timmar per vecka.

Mer tid tillsammans med barnen

Givetvis ägnar inte alla individer tid åt barntillsyn. Vi är intresserade av aktiviteten barntillsyn då hushållen har egna barn och inte då någon individ sitter barnvakt eller passar barnbarn. Därför görs analysen på de hushåll som har barn i åldern 0–12 år. Vi använder samma uppdelning som tidigare, nämligen sammanboende/gifta med barn i åldern 0–3 år, 4–7 år och 8–12 år.

I tabell 7.7 kan vi se hur barntillsynen förändrats mellan 1984 och 1983 för respektive kön, för hushållen med de allra yngsta barnen. Tiderna inom parentes avser återigen genomsnittstider för de hushåll där både männen och kvinnorna rapporterat att de marknadsarbetar.

Tabell 7.7 *Barntillsyn: hushåll med ett yngsta barn i åldern 0–3 år
Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes
Timmar och minuter per vecka*

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	12:55	(11:05)	14:10	(11:05)	1:15	(0:00)
Män	7:40	(6:30)	9:05	(8:00)	1:25	(1:30)
Skillnad kvinnor–män	5:15	(4:35)	5:05	(3:05)		

Skillnaden mellan kvinnor och män när det gäller tid till barntillsyn är i stort sett oförändrad mellan 1984 och 1993, då hänsyn inte tas till om de rapporterat marknadsarbete eller ej. Däremot har differensen minskat för de som marknadsarbetar. Kvinnor som förvärvsarbetar ägnade 1993 ca tre timmar mer tid per vecka än männen åt barntillsyn, motsvarande siffra för 1984 var ca fyra och en halv timma. Det är männen som ökat sin tid medan kvinnornas tid är oförändrad.

Att äldre barn får mindre aktiv tid av föräldrarna framgår av tabellerna 7.8 och 7.9. Detta gäller oberoende av om de som rapporterat noll i marknadsarbete tas med eller inte. Kvinnor med ett barn i åldern 0–3 år ägnade under 1993 i genomsnitt ca 14 timmar per vecka åt barnomsorg, motsvarande tid för barn i åldern 4–7 och 8–12

var ca 7 och 3 timmar. Samma mönster gäller även för männen; nivån är dock något lägre.

Tabell 7.8 Barntillsyn: hushåll med ett yngsta barn i åldern 4–7 år.
Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes.
Timmar och minuter per vecka.

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	9:35	(6:50)	6:55	(6:00)	-2:40	(-0:50)
Män	5:25	(4:30)	4:10	(4:00)	-1:15	(-0:30)
Skillnad kvinnor-män	4:10	(2:20)	2:45	(2:00)		

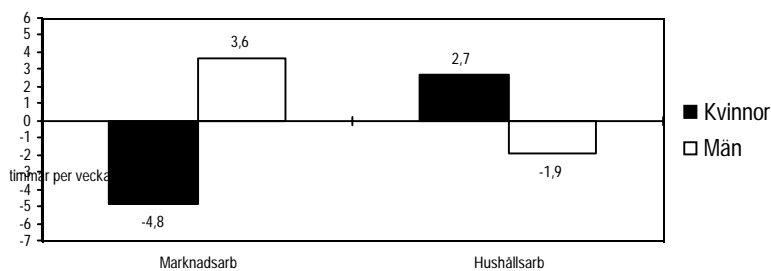
Tabell 7.9 Barntillsyn: hushåll med ett yngsta barn i åldern 8–12 år
Tiden för individer som marknadsarbetar inom parentes
Timmar och minuter per vecka

	1984		1993		Skillnad 1993–1984	
Kvinnor	4:10	(3:15)	2:50	(2:05)	-1:20	(-1:10)
Män	2:00	(1:50)	1:15	(1:20)	-0:45	(-0:30)
Skillnad kvinnor-män	2:10	(1:25)	1:35	(0:45)		

Barn minskar jämställdheten

En intressant möjlighet med HUS-undersökningen är att utnyttja den s.k. paneldelen, dvs. de individer som deltagit både 1984 och 1993. En fördel med att studera panelen är att vi har större möjlighet att kontrollera att icke observerbara faktorer påverkar resultaten.

Figur 7.5 Tidsdifferens mellan 1993 (med barn) och 1984 (utan barn).
Timmar per vecka.

För att visa barnens påverkan på föräldrarnas tidsallokering, är det intressant att undersöka de individer som hade barn 1993 men ej 1984. Figur 7.5 visar just detta, dvs. hur *samma* individer ändrat sin tidsanvändning mellan 1984 och 1993. Tyvärr så är inte denna s.k. panel särskilt stor (ca 35 individer av respektive kön), så precisionen i skattningarna blir låg.

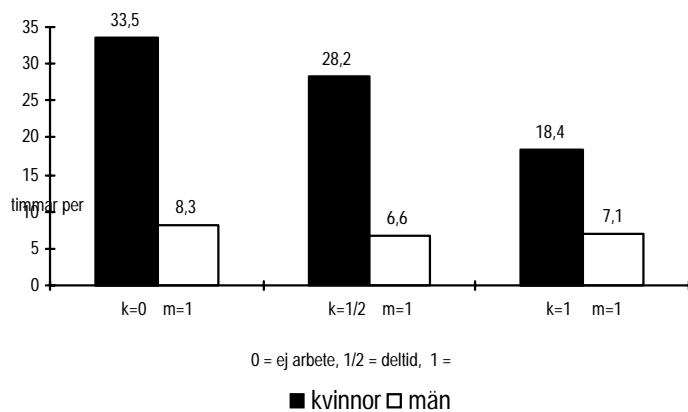
Vad händer då med jämställdheten när kvinnor och män får barn? Männen som var de som redan tidigare ägnade marknadsarbete mest tid, ökar tidsanvändningen på denna aktivitet, medan kvinnorna minskar sin arbetstid. Det omvända gäller för hushållsarbete. Kvinnorna ökar och männen minskar sin tid på hushållsarbete. Fritiden minskar mest för kvinnorna. Specialiseringen på olika arbetsuppgifter ökar och jämställdheten minskar.

Mannens hemarbete opåverkat av kvinnans marknadsarbete

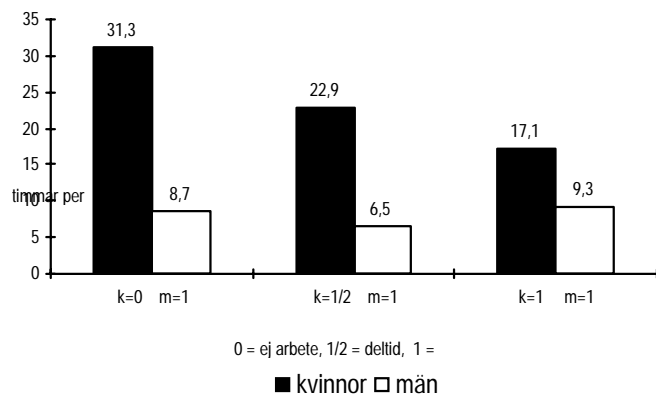
En intressant frågeställning gäller jämställdheten i hushållsarbete och barnomsorg när makarna ändrar sitt förvärvsarbete. I figurerna 7.6–7.9 visas hur den genomsnittliga tidsanvändningen för både hushållsarbete och barnomsorg påverkas av ändrade arbetstider för kvinnor. Syftet med figuren är att studera hur mannens tider påverkas. Huvudresultatet visar att mannens tid för de olika aktiviteterna är relativt okänslig oavsett kvinnans arbetstider. Som en illustration, ser vi att mannen ägnar mellan 6–9 timmar per vecka åt hushållsarbete oavsett om kvinnan inte arbetar eller arbetar heltid. För barntillsynen gäller att mannens tid minskar när kvinnan ökar sitt förvärvsarbete. Här är det emellertid viktigt att poängtera att vi inte håller barnens ålder konstant, utan i de grupper där kvinnorna förvärvsarbetar så är barnen äldre. Detta förklarar varför mannens barntillsyn har minskat.

På följande sidor: Figur 7.6–7.9.

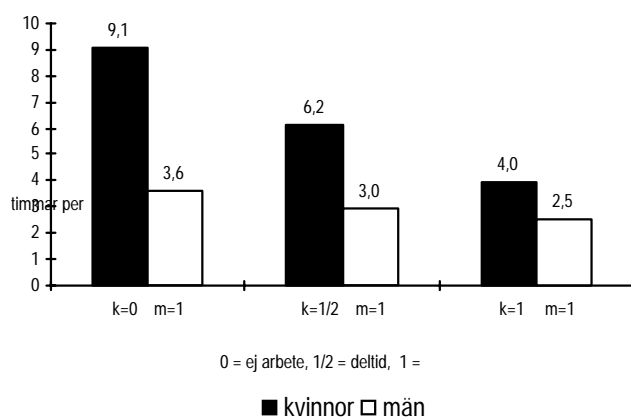
Figur 7.6 Hushållsarbete 1984, efter status på arbetsmarknad.
Timmar per vecka.

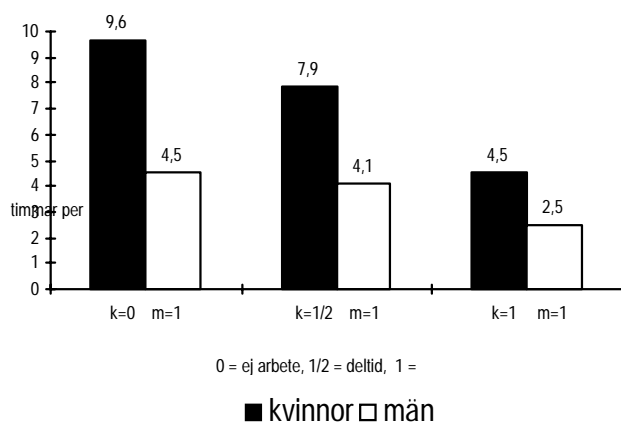
Figur 7.7 Hushållsarbete 1993, efter status på arbetsmarknad.
Timmar per vecka.

Figur 7.8 Barntillsyn 1984, efter status på arbetsmarknad.
Timmar per vecka.

Figur 7.9 Barntillsyn 1993, efter status på arbetsmarknad.
Timmar per vecka.

7.3 En statistisk analys av hushållens tidsallokering

En svaghet med de resultat som diskuterats ovan är att det är svårt att konstanthålla andra faktorer än de som vi är intresserade av att studera. Ett alternativ är att istället använda regressionsanalys i syfte

att erhålla isolerade effekter av de olika faktorer som påverkar tidsallokeringen. Den ekonomiska litteraturen innehåller en stor mängd referenser till ekonomiska modeller för analyser av hushållens resursallokering. Den mest kända och mest diskuterade ansatsen är Beckers tidsallokeringsmodell (Becker 1965). En översikt av denna typ av modeller ges i Juster & Stafford (1991), och en tillämpning på svenska HUS-data ges i Carlin & Flood (1997).

De statistiska modeller som utnyttjas här skall betraktas som en fortsättning av den deskriptiva framställningen. Det är inte vår avsikt att presentera och härleda en strukturell modell för hushållens tidsallokering. Den statistiska modellen bygger delvis på de metoder som användes i Carlin & Flood. Ett problem när tidsanvändningsdata användes för statistisk analys är den stora förekomsten av "nollor", dvs. av individer som rapporterat att de ej utfört aktiviteten. Som en illustration kan vi betrakta marknadsarbete; ett skäl till att individen svarat "noll" kan vara att han ej förvärvsarbetar. Ett annat skäl kan vara att han ej arbetade de dagar intervjun avsåg trots att han har ett förvärvsarbete. Det statistiska problemet vid analysen av tidsanvändningsdata (och även annan mikrodata) är att ta hänsyn till detta problem med "äkta och oäkta nollor". I Carlin & Flood användes mer komplicerade metoder, men erfarenheten från detta arbete tyder på att resultaten inte skiljer sig speciellt mycket då enklare (mer robusta) metoder används. De resultat som diskuteras här bygger därför på en s.k. Heckit regression och dessutom för hushållsarbete (där antalet "nollor" är mycket litet, nästan alla ägnar någon tid åt hushållsarbete) en vanlig minsta kvadrat regression. De fullständiga regressionsresultaten samt en beskrivning av Heckit modellen ges i appendix. I nedanstående avsnitt betonas enbart de mest intressanta effekterna. De aktiviteter som vi här koncentrerar oss på är marknadsarbete, hushållsarbete och barntillsyn. De förklaringsvariabler som användes i modellen är ålder, utbildning, löner, inkomst, barn, barnomsorg, bostadstyp och antalet hushållsmedlemmar.

Vad påverkar hur mycket vi förvärvsarbetar

Det är ingen överraskning att barn påverkar den tid kvinnorna förvärvsarbetar. Ett normalt resultat i litteraturen är emellertid att påverkan är mycket liten på männens arbetstid och om det finns en effekt så är den i regel positiv, dvs. män med små barn förvärvsarbetar mer, se Ham (1982), Johnson & Pencavel (1984). Flood & Carlin (1997) visar dock att då tidsanvändningsdata används så erhålls en stor negativ effekt även för männen. Män med yngre barn arbetar betydligt mindre än gruppen utan yngre barn. Detta resultat upprepas

även i denna studie för år 1984 och i tabell 7.10 visas att män med yngre barn arbetar ca 3,6 timmar mindre än gruppen utan barn.

Tabell 7.10 Marginaleffekter på marknadsarbete av barn i åldern 0–3 år. Timmar per vecka.

	1984	1993	Skillnad 1993–1984
Kvinnor	-7,4	-10,8	-3,4
Män	-3,6	0,7*	4,3
Skillnad kvinnor-män	-3,8	-11,5	

*) Ej signifikant på konventionell nivå.

Det är således värt att notera att detta resultat inte erhålls om konventionella data över arbetstider användes. Tidsanvändningsdata mäter faktisk arbetstid och inte kontrakterad. Med tidsanvändningsdata fångar vi upp alla effekter som barn har på våra arbetstider, om barnet är sjukt så märks detta om tidsanvändningsstudien har genomförts korrekt. Förmodligen framgår inte denna tillfälliga frånvaro när frågor om *normala* arbetstider ställs. Ett ytterligare stöd av resultatet att män med små barn arbetar mindre ges av försäkringskassornas statistik över ersatta frånvarodagar för vård av sjuka barn.

Tabell 7.11 Antal dagar med tillfällig föräldrapenning. 1984–1994 (1000-tal)

	Män	Kvinnor
1984	2043	2596
1985	2232	2890
1986	2403	2993
1987	2619	3227
1988	3128	4038
1989	3035	3841
1990	3305	4205
1991	3186	4083
1992	3073	3914
1993	3009	4196

Under 1984 svarade männen för ca 44 procent av totala antalet *ersatta* sjukdagar för vård av barn. Ett odiskutabelt resultat är den stora effekten små barn har på kvinnornas förvärvsarbete.

Tabell 7.10 visar att den genomsnittliga effekten för kvinnor med ett barn i åldern 0–3 år är en minskad arbetstid med nästan sju och en halv timma jämfört med kvinnor utan barn i denna åldersgrupp. För kvinnorna har denna negativa effekt ökat och år 1993 finner vi att

kvinnor med yngre barn arbetar nästan elva timmar mindre. Detta resultat är förväntat och återspeglas i tabell 7.12.

Tabell 7.12 Antal dagar med föräldrapenning.
1984–1993 (1000-tal)

	Män	Kvinnor
1984	1555	28899
1985	1833	31360
1986	2197	33216
1987	3040	37268
1988	2451	35366
1989	2803	37949
1990	3741	46788
1991	4520	51610
1992	5242	52623
1993	5808	51601

Antalet dagar med föräldrapenning har ökat kraftigt sedan 1984, med 78 procent för kvinnorna och 273 procent för männen. Männen svarar emellertid enbart för en mycket liten del av antalet dagar, 5 procent år 1984 och 10 procent 1993.

Resultaten 1993 för männen skiljer sig dramatiskt från de resultat som diskuterats för 1984. År 1993 finns inga statistiskt signifikanta effekter av små barn på männens marknadsarbete. De resultat som rapporterats i Flood & Carlin (1997) erhålls således inte år 1993. Detta är dessutom ett resultat som ej överensstämmer med den försäkringsstatistik som redovisats ovan. År 1984 ersattes männen för mer än tre och en halv miljoner arbetsdagar, motsvarande siffra för 1993 är nästan nio miljoner dagar. Trots denna kraftiga ökning i antalet ersatta dagar tyder våra modellresultat för 1993 på att den *isolerade* effekten (alla andra effekter konstanthållna) av små barn på männens arbetstid är försumbar.

En förklaring till detta resultat kan vara att män med små barn kompenserar den tillfälliga frånvaron som orsakas av barn med att arbeta mer vid andra tidpunkter. Denna kompensation skulle således ej förekomma i samma utsträckning 1984. Tabell 7.1 ger ett visst stöd för detta. Den visar att män med yngre barn som rapporterat förvärvsarbete ökat den genomsnittliga tiden med mer än två och en halv timma från 1984. Efterfrågesidan kan även spela en roll i den meningen att efterfrågan för övertidsarbete var större 1993 än 1984 (för de som har arbete).

Tendensen att kvinnor minskar sin tid i marknadsarbete är densamma även för äldre barn. I tabell 7.13 och 7.14 kan vi se att ett barn i åldern 4–7 respektive 8–12 år minskar kvinnornas arbetstid med 6,3

respektive 2,6 timmar per vecka 1993, vilket är en större påverkan på kvinnornas marknadsarbete än vad som kunde påvisas 1984.

*Tabell 7.13 Marginaleffekter på marknadsarbete av barn i åldern 4–7 år.
Timmar per vecka.*

	1984	1993	Skillnad 1993–1984
Kvinnor	-1,8	-6,3	-4,5
Män	-1,0*	-2,4*	-1,4
Skillnad kvinnor–män	-0,8	-3,9	

*) Ej signifikant på konventionell nivå.

*Tabell 7.14 Marginaleffekter på marknadsarbete av barn i åldern 8–12 år.
Timmar per vecka*

	1984	1993	Skillnad 1993–1984
Kvinnor	-1,7	-2,6	-0,9
Män	-3,0	-2,4	0,6
Skillnad kvinnor–män	1,3	-0,2	

*) Ej signifikant på konventionell nivå.

De marginella effekterna på männens marknadsarbete från barn i åldern 4–12 år är även de negativa. Män som har barn i dessa åldrar arbetar mellan en och tre timmar per vecka mindre än de män som inte har barn i denna åldersgrupp. För männen 1993 gäller det således att äldre barn till skillnad från yngre har en mätbar negativ inverkan på arbetstiden.

*Tabell 7.15 Marginaleffekter på marknadsarbete av barnomsorg.
Timmar per vecka*

	1984	1993	Skillnad 1993–1984
Kvinnor	4,6	4,0	-0,6
Män	-2,6	1,8*	4,4
Skillnad kvinnor–män	7,2	2,2	

*) Ej signifikant på konventionell nivå.

I tabell 7.15 görs en jämförelse av de marginella effekterna på marknadsarbete av kommunal/privat barnomsorg. Att tillgång till organiserad barnomsorg skulle påverka arbetsuttaget positivt verkar naturligt. Detta är också sant i samtliga fall utom för männen 1984, i

ett hushåll som har barnomsorg arbetade mannen då nästan två timmar mindre per vecka jämfört med ett hushåll utan barnomsorg. År 1984 påverkades alltså arbetstiden positivt för kvinnorna och negativt för männen.

Hushållsarbetets bestämningsfaktorer

När det gäller hushållsarbete är det svårt att identifiera effekter som är signifikanta (se regressionsresultaten i appendix). Detta beror sannolikt på att vi studerar aktiviteten hushållsarbete på en alltför aggregerad nivå. Några faktorer är det dock möjligt att peka på, vilka presenteras nedan.

Det som är gemensamt för kvinnorna 1984 och 1993 är framför allt icke-arbetsinkomstens negativa och lönsens positiva inverkan på hushållsarbete. Förekomsten av kommunal eller privat barnomsorg har också en signifikant effekt på kvinnornas hushållsarbetstid. Kvinnor med barnomsorg ägnar mellan två och tre timmar mindre tid per vecka jämfört med de som inte har barnomsorg. För 1993 kan även en signifikant ålderseffekt påvisas. Kvinnorna har en konkav tid-ålders profil, med maximum vid ca 52 år.

För männen är det endast utbildning som har en signifikant effekt på tid i hushållsarbete både 1984 och 1993. Generellt kan man säga att ju lägre utbildning mannen har desto mindre tid ägnar han åt hushållsarbete. Denna effekt är tydligast 1993. För 1993 gäller vidare att förekomst av barnomsorg påverkar hushållsarbetstiden negativt (ingen effekt 1984).

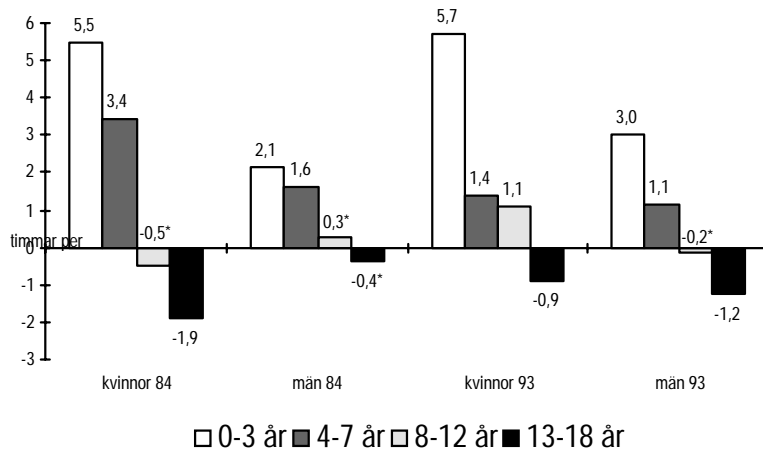
Ett genomgående drag, då det finns barn i åldern 0–12 år, är att kvinnorna ökar sin hushållsarbetstid. Det är dock endast de yngsta barnen som ger signifikanta effekter. För männen erhålls endast en signifikant effekt (positiv) och det är från barn i åldern 4–7 år för år 1993.

Barntillsyn

De tydligaste effekterna på barntillsyn kommer av naturliga skäl från förekomsten av barn (se figur 7.10). Ett barn i åldern 0–3 år medför att kvinnorna ökar sin barntillsyn med ca 5–6 timmar per vecka. För männen är denna positiva påverkan något mindre, mellan två och tre timmar per vecka. För båda könen gäller att effekten är störst 1993.

Figur 7.10 Marginaleffekter på barntillsyn. Timmar per vecka.

*) Ej signifikanta effekter

Då barnen är något äldre (4–7 år) är effekten fortfarande positiv. Skillnaden mellan män och kvinnor är störst 1984, då ett barn i denna ålder medför att kvinnorna ökar barntillsynen med nästan tre och en halv timma mot ca en och en halv för männen. 1993 påverkas fortfarande kvinnorna mest, men nu är differensen betydligt mindre. Effekten av barn i åldern 8–12 år är endast signifikant för kvinnorna 1993. De ökar då sin aktiva tid med barnen med drygt en timma per vecka. De äldsta barnen (13–18 år) har en negativ inverkan på den tid som ägnas åt barntillsyn. Effekterna är signifikanta med undantag för kvinnorna 1984.

Det framförs ibland att individer som har organiserad barnomsorg ägnar mindre tid åt barnen. För kvinnorna förefaller detta vara fallet 1993, då en negativ och signifikant effekt erhålls. 1984 däremot kan inget sådant mönster påvisas. För männen gäller dock det omvända. Kommunal/privat barnomsorg inverkar positivt på den tid som män tillbringar med barn, effekten är emellertid endast signifikant 1984. För ytterligare resultat beträffande effekten av barnomsorg se Gustafsson & Kjulin (1994).

1984 hade utbildningsnivån betydelse för den tid som ägnades åt barnen. Mönstret var att individer med låg utbildning spenderade mindre tid med barnen och att detta gällde i högre grad för kvinnor än för män. 1993 finns inte denna effekt kvar för männen och för kvinnorna är den betydligt svagare.

Preferenser för hushållsarbete och barntillsyn

Det kan vara av intresse att undersöka om kvinnors och mäns attityder till hushållsarbete och barntillsyn skiljer sig åt. Vid sidan om de exogena variabler som redovisats i de föregående avsnitten (*Vad påverkar hur mycket vi förvärvsarbetar, Hushållsarbetets bestämningsfaktorer, Barntillsyn*) undersöktes därför också olika preferensers betydelse. Tyvärr ställdes dessa attitydfrågor inte till samtliga respondenter 1984, så därför redovisar vi resultatet separat i detta avsnitt och endast för 1993.

När det gäller kvinnor och mäns inställning till att passa och leka med barn, så är båda könen positiva till detta. Kvinnorna är dock något mer positiva än männen. Resultaten visar också att städning och matlagning är aktiviteter som både män och kvinnor rangordnar lågt. Att städa är den minst populära aktiviteten, särskilt för männen.

Vilka signifikanta effekter av attityder kan då identifieras på marknadsarbete, hushållsarbete och barntillsyn? De kvinnor som uppskattar att städa och laga mat ägnar mindre tid åt hushållsarbete. Detta resultat kan också tolkas som att de kvinnor som ägnar mycket tid åt hushållsarbete har fått nog av städning och matlagning. För männen kan inga signifikanta effekter av deras attityder på omfattningen av deras hushållsarbete hittas.

Kvinnors och mäns attityder när det gäller barn påverkar deras tidsanvändning på olika sätt. Lusten att leka med barn påverkar mäns arbetstid negativt och kvinnors positivt, för en positiv inställning till barnpassning gäller det omvända. Tiden som ägnas åt barntillsyn påverkas däremot på ett likartat sätt. De män och kvinnor som gillar att leka med barn tillbringar också mer tid tillsammans med barnen, medan de individer som tycker om att passa barn ägna mer tid till barntillsyn.

7.4 Sammanfattning

Det som vi i huvudsak har försökt beskriva är den påverkan som barn har på marknadsarbete, hushållsarbete och barntillsyn. Barnets ålder är avgörande för den tid som män och kvinnor ägnar åt dessa aktiviteter. Kvinnornas arbetstid påverkas kraftigt av att de har barn i de allra yngsta åldrarna. 1984 minskade de sin arbetstid med i genomsnitt sju timmar per vecka, 1993 var siffran nästan 11 timmar. När barnen blir något äldre är denna negativa påverkan inte fullt så stor, även om effekten fortfarande är störst 1993. Ett intressant faktum kan noteras då männens arbetstid studeras. 1984 så kunde en negativ effekt identifieras av barn i åldern 0–3 år, men denna effekt

kunde däremot inte hittas 1993. Jämställdheten mellan män och kvinnor har alltså minskat i detta avseende. Detta är ett faktum trots att kvinnor i genomsnitt ökat sin arbetstid medan männens arbetstid i stort sett är oförändrad sedan 1984.

Har då jämställdheten ökat i något annat avseende under perioden 1984–1993? Hushållsarbete är en aktivitet där skillnaderna mellan män och kvinnor uppenbarligen minskat. Detta är främst ett resultat av att kvinnorna minskat sin hushållsarbets-tid. Fortfarande gäller dock att kvinnorna ägnar betydligt mer tid åt hushållsarbete än männen. För kvinnorna kan man dessutom konstatera att de, både 1984 och 1993, ökat sin tid för denna aktivitet då det finns små barn i hushållet.

Både män och kvinnor ägnar de yngsta barnen mest tid. Dessa barn ägnas dessutom mer tid 1993, vilket inte är fallet för äldre barn. Kvinnorna svarar fortfarande för den största delen av barntillsynen, även om könsskillnaderna minskat något sedan 1984.

Litteraturförteckning

- Anxo, D. & Flood, L.R. (1994) *Pattern of time-use in France and Sweden*. Memorandum 205, Department of Economics, University of Gothenburg.
- Becker, G.S. (1965) "A Theory of the Allocation of Time", *Economic Journal* 75.
- Browning, M. (1992) "Children and Household Economic Behavior", *Journal of Economic Literature*, Vol. XXX, s. 1434–1475.
- Carlin, P.S. & Flood, L.R. (1997) "Do Children Affect the Labor Supply of Swedish Men?", *Labour Economics*, Volume 4, issue 2, s. 167–183
- Flood, L.R. & Klevmarck A. (1992) *Market Work, Household Work and Leisure: An Analysis of Time-Use in Sweden*, Memorandum 172, Department of Economics, University of Gothenburg.
- Flood, L.R. & Gråsjö, U. (1995) *Changes in Time Spent at Work and Leisure: The Swedish Experience 1984–1993*. Memorandum 212, Department of Economics, University of Gothenburg.
- Gustafsson, B. & Kjulin, U. (1994) "Time Use in Child Care and Housework, and the Total Cost of Children", *Journal of Population Economics*, 7:287–306.
- Ham, J.C. (1982) Estimation of a Labour Supply Model with Censoring Due to Unemployment and Underemployment, *Review of Economic Studies* XLIX, 335–354.
- Heckman, J.J. (1979) "Sample Selection Bias as a Specification Error", *Econometrica*, 47, s. 153–161.
- Hotz, J. & Miller, R. (1988) "An Empirical Analysis of Life Cycle Fertility and Female Labor Supply", *Econometrica* 50, p. 380–387.
- Johnson, T.R. & Pencavel, J.H. (1984) "Dynamic Hours of Work Functions for Husbands, Wives and Single Females", *Econometrica* 52, 363–389.

- Klevmarken, N.A. & Olovsson, P. (1989) *Hushållens Ekonomiska Levnadsförhållanden (HUS), Teknisk beskrivning och kodbok*, Department of Economics, University of Gothenburg.
- McDonald, J.F. & Moffit, R.A. (1980) "The Uses of Tobit Analysis", *The Review of Economics and Statistics*, 62, s. 318–321.
- Mroz, T. (1987) "The Sensitivity of an Empirical Model of Married Women's Hours of Work to Econometric and Statistical Assumptions", *Econometrica*, 55, s. 765–799.
- Wahlund, R. (1987) "Does Lowering the Marginal Tax Rates Matter?", in *Understanding Economic Behavior*, 12th Annual Colloquium of IAREP, Vol. 1, Aarhus School of Business, Denmark.

Appendix

Den svenska HUS-undersökningen

Den svenska HUS-undersökningen (*Household Market and Non Market Activities*, Klevmarken & Olofsson (1993)) grundas på ett urval av individer i åldern 18–74 år. Med hjälp av personliga intervjuer, telefonintervjuer samt registerdata har socio-ekonomisk information samlats in från både 1984 och 1993. I de hushåll där det fanns gifta eller sammanboende intervjuades båda. Vid sidan av huvudintervjun, genomfördes dessutom två telefonintervjuer om hushållens tidsanvändning. År 1984 var urvalsstorleken 2495, av dessa deltog 1680 i båda intervjuerna. Motsvarande siffror för 1993 var 3353, där 2346 deltog i båda intervjuerna. En del av urvalet är en panel, dvs. personer som deltog både 1984 och 1993. Panelen bestod av 864 personer.

År 1984 genomfördes undersökningen under perioden 15/2 1984 till 14/2 1985 och under år 1993 mellan 1/3 1993 och 28/2 1994, med undantag för vissa dagar under jul och påsk. De återstående 347 dagarna delades sedan in i fyra grupper: 1. Vinter-veckodag, 2. Vinter-veckoslut (helg), 3. Sommar-veckodag, 4. Sommar-veckoslut (helg).

Hela urvalet delades sedan in i två grupper. Den första gruppen bestod av hushåll som vid första tillfället intervjuades vinter-veckodag och sommar-veckoslut vid andra tillfället. Den andra gruppen hushåll intervjuades vinter-veckoslut första gången och sommar-veckodag andra gången.

Mät dagen valdes ut slumpmässigt och individerna intervjuades sedan per telefon angående deras tidsanvändning denna dag. I de flesta fall har intervjuarna ringt dem en dag efter mät dagen och frågat dem om tidsanvändningen dagen innan. Då respondenterna var

omöjliga att få tag i (på mätdagen), så intervjuades individerna två, och i vissa sällsynta fall tre, dagar efter mätdagen.

Intervjuerna sker med s.k. öppna svar, dessa kodades sedan till 72 olika aktiviteter. För varje aktivitet beräknades sedan ett vägt medelvärde. I det vanligaste fallet, då två intervjuer genomförts, definierades medelvärdet enligt följande:

$$t_i = 5t_{iv} + 2t_{ih} \quad i = 1, 2, \dots, 72$$

där v och h står för om mätdagen var veckodag eller veckoslut (helg). Om en respondent endast deltagit i en av intervjuerna så beräknades värdet istället enligt $t_i = 5t_{iv}$ om mätdagen var en veckodag och annars enligt $t_i = 2t_{ih}$. Det är detta mått av tidsanvändningen per vecka som kommer att användas i vår analys.

Undersökningens metod och design var likartad 1984 och 1993. Det finns dock några skillnader. 1984 skrev intervjuaren ned svaren i ett pappersformulär, 1993 gjordes detta på ett elektroniskt formulär i en dator. Fördelen med den nya designen är att kodningsfelen minskar samt att det 1993 även finns tillgång till de öppna svaren. Denna information kommer dock inte att utnyttjas i detta arbete.

Ett problem vid jämförelse av data över tiden är om kodningen av de öppna svaren gjorts på samma sätt vid varje tillfälle. Därför sattes det upp strikta regler 1984 för hur kodningen skulle genomföras och dessa följdes sedan även 1993. Naturligtvis kan det fortfarande finnas utrymme för en viss slumpmässighet eller godtycke vid kodningen. Ett exempel på detta är då det rapporterats att fler aktiviteter utförts samtidigt. Vilken aktivitet skall då anses vara den primära och vilken skall anses vara den sekundära?

I huvudsak så finns det endast en förändring i kodningen. 1984 var ambitionen att rapportera den faktiska aktiviteten som eventuellt genomfördes under rast från arbete. Om respondenten handlade eller gick till banken under rasten så skulle detta rapporteras som handla respektive bankärende och inte som rast från arbete. Denna regel frångicks 1993 av två skäl. För det första så lyckades man inte fullt ut göra denna distinktion 1984, utan ibland så rapporterades rast och vid andra tillfällen handla, bankärende etc. För det andra så är rasten i sig en intressant aktivitet och som också analyserats i ett par undersökningar under senare tid.

Slutligen skall det också sägas att all data som använts i detta arbete är från aktiviteter som uteslutande betecknas som primära.

Förteckning över aktiviteter

- T11 Marknadsarbete
  - T110 Huvudsakligt arbete
  - T140 Extraarbete
- T20 Hushållsarbete
  - T21 Matlagning
    - T210 Matlagning för omedelbar konsumtion
    - T220 Matlagning för framtida konsumtion
  - T22 Diskning
    - T230 Diskning
  - T23 Städning
    - T240 Städning
  - T24 Tvätt
    - T250 Tvätt
  - T25 Inköp och administration
    - T260 Hushållsadministration
    - T410 Inköp dagligvaror
    - T420 Inköp andra varor
    - T430 Privata tjänster
    - T433 Andra privata tjänster
    - T440 Offentliga tjänster
    - T443 Andra offentliga tjänster
  - T41 Barntillsyn
    - T340 Aktiv barntillsyn
    - T350 Passiv barntillsyn
    - T360 Tillsyn av sjukt barn

Statistisk modell

När tidsanvändningsdata används i regressionsmodeller gäller det att vara observant på problemet med den stora andelen ”nollor”. Att rapportera noll minuter i använd tid på en aktivitet, t.ex. marknadsarbete, kan ha två orsaker; (1) individen deltar inte på arbetsmarknaden eller (2) individen deltar på arbetsmarknaden, men arbetade inte på intervjudagen. För att ta hänsyn till detta är det lämpligt att använda sig av en ”sample selektions” modell. Vi har valt en generaliserad tobit modell som vi estimerar med Heckmans tvåstegsmetod (Heckit), se Heckman (1979).

Ett problem när dessa modeller specificeras är specifikationen av beslutet att delta i en aktivitet eller inte. Ambitionen är att ekvationen för deltagandebeslutet, den s.k. indexfunktionen, antas skilja på ”sanna” respektive ”falska” nollor. I många fall kan det vara svårt att specificera indexfunktionen. I Carlin & Flood (1997) används variabler för att fånga in hur intervjudagen designats. Carlin & Flood använde den s.k. Double Hurdle modellen men i denna uppsats

använder vi en något enklare variant, som vi helt enkelt betecknar generaliserad tobit.

Ett annat problem är om de valda variablerna på höger sida i ekvationerna är exogena eller inte. Om tiden som används till marknadsarbete skall skattas, så bör någon typ av lönevariabel användas. Den bästa bör vara nettolön, dvs. bruttolön·(1-marginalskatt). Klevmarken & Flood (1992) föreslår att föregående års marginalskattenivå används, eftersom studier visar att människor i allmänhet inte känner till marginalskattenivån innevarande år, utan oftare känner till förra årets nivå (Wahlund, 1987).

En annan frågeställning gäller effekten av barn på arbetstiden. Det har hävdats i litteraturen att det här finns ett potentiellt endogenitetsproblem (Mroz, 1987; Hotz & Miller, 1988). Browning (1992) diskuterar två olika ansatser när det gäller att skatta arbetsutbudsfunktioner då hänsyn tas till fertilitet. I den första ansatsen inkluderas inte barnvariabler i arbetsutbudsfunktionen, även om variabler som bestämmer fertilitet inkluderas. Den andra ansatsen bygger på att barnvariablerna används direkt i arbetsutbudsfunktionen. Ett problem i den andra ansatsen är att hitta bra instrumentvariabler för fertilitet som inte är korrelerade med arbetsutbudet. I denna uppsats utgår vi från att barn kan betraktas som exogena variabler.

Vi kommer att utföra regressionsanalys på tre aktiviteter; marknadsarbete, hushållsarbete och barntillsyn. Problemet med ”för många nollor” föreligger endast för två av dessa aktiviteter, nämligen marknadsarbete och barntillsyn. När det gäller hushållsarbete är andelen som rapporterat noll i använd tid väldigt låg, vilket medför att vi valt att skatta denna aktivitet med minsta kvadrat metoden. Den generaliserade tobit-modellen kan skrivas

$$\begin{aligned} \text{Strukturell ekvation: } & y_i^* = x_{1i} \beta_1 + u_i & u_i & \sim N(0, \sigma^2) \\ \text{Indexfunktion: } & d_i^* = x_{2i} \beta_2 + v_i & v_i & \sim N(0,1) \end{aligned}$$

$$d_i = \begin{cases} 1 & \text{if } d_i^* > 0 \\ 0 & \text{if } d_i^* \leq 0 \end{cases}$$

$$y_i = \begin{cases} y_i^* & \text{if } d_i = 1 \\ 0 & \text{annars} \end{cases}$$

där y_i^* betecknar den icke observerade endogena variabeln (exempelvis önskat antal timmar marknadsarbete) och y_i den tillhörande observerade variabeln (faktiskt antal timmar marknadsarbete). x_{1i} och x_{2i} är två vektorer med förklarande variabler som antas vara okorrelerade med slumpvariablerna u_i och v_i . β_1 och β_2 är

parameter-vektorer. d_i^* är en latent variabel som representerar binär censoring och d_i är dess observerade värde (1 om personen arbetar, annars 0). Här antas $u, v \sim N(0, 0, \sigma^2, 1, \rho)$, där ρ är korrelationskoefficienten mellan u och v .

Givet den stokastiska specifikationen kan likelihoodfunktionen härledas och parametrarna kan estimeras med Maximum Likelihood. En alternativ estimeringsmetod, som använts här, är istället att använda Heckit (Heckmans två-stegsmetod). För både marknadsarbete och barnomsorg har vi estimerat modellerna med Maximum Likelihood och Heckit, då dessa metoder givit likartade resultat har vi valt att här rapportera resultaten baserade på Heckit.

Vanligtvis har inte de skattade parametrarna i dessa modeller någon naturlig tolkning. För att få resultat som kan tolkas beräknas därför också marginaleffekter. Om vi dessutom delar upp den totala effekten erhåller vi följande (McDonald & Moffit, 1980):

$$\frac{\partial E(y_i)}{\partial x_{ik}} = \frac{\partial p(d_i = 1)}{\partial x_{ik}} E(y_i | d_i = 1) + \frac{\partial E(y_i | d_i = 1)}{\partial x_{ik}} p(d_i = 1)$$

där index k betecknar variabel k i vektor x_{1i} . Den första komponenten på höger sida i uttrycket visar ändringen i sannolikhet när en aktivitet utförs. Den andra komponenten visar ändringen av det förväntade värdet av y_i , givet att aktiviteten utförs.

De variabler som används är som följer:

Beroende variabel:

tid som spenderas på marknadsarbete, barntillsyn eller hushållsarbete

Oberoende variabler:

ålder, (ålder)², kort utbildning, medellång utbildning, dummyvariabler för barn i åldern 0–3 år, 4–7 år, 8–12 år, resp. 13–16 år, privat/kollektiv barnomsorg, antal hushållsmedlemmar, boendeform, lön, virtuell inkomst.

Dessa variabler används i den strukturella ekvationen. I indexfunktionen används inte löne- och inkomstvariablerna. Däremot så används variabler beträffande intervjudag (säsong, veckodag) i denna ekvation.

Antalet barn behandlas här som exogena variabler. Utbildning beskrivs med dummyvariabler, där kort utbildning är nio års skolgång och medellång utbildning är upp till högskoleexamen. Barnomsorg eller inte och boendeform (egna hem, hyresboende) mäts också med hjälp av dummyvariabler.

Nettolönen som används i denna studie beräknas enligt bruttolön·(1-marginalskatt). Inkomstvariabeln beräknas genom att summera make/makas nettoinkomst, hushållets kapitalinkomst samt egen

nettoinkomst, samtliga siffror hämtade från året innan intervjun genomfördes. För att minska endogenitetsproblemet estimeras först en löne- och inkomst relation, sedan beräknas prediktioner separat för både löner och inkomster. Vid löne- och inkomst estimeringen används linjära och kvadratiska termer för ålder, utbildning, 1992 års kapitalinkomst samt verksamma år i arbetslivet. Den skattade medellönen var år 1984 ca 23 kr/timma för kvinnor och 20 kr/timma för män. År 1993 var motsvarande siffror 51 kr/timma för kvinnor och 53 kr/timma för män.

Sammanfattande regressionsresultat

Marknadsarbete, kvinnor 1984

Variable	Margeff	Std	Variable Label
INTERCEP	-12,18096	6,24835	Intercept
F_AGE	1,53736	0,29167	Ålder i år
F_AGE2	-1,98597	0,34897	(Ålder i år) ²
F_ED1	5,05178	1,36934	Utbildning, låg
F_ED2	4,27895	1,54789	Utbildning, mellan
F_PNW	-0,63813	0,12321	Skattad nettolön
F_PY	0,26742	0,04448	Skattad arbetsfri ink
CH1	-7,39980	1,26583	Barn, ålder 0-3
CH2	-1,83123	1,07868	Barn, ålder 4-7
CH3	-1,67145	0,96204	Barn, ålder 8-12
CH4	1,55169	0,99822	Barn, ålder 13-18
TILLS	4,56305	1,01258	Barnomsorg
H_HO	1,06696	0,87178	Boendeform
H_HM	-1,23171	0,55249	Antal hushållsmedlemmar

Marknadsarbete, män 1984

Variabel	Margeff	Std
INTERCEP	-9,15617	12,07833
M_AGE	2,45806	0,42534
M_AGE2	-3,09559	0,49658
M_ED1	-1,67906	1,72753
M_ED2	-0,01891	1,80925
M_PNW	-0,64882	0,42172
M_PY	0,05633	0,05482
CH1	-3,58803	1,52960
CH2	-1,00044	1,39002
CH3	-2,99608	1,27156
CH4	-3,20022	1,32375
TILLS	-2,56732	1,21119
H_HO	4,31815	1,22959
H_HM	1,98718	0,69194

Marknadsarbete, kvinnor 1993

Variabel	Margeff	Std
INTERCEP	-21,99960	7,24062
F_AGE	1,38565	0,37320
F_AGE2	-1,94134	0,42353
F_ED1	2,07604	1,42042
F_ED2	0,49694	1,12950
F_PNW	-0,43128	0,16633
F_PY	0,20291	0,04695
CH1	-10,77702	1,50909
CH2	-6,29489	1,50052
CH3	-2,59310	1,28236
CH4	-0,24221	1,16035
BOMS	3,98846	1,34982
H_HO	-0,92225	1,03523
H_HM	1,02492	0,60511

Marknadsarbete, män 1993

Variabel	Margeff	Std
INTERCEP	-69,28562	12,01663
M_AGE	3,10210	0,52177
M_AGE2	-3,57824	0,58381
M_ED1	1,75018	2,07783
M_ED2	2,17112	2,06971
M_PNW	0,16349	0,25836
M_PY	0,09216	0,09970
CH1	0,73773	1,66921
CH2	-2,37592	1,88795
CH3	-2,42864	1,64736
CH4	2,66418	1,52172
BOMS	1,81695	1,71075
H_HO	2,29568	1,43275
H_HM	0,14303	0,80170

Hushållsarbete, kvinnor 1984

Variable	DF	Parameter Estimate	Standard Error	T for H0: Parameter=0	Prob > T	Variable Label
INTERCEP	1	10,404444	7,28747741	1,428	0,1539	Intercept
F_AGE	1	-0,064374	0,39673482	-0,162	0,8712	Ålder i år
F_AGE2	1	0,282460	0,46755126	0,604	0,5460	(Ålder i år) ²
F_ED1	1	-0,284276	2,03444218	-0,140	0,8889	Utbildning, låg
F_ED2	1	0,998368	2,30682137	0,433	0,6653	Utbildning, mellan
F_PNW	1	0,677710	0,16468138	4,115	0,0001	Skattad nettolön
F_PY	1	-0,169351	0,06493592	-2,608	0,0093	Skattad arbetsfri ink,
CH1	1	2,950225	1,75012261	1,686	0,0923	Barn, ålder 0-3
CH2	1	0,023700	1,63142688	0,015	0,9884	Barn, ålder 4-7
CH3	1	1,102084	1,43563240	0,768	0,4430	Barn, ålder 8-12
CH4	1	-0,373544	1,54699341	-0,241	0,8093	Barn, ålder 13-18
TILLS	1	-2,357548	1,46507511	-1,609	0,1081	Barnomsorg
H_HO	1	0,849171	1,24469654	0,682	0,4953	Boendeform
H_HM	1	2,191599	0,81305419	2,696	0,0072	Antal hushållsmedl,

Hushållsarbete, män 1984

Variable	DF	Parameter Estimate	Standard Error	T for H0: Parameter=0	Prob > T	Variable Label
INTERCEP	1	8,377042	9,20357120	0,910	0,3631	Intercept
M_AGE	1	-0,125596	0,32776754	-0,383	0,7017	Ålder i år
M_AGE2	1	0,150084	0,37693222	0,398	0,6906	(Ålder i år) ²
M_ED1	1	-2,422790	1,43873486	-1,684	0,0927	Utbildning, låg
M_ED2	1	-1,011841	1,57729419	-0,642	0,5214	Utbildning, mellan
M_PNW	1	0,240704	0,35702902	0,674	0,5004	Skattad nettolön
M_PY	1	-0,039318	0,04307782	-0,913	0,3617	Skattad arbetsfri ink,
CH1	1	-0,175849	1,27047500	-0,138	0,8900	Barn, ålder 0-3
CH2	1	-0,049966	1,19975173	-0,042	0,9668	Barn, ålder 4-7
CH3	1	0,075742	1,05091578	0,072	0,9426	Barn, ålder 8-12
CH4	1	-1,381391	1,12025364	-1,233	0,2180	Barn, ålder 13-18
TILLS	1	0,274422	1,03304978	0,266	0,7906	Barnomsorg
H_HO	1	-0,337502	0,94931417	-0,356	0,7223	Boendeform
H_HM	1	0,985668	0,54741532	1,801	0,0723	Antal hushållsmedl,

Hushållsarbete, kvinnor 1993

Variable	DF	Parameter Estimate	Standard Error	T for H0: Parameter=0	Prob > T	Variable Label
INTERCEP	1	-9,391507	9,84667979	-0,954	0,3406	Intercept
F_AGE	1	1,152571	0,50422993	2,286	0,0227	Ålder i år
F_AGE2	1	-1,109197	0,56703943	-1,956	0,0510	(Ålder i år) ²
F_ED1	1	0,578155	2,02133612	0,286	0,7750	Utbildning, låg
F_ED2	1	-2,097141	1,70114695	-1,233	0,2182	Utbildning, mellan
F_PNW	1	0,360195	0,23310187	1,545	0,1229	Skattad nettolön
F_PY	1	-0,130705	0,05792294	-2,257	0,0245	Skattad arbetsfri ink,
CH1	1	4,383596	1,94892003	2,249	0,0249	Barn, ålder 0-3
CH2	1	0,494585	2,05262842	0,241	0,8097	Barn, ålder 4-7
CH3	1	2,314304	1,85088848	1,250	0,2117	Barn, ålder 8-12
CH4	1	0,273070	1,77881865	0,154	0,8781	Barn, ålder 13-18
BOMS	1	-2,453845	1,87859246	-1,306	0,1921	Barnomsorg
H_HO	1	-0,347049	1,48888936	-0,233	0,8158	Boendeform
H_HM	1	0,604994	0,91171257	0,664	0,5073	Antal hushållsmedl,

Hushållsarbete, män 1993

Variable	DF	Parameter Estimate	Standard Error	T for H0: Parameter=0	Prob > T	Variable Label
INTERCEP	1	22,731966	8,58275091	2,649	0,0083	Intercept
M_AGE	1	0,065206	0,38318621	0,170	0,8649	Ålder i år
M_AGE2	1	-0,050714	0,42623519	-0,119	0,9053	(Ålder i år) ²
M_ED1	1	-4,402606	1,62959376	-2,702	0,0071	Utbildning, låg
M_ED2	1	-3,047435	1,65299961	-1,844	0,0658	Utbildning, mellan
M_PNW	1	-0,156563	0,19584870	-0,799	0,4244	Skattad nettolön
M_PY	1	-0,018201	0,07159361	-0,254	0,7994	Skattad arbetsfri ink,
CH1	1	0,079641	1,35536816	0,059	0,9532	Barn, ålder 0-3
CH2	1	3,814956	1,46774784	2,599	0,0096	Barn, ålder 4-7
CH3	1	1,592707	1,34094889	1,188	0,2355	Barn, ålder 8-12
CH4	1	-1,136207	1,27264180	-0,893	0,3724	Barn, ålder 13-18
BOMS	1	-2,633476	1,31575276	-2,001	0,0459	Barnomsorg
H_HO	1	0,060996	1,09565607	0,056	0,9556	Boendeform
H_HM	1	-0,326039	0,66207780	-0,492	0,6226	Antal hushållsmedl,

Barntillsyn, kvinnor 1984

Variable	Margeff	Std	Variable Label
INTERCEP	6,34908	3,56504	Intercept
F_AGE	0,09812	0,19318	Ålder i år
F_AGE2	-0,22918	0,23975	(Ålder i år) ²
F_ED1	-3,11450	0,76018	Utbildning, låg
F_ED2	-2,49365	0,84075	Utbildning, mellan
F_PNW	-0,02791	0,07810	Skattad nettolön
F_PY	0,01870	0,02898	Skattad arbetsfri ink,
CH1	5,46023	0,73690	Barn, ålder 0-3
CH2	3,44829	0,57556	Barn, ålder 4-7
CH3	-0,47912	0,53992	Barn, ålder 8-12
CH4	-1,90482	0,64243	Barn, ålder 13-18
TILLS	0,03030	0,46057	Barnomsorg
H_HO	-1,04463	0,49951	Boendeform
H_HM	0,53818	0,33225	Antal hushållsmedl,

Barntillsyn, män 1984

Variable	Margeff	Std
INTERCEP	3,05949	3,72608
M_AGE	-0,09022	0,15475
M_AGE2	0,06356	0,18276
M_ED1	-2,01701	0,54450
M_ED2	-1,07275	0,56250
M_PNW	0,07305	0,15001
M_PY	-0,02836	0,01932
CH1	2,13266	0,47851
CH2	1,64650	0,50531
CH3	0,26198	0,42194
CH4	-0,37808	0,49017
TILLS	0,93363	0,33260
H_HO	0,04869	0,39329
H_HM	0,09899	0,23040

Barntillsyn, kvinnor 1993

Variable	Margeff	Std
INTERCEP	9,24477	3,18060
F_AGE	-0,29764	0,18279
F_AGE2	0,21042	0,21141
F_ED1	-1,22216	0,55683
F_ED2	-0,47399	0,48716
F_PNW	0,07156	0,06868
F_PY	-0,03422	0,01720
CH1	5,69610	0,51338
CH2	1,36292	0,51249
CH3	1,11185	0,46874
CH4	-0,92101	0,54614
BOMS	-0,63855	0,41161
H_HO	1,09781	0,44165
H_HM	0,03108	0,26510

Barntillsyn, män 1993

Variable	Margeff	Std
INTERCEP	-0,10661	3,93327
M_AGE	-0,16790	0,17318
M_AGE2	0,18964	0,19549
M_ED1	0,39231	0,61783
M_ED2	-0,51017	0,66029
M_PNW	-0,06441	0,08203
M_PY	0,06554	0,02848
CH1	3,02959	0,64377
CH2	1,14404	0,57250
CH3	-0,15965	0,53249
CH4	-1,24977	0,57658
BOMS	0,41434	0,45796
H_HO	-1,21524	0,45439
H_HM	0,14785	0,29133

MARTIN HÖRNQVIST

8.1 Inledning

Vi skall i detta kapitel söka belysa hur sammanboende och föräldraskap påverkar kvinnors och mäns yrkeskarriärer och inkomster. Frågan är, något omformulerad, hur väl yrkesliv och familjeliv låter sig kombineras och vilka restriktioner hem och familj utgör för ett aktivt arbetsmarknadsdeltagande. Fokus kommer att ligga på hur dessa restriktioner skiljer sig åt mellan könen.

Kvinnor lägger ner mer tid på hushållsarbete än vad män gör och har under långa perioder i livet en svagare arbetsmarknadsanknytning genom deltidsarbete och arbetskraftsavbrott för föräldraledighet. Hur påverkar detta deras möjligheter till inkomst- och karriärutveckling?

Detta är en komplicerad fråga. De olika krav familjelivet ställer på män respektive kvinnor kan verka genom en rad olika mekanismer, varav många är svåra att kvantifiera. Socialt konstruerade könsroller är intimt förknippade med vår identitet och påverkar således vårt handlande genom diffusa och svåråtkomliga processer.¹ Så är smak, intressen, motivation och självuppskattning egenskaper som uppenbarligen varierar med kön. Det är naturligtvis svårt att ur den mängd av föreställningar som bygger upp identiteten logiskt särskilja just dem som är kopplade till familjelivets och arbetslivets organisation. Ganska snart uppstår avgränsningsproblem. Man kan exempelvis fråga sig hur sambandet ser ut mellan å ena sidan pojkars och flickors intressen och å andra sidan uppfattningar om vilka uppgifter som är typiskt manliga eller kvinnliga; samt hur detta i sin tur relaterar till manifest beteende i form av arbetsdelning i hemmet samt utbildnings- och yrkesval. Sannolikt finns ingen naturlig kausal ordning, könsidentiteten skapas och återskapas kontinuerligt genom interaktion. Det finns således också återkopplingar som förstärker könsskillnaderna.

---

¹ Se Ridgeway (1997) för en diskussion om detta.

Familjelivet påverkar möjligheten att delta i marknadsarbete, men diskriminering och segregering på arbetsmarknaden inverkar sannolikt också på familjens arbetsdelning (jämför Blau och Ferber, 1992).

Här skall inget försök göras att analysera denna problemställning, vi nöjer oss med att notera frågans komplexa natur. Dock kan det vara fruktbart att summera några huvuddrag i den förda diskussionen. Man kan tänka sig att familjelivets organisation påverkar arbetsmarknadsutfall genom tre huvudmekanismer som ömsesidigt påverkar varandra; i) genom avfärgning på könsspecifika identitetsmönster som leder till skillnader mellan män och kvinnor i preferenser och prioriteringar vilket i sin tur skapar skillnader i utbildnings-, yrkes- och arbetsmarknadsval. Så betyder t.ex. arbetsdelningen i den ”typiska” familjen där mannen förväntas ägna sig åt marknadsarbete och kvinnan ta hand om hem och hushåll att pojkar intresserar sig för aktiviteter som är förknippade med marknadsarbete, medan omvårdande aktiviteter som förknippas med ”den goda husmodern” blir av intresse för flickor; ii) genom andras uppfattningar om ”manligt” och ”kvinntligt”, som dels verkar genom sanktioner,² såväl i vardagslivet som i yrkeslivet, dels genom att andras ackumulerade beteende utgör den norm efter vilken individen mäts, ett exempel på detta är statistisk diskriminering.³ Tanken är att om större delen av den manliga befolkningen väljer att inte utnyttja sin lagstadgade rätt till föräldraledighet så kommer det att uppfattas som ”normalt” för en man att inte vara föräldraledig och män som väljer en annan lösning kommer då att ses som avvikande; iii) genom direkta effekter orsakade av manifest beteende, det vill säga det faktiska beteendet att inte vara föräldraledig, att utföra hushållssysslor, att arbeta deltid, att vara ledig för att ta hand om sina sjuka barn.

Av dessa tänkbara processer är endast individens val och beteenden direkt empiriskt observerbara och vi kommer i detta kapitel att koncentrera våra analyser på att visa hur faktiska val och beteenden är avhängiga familjesituationen.

En förståelse av hur mäns och kvinnors val och beteenden i samband med familjebildning leder till könsskillnader i karriärchanser och inkomstutveckling är en nödvändig, om än inte helt tillräcklig, grund på vilken en förståelse av könsskillnader på arbetsmarknaden måste vila.

---

² Normbrytande beteende bestraffas och normföljande beteende belönas.

³ Statistisk diskriminering innebär att arbetsgivare använder sig av information på gruppnivå för beslut på individnivå, vilket exempelvis innebär att en enskild kvinna kan diskrimineras på grund av andra kvinnors familjebildningsmönster.

Vi kommer i detta kapitel att först gå igenom teorier som kan föreslå vägar genom vilka händelser i familjelivet kan påverka mäns och kvinnors arbetsmarknadsframgångar. Därefter studerar vi hur familjesituationen påverkar tidsanvändning och inkomster över livscykeln och ställer oss sedan frågan om hur könsskillnader i hur mycket tid som läggs ned på obetalt hushållsarbete uppkommer. I avsnitt 8.5 söker vi besvara frågan om det är så att män och kvinnor söker sig till olika yrkesgrupper beroende på att de har olika förväntningar på sina möjligheter att kombinera ansvar för hem och familj med arbetslivet. Detta görs genom att separata analyser av inkomster görs för män och kvinnor i kvinnodominerade, könsblandade respektive mansdominerade yrken. I det sista analysavsnittet undersöker vi hur mäns och kvinnors karriärer påverkas av sammanboende och barn genom att analysera livsförloppsdata. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

8.2 Hur kan familjelivet skapa könsojämlikhet på arbetsmarknaden?

För att förstå de mekanismer som skapar könsojämlikhet på arbetsmarknaden har det föreslagits att man bör koncentrera analyserna på det sätt på vilket män och kvinnor kan kombinera familj och marknadsarbete (se t.ex. Blau och Ferber, 1992; Moller Okin, 1989; Roman, 1994). Problemet anses vara att män kan förlita sig på sin partner för att ta hand om familjen och därför kan ägna sig åt marknadsarbete och på så vis öka sina inkomster. Kvinnor skär i stället ned på sitt betalda arbete för att kunna bära ansvaret för hem och familj. Detta innebär således en dubbel ojämlikhet. På vilka sätt kan då familjelivet skapa könsskillnader i arbetsmarknadsutfall?

Ett väldokumenterat resultat i såväl svensk som internationell forskning är att män har högre löner än kvinnor, även givet humankapital (d.v.s. utbildningsnivå, arbetslivserfarenhet m.m.) (se t.ex. Blau och Ferber, 1987; le Grand, 1989, 1991; Löfström, 1990; Petersen m.fl., 1996). Könsskillnaderna har förklarats som beroende av ett antal mekanismer; dessa kan i sin tur principiellt indelas i två huvudkategorier: diskriminering⁴ på arbetsmarknaden (eller diskriminering på efterfrågesidan) respektive diskriminering utanför arbetsmarknaden (eller diskriminering på utbudssidan). Frågan är således om det är arbetsgivare eller andra aktörer på arbetsmarknaden som behandlar individer som är identiska i allt utom kön olika, eller om

---

⁴ Ordet *diskriminering* används här i den bredare betydelsen särskiljning.

kvinnor och män skiljer sig åt längs dimensioner som ligger utanför arbetsmarknaden.

Diskriminering på arbetsmarknaden

En av de mekanismer som föreslagits för att förklara könsskillnader i lön är att arbetsgivarna genom direkt diskriminering systematiskt missgynnar kvinnor trots att dessa är lika produktiva som män. Flera modeller för hur direkt diskriminering kan ta sig uttryck har föreslagits (jämför Becker, 1957/1971; England, 1992; Polachek och Siebert, 1993). Det är tänkbart att det hos arbetsgivarna (eller hos manliga medarbetare) finns fördomar, eller bara ren motvilja, mot kvinnor. Efterfrågan på kvinnlig arbetskraft minskar då och därmed lönerna för denna grupp.⁵ Det kan också vara så att arbetsgivarnas diskriminering endast svarar mot kundernas smak för diskriminering (Ashenfelter och Hannan, 1986; Borjas och Bronars, 1989; Nardinelli och Simon, 1990). Detta kan inträffa t.ex. om kunder misstror kvinnliga bilmekaniker. Efterfrågan på kvinnliga bilmekaniker minskar även i detta fall och deras löner sjunker.

Det finns också exempel på en mer strategisk form av diskriminering, då manliga yrkesgrupper medvetet försöker hindra kvinnor från att få tillträde till yrket, för att genom att hålla arbetskraftsutbudet nere minska konkurrensen om jobben och på så vis hålla lönerna uppe (jämför EOC, 1984; Hartmann, 1976; Reskin, 1988).

Statistisk diskriminering innebär att information på gruppnivå används för att göra förutsägelser på individnivå. Till skillnad från direkt diskriminering kan statistisk diskriminering sägas ha en rationell grund i den utsträckning arbetsgivaren faktiskt tjänar på att utnyttja den. Så kan en arbetssökande kvinna som är 30 år och inte har barn missgynnas vid en anställning då arbetsgivaren tror att hon snart kommer att få barn och vara frånvarande från arbetsplatsen. Det kan i sådana fall vara kostsamt för arbetsgivaren att investera i introduktionsutbildning och anställningskostnader för en person som ändå snart skall ersättas av en vikarie (jämför Bielby och Baron, 1986; Phelps, 1972). Det är värt att notera att statistisk diskriminering kan leda till självförstärkande effekter. Om en arbetsgivare tror att kvinnor är mindre benägna att stanna länge på samma arbetsplats framförallt anställer dem i den typ av arbeten där kostnaden för

---

⁵ Enligt Beckers (1957/1971) diskrimineringsteori kan denna typ av diskriminering inte förekomma på en konkurrensutsatt marknad, då diskriminerande företag skulle slås ut, emedan konkurrenter som anställde enbart kvinnor skulle kunna producera samma produkt till en lägre kostnad. Kostnaden per produktionsenhet blir lägre för konkurrenten eftersom arbetskraft med given produktivitet kan köpas billigare.

nyanställningar och internutbildning är som lägst, leder detta troligen till att kvinnorna kommer att uppvisa just det instabila beteende arbetsgivaren trodde att de skulle göra. De lämnar arbetet i större omfattning än övriga eftersom de utestängs från karriärvägar, ansvarsfulla arbetsuppgifter och god arbetsmiljö.⁶

Petersen och Morgan (1995) finner att huvudorsaken till att män och kvinnor har olika lön är att de har olika arbeten, olika befattningar samt arbetar i olika branscher och företag. Skillnaden mellan mäns och kvinnors löner när de inte tar hänsyn till att män och kvinnor har olika jobb är knappt 15 procent till männens fördel, men när de jämför män och kvinnor i samma befattning på samma arbetsplats är skillnaden bara omkring 1,5 procent.⁷ Liknande resultat men med användande av grövre yrkes- och befattningskategorier erhåller le Grand (1991). Detta skulle indikera att direkt lönediskriminering endast kan förklara en mycket liten del av de totala löneskillnaderna mellan könen. Ur ett policyperspektiv kan det dessutom vara värt att ha i åtanke att direkt lönediskriminering är olaglig i de flesta västliga industriländer. Genom att det finns möjligheter att bestraffa arbetsgivare som diskriminerar efter kön eller etnicitet, innebär olaga diskriminering inte bara ineffektivitet, utan också risk för böter och dålig publicitet.

Dock kan det vara så att diskriminering på arbetsmarknaden sker genom så subtila processer att det kan vara svårt att bevisa att den förekommer. Man kan tänka sig att den avspeglar sig i differentiell tillgång till exempelvis internutbildning, information, nätverk och befordringar.⁸ En annan hypotes som framförts är att allmänt omfattade uppfattningar om könsstatus ser män som generellt sett mer kompetenta,⁹ och mer specifikt: som lämpade för ”typiskt” manliga arbeten medan kvinnor ses som bättre lämpade för ”typiskt” kvinnliga arbeten. Detta leder till att såväl arbetsgivaren som arbetstagaren förväntar sig att en man skall få ett ”mansjobb” och en kvinna ett (lägre betalt) ”kvinnojobb” (Ridgeway, 1997). Diskriminering på arbetsmarknaden torde mot bakgrund av detta resonemang snarast ske

---

⁶ Arrow (1973; 1976) refererad i Blau och Ferber (1992).

⁷ Denna återstående oförklarade löneskillnad har förklarats som beroende på produktivitetsskillnader mellan könen (Petersen, Meyerson och Snartland, kommande).

⁸ Jämför Lazear och Rosen (1990); Reskin och Roos (1990) samt Wennerås och Wold (1997).

⁹ Flera undersökningar tyder på att kvinnor underskattar sina arbetsprestationer när de jämför sig med män (Deaux och Kite, 1987; Lenny, 1977), dessutom visar en lång rad studier att mäns prestationer systematiskt överskattas (se exempelvis Deaux och Taynor, 1973; Swim m.fl., 1989; samt Wennerås och Wold 1997).

genom ojämlika möjligheter till befordringar. Detta mäts bäst med analyser av karriärutveckling för män och kvinnor.¹⁰

Diskriminering utanför arbetsmarknaden

Diskriminering på utbudssidan sker genom att könen väljer olika på grund av att de har olika preferenser eller genom att de missgynnas av andra samhällsliga strukturer som påverkar deras produktivitet och/eller möjligheter att konkurrera på arbetsmarknaden.¹¹ En faktor som ofta framförts är att kvinnors och mäns "smak" är olika. Ett flertal undersökningar har funnit att män och kvinnor systematiskt skiljer sig åt vad gäller intressen och prioriteringar (se t.ex. Daymont och Andrisiani, 1984), något som också avspeglar sig i utbildningsval (se t.ex. Jonsson, 1997). Kvinnor är enligt denna förklaring mer intresserade av arbeten inom vård, barnomsorg och undervisning, medan män är intresserade av tekniskt inriktade arbeten. Problemet är att "manlig smak" leder till högre löner.

En annan, men relaterad, mekanism är vad som kan benämnas rationella familjeinkomstmaximerande strategier för hemarbetets fördelning mellan makarna (Becker, 1981/1991). Utan att gå närmare in på detta¹² är tanken att kvinnan har komparativa fördelar i hushållsarbetet, och således är mer produktiv vad gäller hemarbete. Det är därför rationellt för mannen att specialisera sig på marknadsarbete, och för kvinnan att specialisera sig på hemarbete. På så vis maximeras familjens totala tillgång till varor och tjänster.

En alternativ förklaringsmodell till den ojämna fördelningen av hushållsarbete och marknadsarbete är att den är avhängig tradition. Fördelningen är enligt denna förklaringsmodell antingen irrationell, eller också kan den ses som en förklaring till att kvinnan har komparativa fördelar i hemarbetet. Genom trögföränderlig socialisation till ett samhälle som inte längre finns bibringas kvinnor kunskaper och intressen ("smak") som gör dem mer produktiva i hemarbetet.

Det är också möjligt att se utfallet i fördelningen av hushållsarbetet som resultatet av en ständigt pågående förhandling mellan makarna, där deras relativa utbildning och inkomst kan ses som maktresurser. Kausaliteten kan således vara omvänd. Vilken

---

¹⁰ För en analys av befordringsmöjligheter för män respektive kvinnor inom varuhandeln se Granqvist och Persson (1997).

¹¹ Här ryms också eventuella biologiska skillnader i läggning och färdigheter. Dessa kommer här helt att ignoreras.

¹² För en noggrannare genomgång av detta se Bolins kapitel i denna volym.

förklaringen än är framstår det som troligt att ett större ansvar för hemarbetet begränsar kvinnors möjligheter på arbetsmarknaden. Detta är enligt samtliga dessa förklaringsmodeller den drivande mekanismen bakom könsojämlikheten på arbetsmarknaden.

En annan faktor som kan förklara varför män och kvinnor når olika arbetsmarknadsutfall kan vara antecipatoriska val. Kvinnor förväntar sig en diskriminerande arbetsmarknad och en familjesituation som är svår att kombinera med yrkeslivet och gör därför strategiska val som syftar till att minimera straffet för en lång period med svag anknytning till arbetsmarknaden. Man kan också tänka sig att det finns straff för dem som bryter könsbarriärerna och detta kan möjligen vara en icke-monetär minuspost för kvinnor i hur attraktiva aldrig så välbetalda mansyrken är.

De mekanismer som är av intresse i detta kapitel är de som kan verka genom omständigheter knutna till familjelivet. I vilka av dessa förklaringsmodeller är familjen den drivande faktorn? Som tidigare noterats kan man tänka sig såväl direkta som indirekta effekter av könsskillnader i familjesfären. När det gäller den diskriminering som sker på arbetsmarknaden torde som tidigare nämnts denna främst visa sig i könsskillnader i tillgång till befordringsgångar. Mekanismerna bakom detta är svåra att observera direkt, men finner vi att sammanboende och föräldraskap leder till sämre karriärchanser för kvinnor kan vi med stor sannolikhet anta att en mekanism bakom skillnaderna i befattningsnivåer mellan kvinnor och män på arbetsmarknaden står att finna i den ojämlika arbetsfördelningen i familjen. Vi kan däremot inte uttala oss om huruvida detta beror på utbudsdiskriminering eller efterfrågediskriminering. Om kvinnor har sämre befordringschanser under familjebildningsfasen så kan ju detta bero dels på att deras motivation för marknadsarbete minskar när de bildar familj, dels på att arbetsgivare undviker att befordra eller anställa kvinnor med barn oavsett arbetsmotivation.

Statistisk diskriminering torde vara en mekanism som starkt påverkas av familjehändelser. Denna påverkan sker dock via aggregerade familjehistorier, d.v.s. den enskilda kvinnan missgynnas av andra kvinnors familjeliv, vilka skapar den norm efter vilken hon själv mäts. Om statistisk diskriminering förekommer bör detta närmast leda till att minska skillnaderna mellan de kvinnor som betar sig könstypiskt och de som bryter könsmönstret.

Familjehändelser påverkar således sannolikt framförallt genom mekanismer utanför arbetsmarknaden; genom att kvinnor och män gör olika val (beroende på att de har olika ”smak”, olika socialisation samt på olika förväntningar om vad familjebildningen innebär) och

genom att familjehändelserna påverkar hushållsarbetstiden olika för män respektive kvinnor.

8.3 Familj, tidsanvändning och inkomster över livscykeln

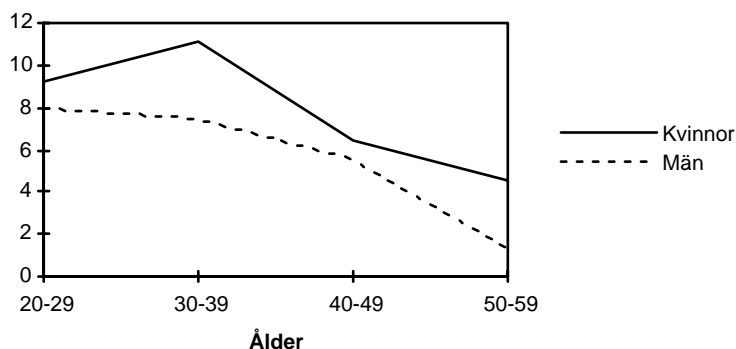
För att närmare förstå hur familjelivet påverkar mäns och kvinnors möjligheter att delta i marknadsarbete på lika villkor skall vi i detta avsnitt se hur mäns och kvinnors tidsanvändning varierar med vilken fas i livscykeln de befinner sig i.

I levnadsnivåundersökningarna ställs frågan om intervjupersonen anser att ansvar för hem och familj hindrat honom eller henne att förvärvsarbeta i önskad omfattning. I tabell 8.1 visas svaren i 1991 års levnadsnivåundersökning, uppdelat på kön och om det finns barn i hushållet. Bland dem som inte har barn i hushållet var det endast en mycket liten del (0,5 procent bland både män och kvinnor) som ansåg att familjen utgjort ett hinder för förvärvsarbete, men inte heller i gruppen med barn är andelen som anser att familjen hindrat förvärvsarbete särskilt stor, 8,2 procent av kvinnorna och 5,5 procent av männen.

Tabell 8.1 *Andel kvinnor respektive män som år 1991 anser att ansvar för hem och familj utgjort ett hinder för att kunna förvärvsarbeta i önskad omfattning.*

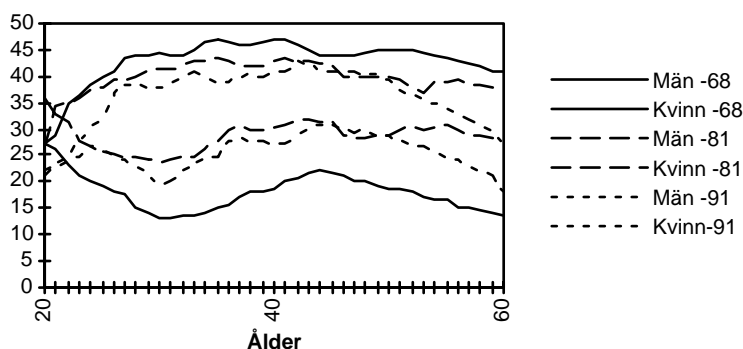
	Utan barn	Med barn
Kvinnor	0,5	8,2
Män	0,5	5,5

Figur 8.1 Andel kvinnor respektive män med barn som år 1991 anser att ansvar för hem och familj utgjort ett hinder för att kunna förvärvsarbeta i önskad omfattning, uppdelat på åldersgrupper.

I figur 8.1 visas resultaten av samma fråga över ålder för dem som har barn i hushållet. Anmärkningsvärt är även här att könsskillnaderna inte är särskilt uttalade, det är också intressant att notera den starka samvariationen med ålder. Även om man frågar om ansvar för hem och familj har hindrat förvärvsarbete tycks det som om svaren i huvudsak avser den nuvarande situationen. Alternativet är att det finns starka kohorteffekter, så att äldre män och kvinnor skiljer sig från yngre genom att männen gjorde så lite hushållsarbete att detta inte inkräktade på arbetslivet och kvinnorna önskade förvärvsarbeta i mindre omfattning. Förklaringen till de små könsskillnaderna och till de låga siffrorna för kvinnor ligger troligen just i den relativa dimension som orden "önskad omfattning" introducerar i frågan. Låt oss därför istället se på ett mer objektiva mått på hur familjelivet under familjebildningsfasen inverkar på möjligheterna till förvärvsarbete.

Figur 8.2 Genomsnittlig bruttoarbetstid per vecka, efter kön, ålder och undersökningsår.

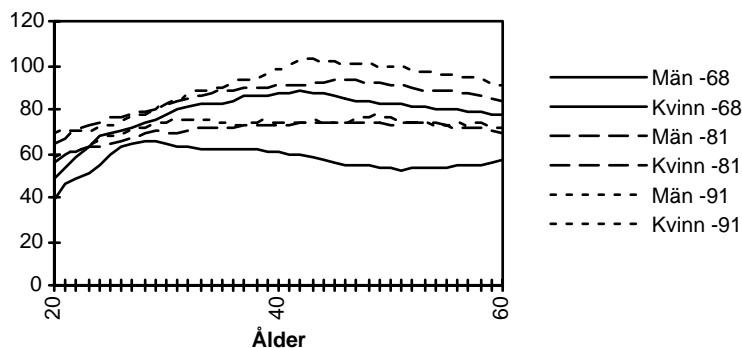

I figur 8.2 visas genomsnittlig bruttoarbetstid per vecka (faktisk arbetstid, förberedelsetid och restid) för män och kvinnor under mätveckan vid respektive undersökningsvåg (1968, 1981 och 1991). Här framgår tydligt hur olika könen arbetsmarknadsanknytning ser ut under familjefasen i livet. Mellan 20 och 30 års ålder minskar kvinnornas arbetstid från en nivå som är ungefär densamma som männens, strax under 30 timmar i veckan, till mellan 13 timmar (1968) och 22 timmar (1981) samtidigt som männens genomsnittliga arbetstid ökar till 40 timmar och däröver. Bland kvinnorna ökar antalet arbetade timmar långsamt efter 30-årsåldern för att kulminera vid omkring 45 års ålder, då de 1981 och 1991 åter når upp till i genomsnitt 30 veckotimmar, medan kvinnorna som var 45 år 1968 endast arbetade drygt 20 timmar i veckan. Könsskillnaderna har minskat mellan de tre undersökningsåren, men är fortfarande uttalade, både vad gäller nivå och mönster. Männens genomsnittliga arbetstid är helt opåverkad av familjebildningsfasen. Den ökar däremot kraftigt i ungdomen beroende på att allt fler avslutar studierna och går ut på arbetsmarknaden och minskar när pensionsåldern närmar sig. Kvinnornas arbetsutbud varierar däremot mycket starkt i olika livscykelstadiet. Under familjebildningsfasen har kvinnorna en relativt svag koppling till arbetsmarknaden. Men sedan, när barnen blir äldre, arbetar de mer. Det finns alltså en stark koppling mellan kön, familj och arbetsmarknadsanknytning. Kvinnor uppger inte att de hindrats från att förvärvsarbeta i önskad omfattning på grund av ansvar för hem och familj i nämnvärt högre grad än vad män gör, trots att kvinnor kraftigt ökar sin hushållsarbetsid och drar ner sin förvärvsarbetsid, medan män är i det närmaste helt opåverkade. Detta innebär att man sannolikt också kan dra slutsatsen att kvinnor faktiskt

önskar förvärvsarbete i mindre omfattning än vad män vill. Önskemålen återspeglar med andra ord den traditionella arbetsdelningen mellan könen

Figur 8.3 *Genomsnittliga timlöner i 1991 års penningvärde för anställda, efter kön, ålder och undersökningsår.*

Figur 8.3 visar genomsnittliga timlöner uttryckta i 1991 års penningvärde för anställda män och kvinnor efter ålder. För kvinnor kan man se en tämligen kraftig ökning upp till trettioårsåldern varefter kurvan helt planar ut, medan timlönerna för män ökar ända upp till fyrtiofemårsåldern, varefter de långsamt minskar fram till pensionsåldern. Dessa båda kurvor stämmer tämligen väl med vad som skulle förväntas om ansvar för hem och familj inverkar på kvinnors förvärvsarbetsmönster. Initialt ökar kvinnornas löner snabbare än männens (även om det sker från en betydligt lägre nivå). Sedan planar kurvan ut, vilket kan tolkas som att det inte sker någon humankapitaltillväxt. Männens lönekurva är som synes, liksom vi tidigare såg vad gäller arbetsutbudet, helt opåverkad av familjebildning. Lönerna ökar för män under hela familjebildningsfasen, vilket indikerar att familjen om något ger större möjligheter att satsa på karriären.

Tabell 8.2 Hushållsarbets tid, bruttoarbets tid, andel i förvärvsarbete samt timlön; efter kön och livscykel fas.

	Hushållsarbets tid (tim) samtl.		Arbets t.(tim) för arbetande		Andel ej i förvärvsarbete		Timlön för arbetande	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Utan barn, 20-39 år								
Sammanboende	7,5	12,3	39,3	37,1	21,7	16,6	80,45	71,65
Ensamstående	2,3	2,8	38,8	37,1	31,3	26,5	75,39	66,44
Utan barn, 40-59 år								
Sammanboende	5,3	18,0	39,1	33,2	22,8	21,2	99,45	72,14
Ensamstående	1,5	1,7	39,2	36,4	27,8	22,9	83,16	78,97
Små barn								
Sammanboende	7,7	24,9	40,2	32,1	19,8	20,0	92,95	72,04
Ensamstående	9,9 ¹	16,9	34,0 ¹	33,7	44,4 ¹	16,5	85,60 ¹	70,35
Äldre barn								
Sammanboende	5,6	20,8	39,6	34,0	15,8	13,9	99,47	75,13
Ensamstående	13,4 ¹	16,8	41,8 ¹	37,9	20,0 ¹	14,5	129,64 ¹	72,17

1) Dessa beräkningar bygger på mycket små bastal (9-15 observationer)

I tabell 8.2 visas hur arbetstid (kolumn 2) och timlön (kolumn 4) varierar med kön och familjetyp 1991. Bland unga (20-39 år) ensamstående och sammanboende utan barn är könsskillnaderna som minst; arbetstiden är i dessa grupper runt 39 timmar i veckan för män och 37 timmar i veckan för kvinnor och timlönen 75-80 kronor i timmen för män och 66-72 kronor i timmen för kvinnor. Det finns således redan här substantiella löneskillnader mellan könen och männen har omkring 2 timmar längre genomsnittlig arbetstid i veckan än kvinnor.

Ser man sedan till de äldre (40-59 år) utan barn är männens arbetstid ungefär densamma (39 tim/vecka) som för de yngre männen, både vad gäller de sammanboende och de ensamstående; för kvinnor finns däremot en stor skillnad mellan ensamstående och sammanboende. De ensamstående kvinnornas nivå ligger bara något under de yngres medan de sammanboendes genomsnittliga arbetstid endast ligger på cirka 33 timmar i veckan, detta är 6 timmar mindre än för männen i samma kategori. Lönerna uppvisar ett intressant mönster. De sammanboende äldre männen har betydligt högre löner än de ensamstående (99 kr/tim mot 83 kr/tim); bland kvinnorna är förhållandet det omvända, de ensamstående har en klart högre lön än de sammanboende. Det är frestande att tolka detta som beroende på att de sammanboende männen har dragit nytta av att de har haft en partner som skött hushållet så att de kunnat ägna sig åt karriären. På

motsvarande sätt har de ensamstående kvinnorna sluppit den extra börda som det innebär att sköta hushållet för två personer (eller fler) och de har därför haft bättre möjligheter än sina sammanboende systrar att göra karriär. Dock bör man här hålla i åtanke att det bland män finns starka selektionseffekter in i sammanboende; ensamstående män är sjukare, sämre utbildade och oftare socialbidragstagare. Resultatet passar trots detta anmärkningsvärt väl in på hypotesen om familjeansvarets dubbla ojämlikhetseffekter: dels minskar kvinnors arbetsmarknadschanser, dels ökar männens arbetsmarknadschanser.¹³

Studerar man den genomsnittliga hushållsarbetstidens fördelning (kolumn 1 i tabell 8.2) ser man att de sammanboende kvinnorna utför hela 18 timmar i veckan, medan männen i samma kategori endast utför drygt 5 timmar. Bland ensamstående män och ensamstående kvinnor ligger motsvarande siffra på ungefär 1.5 timme. Detta visar hur sammanboende kvinnors arbetsutbud hålls nere av de utför mycket hushållsarbete. De arbetar många timmar i veckan, men deras arbete är inte avlönat i lika hög utsträckning som mäns arbete (jämför Nermo, 1994).

För hushåll med små barn finner vi att de sammanboende kvinnornas genomsnittliga förvärvsarbetstid ligger på 32 timmar i veckan, medan männens förvärvsarbetstid är drygt 40 timmar. Sammanboende kvinnor med små barn har ungefär 20 kronor lägre timlön än män i samma situation, detta innebär att männens löner överstiger kvinnornas med i det närmaste 30 procent. Männen i denna grupp är visserligen i snitt knappt två år äldre än kvinnorna, detta kan dock endast förklara en marginell del av skillnaden. Man kan också notera att ensamstående kvinnor med små barn har än lägre löner än sammanboende kvinnor med små barn.¹⁴ Ser vi till hushållsarbetstiden för dessa grupper kan man konstatera att de sammanboende kvinnorna i genomsnitt utför hushållssysslor ungefär 25 timmar i veckan,¹⁵ männen i samma kategori nöjer sig med knappt 8 timmars hushållsarbete i veckan.

I hushåll med äldre barn ligger männens genomsnittliga veckoarbetstider fortfarande på ungefär 40 timmar, medan kvinnorna bara förvärvsarbetar 34 timmar i veckan. Löneskillnaderna i denna grupp är fortfarande mycket kraftiga. Männens genomsnittliga timlön uppgår till nästan 100 kronor, medan kvinnornas lön ligger på ungefär 75 kronor. Männen har således 33 procent högre löner än kvinnorna i

---

¹³ Dels därför att de kan satsa mer energi på karriären, dels därför att kvinnor inte kan konkurrera om jobb på samma villkor.

¹⁴ Vi avstår från att kommentera siffrorna för ensamstående män med barn då är beräknade på mycket små bastal, men redovisar ändå siffrorna i tabellen.

¹⁵ Observera att denna siffra inte inkluderar tid som används för barnuppfostran m.m.

denna kategori. Hushållsarbetstiden är också här mycket ojämnt fördelad, männens 5,6 timmar i veckan skall jämföras med kvinnornas 20,8 veckotimmar.

Tabell 8.3 *Självrapporterad frånvaro under mätveckan 1991, efter frånvaroorsak, kön och livscykelphas.*

	Män			Kvinnor		
	Kort sjukfr ²	Lång sjukfr	Barnfrånv	Kort sjukfr	Lång sjukfr	Barnfrånv
Utan barn						
Sammanb	2,7	3,5	-	4,5	6,5	-
Ensamst	3,1	5,2	-	2,8	5,4	-
Små barn						
Sammanb	3,0	4,4	1,3	3,9	5,3	17,2
Ensamst	0,0 ¹	0,0 ¹	0,0 ¹	3,8	10,1	5,1
Äldre barn						
Sammanb	1,8	6,3	-	5,1	4,8	-
Ensamst	0,0 ¹	0,0 ¹	-	0,0	5,5	-

1) Dessa beräkningar baserar sig på mycket små bastal (9–15 personer)

2) Kort sjukfrånvaro = 1–3 dagar, lång sjukfrånvaro = 4–7 dagar

I tabell 8.3 redovisas den självrapporterade frånvaron under mätveckan, uppdelat på frånvaroorsak, kön och familjesituation. Detta kan ses som ytterligare en indikator på hur familjesituationen påverkar arbetsmarknadsanknytning. Förutom att den avtalade arbetstiden minskar för kvinnor när det finns mindre barn i hushållet kan man tänka sig att den tillfälliga frånvaron också ökar. Här kan några intressanta iakttagelser göras. För det första uppvisar ensamstående män och ensamstående kvinnor utan barn ungefär samma nivåer på såväl kort som lång sjukfrånvaro (kort ca 3 procent, lång drygt 5 procent). Sammanboende män utan barn har däremot lägre både kort och lång sjukfrånvaro än ensamstående män utan barn. Däremot har sammanboende kvinnor utan barn högre både kort och lång sjukfrånvaro än de ensamstående. Detta faller också väl in i tolkningen att sammanboendet underlättar för män att kombinera hem och arbete, medan det ställer större krav på kvinnor. Även här kan dock selektionseffekter påverka resultatet.

Även för sammanboende med små barn är sjukfrånvaron för kvinnor högre än för män. Dessutom rapporterade drygt 17 procent att de var frånvarande för vård av barn. Då den registrerade frånvaron för vård av sjuka barn är tämligen jämnt fördelad mellan könen (RFV 1986, refererad i Flood, 1990) är det troligen framförallt föräldradighet som ryms i denna siffra. Totalt var således drygt var fjärde

kvinnor med barn under 13 år frånvarande åtminstone någon dag under mätveckan, motsvarande siffra för männen är var tolfte. Bland ensamstående mödrar med små barn är långa sjukskrivningar dubbelt så vanliga som bland de sammanboende kvinnorna, ungefär var tionde ensamstående mor med små barn var sjukskriven större delen av mätveckan. Bland de med äldre barn har männen en något högre andel med lång frånvaro och en betydligt lägre andel med kort frånvaro.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att männens genomsnittliga arbetstid i princip är helt opåverkad av familjelivet. Kvinnornas arbetstid varierar emellertid kraftigt beroende på framförallt huruvida de har barn eller ej. Men också äldre sammanboende kvinnor utan barn i hushållet har ett lågt arbetsutbud, vilket kan bero på att de haft barn men att barnen inte längre bor i hushållet och kvinnorna av olika skäl inte gått upp i arbetstid. Det finns ett klart samband mellan hushållsarbete, arbetsutbud och löneutveckling. Kvinnor som utför mycket hushållsarbete har lägre arbetsutbud under vad som uppenbarligen är långa perioder av sina liv (jämför figur 8.2) och de har också betydligt lägre timlöner än männen (som ju inte utför så mycket hushållsarbete), men också än äldre, ensamstående kvinnor utan barn.

Det är uppenbart så att familjebildningen ställer helt olika krav på män och kvinnor. Mäns förvärvsdeltagande är helt opåverkat av familjefas, möjligen kan man t.o.m. spåra en effekt som tyder på att sammanboende underlättar männens arbetsliv. Kvinnors förvärvsarbetsgrad påverkas däremot kraftigt, så att tid och energi styrs över från marknadsarbete till hemarbete.

8.4 Vad betyder hushållsarbetet för könsojämlikheten?

Den fråga vi skall undersöka närmare i detta avsnitt är hur hushållsarbetets omfattning påverkas av familjestruktur för män respektive kvinnor.

I tabell 8.2 redovisades hushållsarbetstiden¹⁶ uppdelad på kön och familjestatus. Det första man kan notera är att för ensamstående kvinnor och män utan barn är hushållsarbetstiden nästan identisk, cirka 2.5 timmar/vecka för de yngre (20–39 år) och 1.5 timmar för de äldre (40–59 år). Vid sammanboende händer däremot något. Båda könen ökar sin hushållsarbetstid, de yngre männen till 7.5 timmar i veckan, de yngre kvinnorna till omkring 12 timmar. Sammanboende

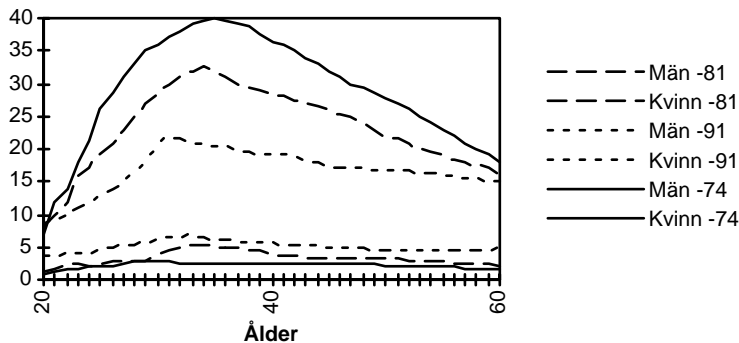
---

¹⁶ Man bör här notera att tid för barnskötsel *inte* ingår i beräkningarna av hushållsarbetstid.

äldre män utan barn gör något mindre än de yngre männen och de äldre kvinnorna något mer än de yngre kvinnorna. Det är intressant att jämföra yngre sammanboende utan barn med sammanboende med små barn. I viss mån kan man se den förstnämnda gruppen som den som senare övergår till att också ha små barn. Det visar sig att männens hushållsarbets-tid i princip är helt opåverkad av om det finns små barn i hushållet eller ej, däremot ökar det antal timmar kvinnan spenderar med hushållsgöromål till det dubbla (cirka 25 timmar/vecka). Bland sammanboende med äldre barn gör både män och kvinnor något mindre hushållsarbete än bland dem med små barn, kvinnorna ligger dock även här på över 20 timmar i veckan.

Av detta framgår att det finns en tydlig effekt av familjestatus på hushållsarbets-tid, samt att denna effekt är uttalat könsspecifik. Sammanboende gör mer än ensamstående, men sammanboendet påverkar kvinnors tid i hushållsarbete mer än männens. Kvinnor med barn gör mer än kvinnor utan barn, mäns hushållsarbets-tid påverkas däremot inte av om det finns barn i hushållet eller ej.

Figur 8.4 Antal hushållsarbets-timmar i veckan, efter kön, ålder och undersökningsår.

Denna slutsats framstår som än tydligare i figur 8.4. Här visas hur många veckotimmar kvinnor respektive män i olika åldrar lägger ned på hushållsarbete varje vecka vid olika undersökningsår. Effekten av familjebildning på hushållsarbets-tid för kvinnor är kraftig: Från nivåer under 10 timmar i veckan når den genomsnittliga hushållsarbets-tiden vid omkring 35 års ålder upp till omkring 40 timmar i veckan 1974, över 30 timmar 1981 och en bit över 20 timmar i veckan i 1991 års undersökning. Bland män är utvecklingen inte tillnärmelsevis lika dramatisk. 1974 gjorde män mycket lite hushållsarbete; timantalet underskrider 3 i veckan för i princip alla åldrar. Denna siffra ökar visserligen fram till 1981 och 1991, och det tycks

finnas effekter av ålder så att även män utför mest hushållsarbete i 35-årsåldern. Men de stora toppar man finner för kvinnor är hos männen knappt synliga. Ett viktigt resultat är här att kvinnor kraftigt minskat sin hushållsarbetstid på tämligen kort tid. Men faktum kvarstår, den tid som läggs ned på hushållsarbete påverkas mycket olika av familjehändelser för män och kvinnor.

För att närmare undersöka i vilken grad familjehändelser påverkar hushållsarbetstiden har regressionsanalyser genomförts med antal timmar i hushållsarbetstid som beroende variabel. Resultaten redovisas i tabell 8.4.

Tabell 8.4 Regressionsanalys av antalet timmar i hushållsarbete.

	Kvinnor	Män
Intercept	8,89	8,23**
Utbildningsnivå	-,39	,25**
Ln(lön)	-3,72***	-,28
Arbetstid	-,19***	-,04***
Senioritet	,00	0,00
Offentlig sektor	,49**	,13
Restid/dag	-1,50*	-,82**
Ln(underställda)	,02	-,30**
Sammanboende	5,95***	3,36***
Inga barn	0,00	0,00
Barn<13 år	7,32***	1,77***
Barn>12 år	3,98***	,36
Antal barn	1,35***	,42*
Barnomsorgskostn.	-,27***	,04
Ln(boyta)	3,16***	,21
Make/a högre utb.	0,00	0,00
Samma utb nivå	2,30***	-,30
Make/a lägre utb.	1,28	-,66
Ggr. arbetslös	1,38***	,01
Studiemånader	-,54***	,06
Hemarbetsmånader	,42***	1,76***
Föräldraledighet	-,01	,12
Adj. R ²	0,42	0,21

Estimat signifikanta på 5% nivå markeras med *,
1% nivå markeras med ** och 0,1% nivå markeras med ***.

Beroendevariabel är hushållsarbetstid, som är en sammanräkning av svaren på frågor om hur mycket tid intervjupersonen lägger ned per vecka på olika hushållsgöromål (matinköp, matlagning och disk; tvätt,

strykning och annan klädvård; samt städning; 1974 var den första delfrågan uppdelad på matinköp respektive matlagning).

I analyserna av hushållsarbetets bestämningsfaktorer används dessutom antal barn i hushållet; barnomsorgskostnad; den naturliga logaritmen av boytan; samt make-/makas relativa utbildningsnivå (d.v.s. om maken har högre, lägre eller samma utbildningsnivå).

Analyserna har genomförts separat för kvinnor och män. I analyserna ingår en grupp variabler som kan sägas vara kopplade till arbetsmarknaden och till produktivitet (utbildningsnivå, den naturliga logaritmen av lön, arbetstid, senioritet, offentlig/privat sektor, restid/dag samt den naturliga logaritmen av antal underställda); en grupp familjevariabler som kan sägas mäta produktiviteten i hushållsarbetet (sammanboende, antal barn, ålder på yngsta barnet, barnomsorgskostnad, den naturliga logaritmen av bostadsytan samt make-/makas relativa utbildningsnivå); dessutom ingår en grupp indikatorer på tidigare arbetslivsavbrott (gångar i arbetslöshet, studiemånader, hemarbetsmånader samt föräldraledighetsmånader).

Det är tydligt att hög lön, lång arbetstid och lång restid är förknippade med mindre tid i hushållsarbete för kvinnor. Effekterna är samtliga kraftiga. Effekten av utbildning fångas delvis upp av antal studiemånader. För kvinnor betyder således en starkare anknytning till arbetsmarknaden att mindre tid blir över till hushållsarbete. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att ju mer produktiva kvinnorna är på arbetsmarknaden desto mindre tid ägnar de åt hushållsarbete. Det är dessutom uppenbart att samtliga variabler som mäter produktivitet i hemarbetet slår oerhört starkt på kvinnors tid i hushållsarbete. Sammanboendestatus, ålder på yngsta barnet, antal barn och boyta har alla effekter som är kraftigt positiva, vilket indikerar att ju mer arbetskrävande hemmiljön är desto mer tid allokerar kvinnor till hemarbete. Barnomsorg fungerar uppenbarligen som en avlastning, om hushållet spenderar mer på barnomsorg minskar tiden i hushållsarbete. Det är intressant att barnomsorgen uppenbarligen hjälper kvinnor att minska sin hushållsarbetstid kraftigt. Undersökningar har visat att utnyttjandet av barnomsorg är mycket priskänslig och att subventionerna sannolikt betyder mycket för kvinnors möjligheter att förvärvsarbeta (Gustavsson, 1990).

De kvinnor som har makar som är på samma utbildningsnivå som de själva utför mer hushållsarbete än de kvinnor som har högre utbildade makar. Hur detta skall tolkas är inte helt uppenbart.

När det gäller effekterna av arbeidskraftsavbrott kan man starkt ifrågasätta kausaliteten hos variabeln antal gånger i arbetslöshet. Det kan vara så att kvinnor som varit arbetslösa vid upprepade tillfällen fastnat i en "hushållsarbetsfälla", men det är en lika trolig hypotes att

kvinnor som utför mycket hushållsarbete får en lösare anknytning till arbetsmarknaden och då lider av ökade arbetslöshetsrisker.

För män kan man se en liten negativ effekt av arbetstid och en positiv effekt av utbildning. Högutbildade män gör således mer hushållsarbete än andra män. Dock är män med underställda mindre benägna att delta i hushållsgöromålen. Även hos män finns en effekt av sammanboende, men endast en svag effekt av att ha små barn i hushållet och av antal barn. Ett intressant resultat är att män som varit hemarbetande också i fortsättningen är betydligt mer benägna att utföra hushållssysslor. Effekten är dessutom tämligen stark.

För att sammanfatta resultaten av analyserna kan man säga att vi har funnit belegg för att variationen i hemarbetets omfattning är intimt förknippad med familjestatus, och att skillnaderna mellan könen sannolikt till stor del beror på skillnader i effekten av familjesammansättning på hushållsarbetstid. Medan kvinnorna vid sammanboende och under den period då det finns barn i hushållet ökar den tid de använder till hushållsarbete mycket kraftigt, ökar männen sin tid endast marginellt. Det har med all sannolikhet skilda konsekvenser för möjligheterna att investera i marknadsarbete om man arbetar i hemmet 5 timmar i veckan eller om man gör det 25 timmar i veckan.

8.5 Inkomstojämlikhet och yrkessegregering

Vi har sett hur familjebildningen begränsar kvinnors möjligheter till förvärvsarbete under en lång period av deras liv. Enligt klassisk humankapitalteori beror effekten av föräldraskap på karriär och lön framför allt på att arbetslivserfarenheten blir mindre hos mödrar än hos andra kvinnor (Becker, 1985). Detta anses också vara en faktor som kan förklara löneskillnaderna mellan män och kvinnor. Flera amerikanska studier bekräftar till viss del denna hypotes även om det återstår en inte obetydlig oförklarad variation (se t.ex. Hill, 1979; Jacobsen och Levin, 1995; Korenman och Neumark, 1992; O'Neill och Polachek, 1993; Waldfogel, 1997; Wellington, 1993). Deltidsarbete i kombination med att det finns små barn i hushållet visar sig förklara en ytterligare del av löneskillnaderna mellan mödrar och övriga kvinnor (Waldfogel, 1997). En hypotes som framförts är att kvinnor strategiskt väljer utbildningar och yrken som i största möjliga omfattning låter sig kombineras med ansvar för hem och familj. Sådana yrken utmärks enligt teorin av att de inte "straffar" långa perioder med lös anknytning till arbetsmarknaden (se Polachek och Siebert, 1993; Blau och Ferber, 1992).

Yrken som inte straffar lös anknytning till arbetsmarknaden bör karaktäriseras av låg humankapitaltillväxt, och således tämligen flacka inkomstprofiler. Det vill säga att erfarenhet av yrket inte väsentligt förbättrar den anställdes produktivitet. Ju större humankapitaltillväxten är i yrket, desto mer straffas frånvaroperioder genom att inte bara lönen uteblir utan genom att man också missar löneökningar. Teorin förutsätter att kvinnor för att maximera sin livstidsinkomst söker sig till yrken med relativt höga ingångslöner och med små löneökningar över yrkeskarriären. Lägre ingångslöner innebär enligt teorin att individen "investerar" en del av sin "potentiella" lön i fortsatt humankapitalbildning. Även för en arbetsgivare som huvudsakligen anställer kvinnor kan det vara rationellt att undvika investeringar i produktivitetshöjande internutbildningar som ger en större humankapitaltillväxt eftersom de anställda endast arbetar deltid, eller är helt frånvarande, under långa perioder. Något som innebär att arbetsgivaren inte får del av den produktivitetshöjning utbildningen leder till. Möjligen kan man vänta sig att "straffet" är som minst på större arbetsplatser med många kvinnor som är frånvarande, där man kan ordna med vikariepooler och liknande för att minimera transaktionskostnaderna. Således kunde man vänta sig en starkare positiv effekt av företagsstorlek på kvinnors lön än på männens lön.

Hypotesen om att mans- och kvinnojobb har olika inkomstprofiler förutsätter att vissa faktorer har olika effekt på lönen i olika delar av samhällsekonomin. Kan det verkligen vara så att lörens bestämningsfaktorer skiljer sig kraftigt åt mellan olika yrken? Mer specifikt, har kvinnodominerade yrken annorlunda inkomstutveckling, lägre avkastning på humankapital och mindre effekter av frånvaroperioder än andra yrken? Teorin förutsätter alltså att de som väntar sig långa perioder med svag arbetsmarknadsanknytning väljer arbeten med relativt sett högre ingångslöner, men med svaga inkomstökningar, medan de som väntar sig kontinuerlig arbetsmarknadsanknytning kan välja yrken med lägre ingångslöner men kraftigare löneökningar över tiden.

Det finns emellertid också en efterfrågesida; arbetsgivare borde rationellt utnyttja det kvinnliga arbetskraftsutbudet. Yrken som passar in på "kvinnliga" livsprojekt torde rimligtvis i högre utsträckning vara

kvinnodominerade, medan yrken som passar in på ”manliga” livsprojekt borde vara mansdominerade. Yrken som har en blandad könsfördelning borde utgöra ett mellanting. Dessutom borde självselektionsprocesser innebära att de som söker sig till kvinnodominerade yrken är selekterade så att de i större utsträckning förväntar sig en ”kvinnotypisk” livscykel med långa perioder med svag anknytning till arbetsmarknaden och vice versa.

Lönens bestämningsfaktorer har analyserats med linjär regression (OLS). Beroendevariabel i denna analys är den naturliga logaritmen av *timlön*, som beräknats genom att arbetsinkomsten räknats om till inkomst per arbetstimme. I syfte att undersöka om mekanismerna bakom löneutvecklingen ser olika ut i typiska mans- respektive kvinnojobb har separata löneregressioner beräknats för män och kvinnor i kvinnodominerade, blandade och mansdominerade yrken. Som kvinnodominerade yrken räknas de med minst 75 procent kvinnor, mansdominerade har minst 75 procent män¹⁷, och de könsblandade inte mer än 74 procent av någondera könet.¹⁸

Som förklaringsvariabler ingår mått på humankapital, nämligen antal år i utbildning¹⁹, arbetslivserfarenhet (med kvadratterm för att ta hänsyn till den avtagande marginalnyttan av ytterligare erfarenhet), hälsa (beräknat som den naturliga logaritmen av ett summerat symptomindex baserat på frågor om vilka krämpor respondenten lider av och hur svåra besvären är), svenska talades ej i uppväxthemet och storstad²⁰. Dessutom inkluderas utbildningssektor (teknisk, pedagogisk, vård och övrig); veckoarbetstid; offentlig/privat sektor; restid i minuter/dag; den naturliga logaritmen av antal underställda;

---

¹⁷ I denna kategori understiger antalet kvinnor 100, dessa estimat bör därför tolkas med försiktighet och kommer inte att kommenteras här.

¹⁸ Det bör här framhållas att det av naturliga skäl finns ett linjärt samband mellan andelen män och andelen kvinnor i ett yrke, innebär en kategoriindelning exempelvis att kvinnorna inom kategorin ”kvinnodominerade yrken” kommer att vara grupperade i yrken som är mer segregerade än männen i samma grupp som är grupperade närmast gränsen mot ”blandade yrkesgrupper”. Bland männen är det således i alla kategorier relativt fler som arbetar i yrken med större andel män och vice versa.

¹⁹ Mätt som summerat antal utbildningsår i utbildningsbiografen i LNU 1991.

²⁰ Denna variabel är dikotom och antar värdet 1 om respondenten är bosatt i Stockholm, Göteborg eller Malmö.

arbetsplatsstorlek; anställningstid; antal arbetslöshetsperioder; den naturliga logaritmen av antal månader i hemarbete, studier respektive föräldraledighet; huruvida det finns småbarn, eller äldre barn i hushållet; sammanboende; samt hushållsarbetsstid. Av primärt intresse i analyserna är dels humankapitalvariablerna, dels de variabler som är relaterade till familjesituation och arbetskraftsavbrott, övriga variabler ingår som kontrollvariabler för att undvika selektionseffekter.

Inom varje segregationskategori (kvinnodominerade, mansdominerade respektive könsblandade yrken) har två modeller estimerats. I den första (A) ingår endast traditionella humankapitalvariabler samt invandrarstatus²¹ och ortstyp²²; i den andra (B) inkluderas även variabler som beskriver arbetet; utbildningstyp; indikatorer på olika typer av frånvaro; samt variabler som beskriver den aktuella familjesituationen. Resultaten av skattningarna presenteras i tabell 8.5. Det är här viktigt att ha i åtanke att regressionerna gäller tvärsnittsdata.

Tabell 8.5 *Regressionsanalys av lön. Separata analyser för män och kvinnor i kvinnodominerade, könsblandade och mansdominerade yrkesgrupper.*

	Kvinnodom.		Män Bland.		Mansdom.		Kvinnodom.		Kvinnor Bland.		Mansdom.	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Intercept	3,88 ***	3,66 ***	3,62 ***	3,17 ***	3,8 *** ³	4,40 ***	3,92 ***	4,22 ***	3,64 ***	3,76 ***	3,84 ***	4,34 ***
Utbildn år	,028 ***	,032 ***	,043 ***	,039 ***	,043 ***	,028 ***	,022 ***	,014 ***	,041 ***	,032 ***	,032 ***	,015 ***
Erfarenhet	,022 ***	,024 ***	,030 ***	,020 ***	,017 ***	,009 **	,008 **	,004 **	,016 ***	,013 ***	,005 **	-,001 **
Erf ² /10000	-3,26 **	-3,26 **	-3,65 ***	-2,33 ***	-2,49 ***	-1,57 **	-1,02 **	-3,22 **	-2,26 **	-1,98 **	-,89 **	-1,14 **
Hälsa	-,05 *	-,07 **	-,05 ***	-,02 **	-,04 ***	-,03 **	-,02 **	-,02 **	-,02 **	-,01 **	,03 **	,06 *
Ej svenska	-,15 **	-,18 **	-,25 ***	-,25 ***	-,11 ***	-,08 **	-,08 ***	-,07 **	-,11 ***	-,09 **	-,06 **	,01 **
Storstad	,11 **	,12 **	,12 ***	,06 **	,04 *	,04 *	,09 ***	,07 ***	,07 ***	,05 **	,00 **	-,04 **
Tekn utb		,04 **		-,04 **		,01 **		-,05 **		,13 ***		,14 **
Ped utb		-,42 **		-,17 ***		,01 **		,03 **		,01 **		- **
Värdutb		-,06 **		-,21 ***		,20 ***		,04 *		-,06 **		,07 **
Övr utb		0,00 **		0,00 **		0,00 **		0,00 **		0,00 **		0,00 **
Arbtid		-,000 **		-,001 **		,000 **		-,004 ***		-,002 **		-,007 **

²¹ Huruvida man talade svenska i uppväxthemmet eller ej.

²² En variabel som antar värdet 1 om respondenten bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö, annars 0.

	Kvinnodom.		Män Bland.		Mansdom.		Kvinnodom.		Kvinnor Bland.		Mansdom.	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
	Off sektor		-,04		,04 ***		-,00		-,02 ***		-,01	
Resttid/dag		-4,27		2,92		9,65 ***		7,40 ***		4,35		2,65
Ln(undst)		,06 **		,09 ***		,06 ***		,05 ***		,06 ***		,08
Arb,pl,storl		,03 *		,01 **		,00		,01 ***		,01 **		,01
Anst tid		-,00		-,00		,00		-,00		,00		,01 **
Ggr arb lös		,02		-,02		-,03 **		,00		-,03		,01
Ln(hemarb)		-,12 *		-,10 **		,18 ***		,00		-,01 **		-,01
Ln(studier)		,01		-,01		,00		,00		-,00		,00
Ln(föräldr)		-		-,03		,01		,01		-,00		,04
Inga barn		0,00		0,00		0,00		0,00		0,00		0,00
Barn<12 år		,06		,05		-,01		,00		,03		-,17 *
Barn>12 år		,05		-,00		,02		,01		,05 *		-,12
Sammanb		,06		,06 *		,04		-,03		,05 *		-,04
Hush arbtid		,00		-,05 **		,04 *		,00		-,03 **		,00
adj R ²	0,21	0,30	0,34	0,50	0,24	0,36	0,12	0,22	0,33	0,42	0,20	0,31

Estimat signifikanta på 5% nivå markeras med *, 1% nivå markeras med ** och 0,1% nivå markeras med ***.

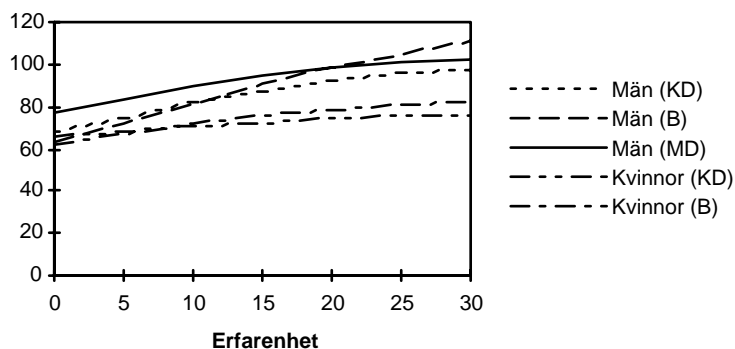
Hur ser då avkastningen på humankapital ut för kvinnor och män i de olika yrkeskategorierna? I den första modellen (A) inom varje kategori²³ kan man studera den okontrollerade effekten av humankapital på lön. Här kan man lägga märke till att avkastningen på utbildning är mycket låg i kvinnodominerade yrken, endast 2,8 procent per utbildningsår för män och 2,2 procent per utbildningsår för kvinnor att jämföra med drygt 4 procent i könsblandade och mansdominerade yrken. Även avkastningen på arbetslivserfarenhet skiljer sig starkt åt mellan de olika regressionerna. Eftersom de skattade effekterna av arbetslivserfarenhet är icke-linjära har vi för att belysa dem beräknat hur den löneutvecklingen över arbetslivserfarenhet ser ut i olika yrkestyper. På detta sett får vi en visuell bild, där varje kurva har beräknats enligt formeln:

²³ Notera att antalet kvinnor i mansdominerade yrken är så litet att resultaten är svårtolkade, vi visar dem dock i tabellen.

$$\ln(w) = \alpha + 12 * \beta_{\text{UTB}} + X * \beta_{\text{ERF}} + X^2 * \beta_{\text{ERF}^2} + 0 * \beta_{\text{HEA}} + 0 * \beta_{\text{SWE}} + 0 * \beta_{\text{CTY}}$$

Detta innebär i korthet att av modellen predicerad lön är beräknad för en person med 12 utbildningsår som är frisk, talade svenska i uppväxthemmet och inte bor i en storstad.

Figur 8.5 Skattningar av löneutveckling över arbetslivserfarenhet enligt regressionsmodell.

Av kurvorna framgår att vissa av prediktionerna stämmer. Kvinnodominerade yrken (KD) har för både män och kvinnor högre startlöner och långsammare löneökningstakt än blandade yrken (B). Dock måste det påtalas att skillnaderna i startlön enligt de skattade modellerna är relativt begränsade. Kvinnornas löneutveckling ser tämligen likartad ut vare sig de befinner sig i kvinnodominerade eller blandade yrken. Det är bland männen man finner de stora skillnaderna. Sålunda ser männens löneutveckling i mansdominerade yrken ut att ligga nära det som enligt humankapitalteorin antas vara den ideala kvinnolöneutvecklingen. Exceptionellt höga startlöner och en tämligen flack inkomstprofil. Män i blandade yrken verkar ha den enligt teorin typiskt ”manliga” inkomstprofilen med låga ingångslöner och kraftig inkomstökningstakt.

I modell (B) (i tabell 8.4) läggs ett antal kontrollvariabler in och dessutom ingår några variabler av särskilt intresse, nämligen olika typer av frånvaro från arbetet. Genom att studera effekten av dessa variabler kan vi få en uppfattning om huruvida ”straffet” för frånvaro varierar beroende på yrkets grad av könssegregering. Det första man kan notera är att föräldraledighet inte har några negativa effekter på lönen, detta gäller för såväl män som kvinnor och i alla typer av yrken. Albrecht m.fl. (1996) fann motsvarande resultat i en studie där de studerade olika slags frånvaro, även om deras analyser gällde hela

arbetsmarknaden. Men vad som är intressantare är att kvinnor i kvinnodominerade yrken inte straffas för någon typ av frånvaro, medan i blandade yrken såväl arbetslöshet som hemarbete är förknippat med lägre löner både för män och kvinnor. Män som tillbringar mer tid med oavlönat hemarbete straffas tydligt för detta med lägre lön²⁴. Faktum är att kvinnor i kvinnodominerade yrken är den enda kategori där frånvaro inte är kopplat till lägre lön.

I övrigt kan nämnas att för män i mansdominerade yrken och kvinnor i kvinnodominerade yrken har den dagliga restiden ett starkt positivt samband med lön. Detta resultat är intressant då det visar att om det geografiska område inom vilket man kan söka jobb av olika anledningar begränsas, torde resultatet bli lägre lön. I kvinnodominerade yrken är lönerna lägre i offentlig sektor för såväl män som för kvinnor. Som väntat har man högre lön ju fler underställda man. Dessutom kan man notera att för kvinnor i kvinnodominerade yrken finns ett negativt samband mellan arbetstid och lön. Det betyder att det inte bara är så att det inte finns något straff för att arbeta deltid, det tycks till och med vara så att kortare arbetstid belönas. Nuvarande familjesituation har vissa svaga positiva effekter i könsblandade yrken, men inga effekter i kvinno- och mansdominerade yrken. Antalet hushållsarbetstimmar har negativa effekter i blandade yrken för såväl män som kvinnor. Dock tycks hushållsarbetet inte påverka lönen negativt i kvinnodominerade yrken.

Sammanfattningsvis kan man säga att det verkar som om det i viss mån faktiskt är andra mekanismer som verkar för kvinnor i kvinnodominerade yrken än i andra typer av yrken. De karakteristika man enligt de ovan diskuterade hypoteserna kunde vänta att finna, finns också där. En betydligt lägre avkastning av humankapital, mindre humankapitaltillväxt, inga effekter av frånvaro eller familjerelaterade förhållanden. Dessutom kan man lägga till att kortare arbetstid ger oproportionerligt små inkomstbortfall, och att deltidsarbete därmed uppmuntras. Man kan således säga att det finns yrken som bättre än andra går att kombinera med ansvar för hem och familj under längre perioder. Dock är skillnaderna för kvinnor i kvinnodominerade och könsblandade yrken mycket små, och det är rimligt att ifrågasätta om de är substantiella. De stora skillnaderna står i stället att finna mellan män och kvinnor, samt mellan män i olika yrkeskategorier.

---

²⁴ Utom i mansdominerade yrken där det finns en kraftig *positiv* effekt. Denna beror dock helt på ett extremvärde; det är i denna yrkeskategori endast 4 personer som uppgav att de varit hemarbetande.

8.6 Familj och karriärutveckling

Tidigare såg vi hur familjelivets effekter på fördelningen mellan hushållsarbetsstid och avlönad arbetstid varierade mellan könen. Medan kvinnor i hög utsträckning anpassar sitt deltagande på arbetsmarknaden efter de krav som familjelivet ställer tycks männen snarare engagera sig mer i arbetet när familjen växer. Kvinnor ökar sin hushållsarbetsstid kraftigt när hon blir sammanboende och när hon får barn, för männen är dessa effekter svaga. Men hur kan detta påverka chanserna till karriär?

I syfte att undersöka mer långsiktiga konsekvenser av könsskillnader i familjelivet, skall här karriärutvecklingen för män respektive kvinnor undersökas. I de tidigare deskriptiva avsnitten framgick hur familjebildning och arbetsmarknadsutfall samvarierar. För att studera huruvida denna samvariation kan tolkas som ett kausalt samband används livsförloppsanalys av retrospektiva familj- och yrkeshistorier.

Analyserna i detta kapitel är samtliga utförda med data från levnadsnivåundersökningarna (Erikson och Åberg, 1984; Fritzell och Lundberg, 1994), som är en panelundersökning där samma individer intervjuats vid fyra tillfällen 1968, 1974, 1981 samt 1991. Materialet utgör ett riksrepresentativt urval av befolkningen mellan 18 och 75 år vid varje intervjutillfälle.²⁵ I den senaste vågen ställdes retrospektiva frågor om respondenternas livshistorier på ett flertal områden, på så vis samlades uppgifter in om de svarandes familjehändelser (som sammanboenden, barn och skilsmässor), utbildningar samt yrkeskarriärer. Frågor ställdes om vilka händelser intervjupersonerna upplevt, och vilken månad de olika händelserna inträffade, det är således möjligt att ordna dem kronologiskt.

Dessa biografier har utnyttjats för att undersöka hur olika familjehändelser påverkar kvinnors respektive mäns karriärutveckling. Genom att man har information om den ordning i vilken händelserna inträffar kan man ordna dem kausalt och analysera problemet med hjälp av livsförloppsanalys (Blossfeld och Rohwer, 1996; Lancaster, 1990; Yamaguchi, 1991).

Med denna analysmetod kan man undersöka hur övergångsintensiteten, d.v.s. sannolikheten för att en övergång skall ske vid en given tidpunkt, varierar över tid och undergrupper.

Beroendevariabel är klassrörlighet. Enheten i analyserna utgörs av episoder. Varje episod börjar då en individ får ett arbete som skiljer

---

²⁵ 1968 var de yngsta 15 år.

sig hierarkiskt²⁶ från det föregående och slutar då han eller hon åter byter klass. Den första episoden utgörs av den klass individens första arbete tillhörde. Varje individ kan således förekomma flera gånger om de befunnit sig i flera klasser. I de fall individen bytt arbete inom samma klass avbryts inte episoden, inte heller då individen under perioder haft avbrott i sitt arbetskraftsdeltagande, de räknas då fortfarande som varande under risk för klassbyte. Episoden räknas som att ha avslutats med en händelse då klassbyte sker, men avbryts utan att räknas som händelse (d.v.s. censureras) vid tidpunkten för intervju, vid pensionering, samt om individen blir egenföretagare eller jordbrukare (då det kan vara svårt att avgöra om detta innebär uppåt-, nedåt- eller lateral mobilitet).

Modellen som använts har konkurrerande risker, detta innebär bara att det vid en given tidpunkt finns möjlighet att erfara såväl uppåt- som nedåtmobilitet, det finns alltså två möjliga destinationstillstånd.

I analyserna ingår dels fasta kovariater, dels tidsvarierande kovariater. De fasta kovariaternas värde bestäms vid t_0 och tillåts sedan inte byta värde i modellen. I kontrast till de fasta kovariaterna tillåts de tidsvarierande kovariaterna byta värde när det tillstånd de mäter förändras. Detta innebär att de episoder där en tidsvarierande variabel ändrar värde delas upp i två nya episoder, där slutmånaden för den första sätts till månaden innan den tidsvarierande variabeln ändrade värde och startmånaden för den andra sätts till den månad förändringen inträffade.

För att undersöka effekterna av sammanboende och föräldraskap på karriärrörlighet måste man kausalt ordna händelserna. Ökar exempelvis sannolikheten för att män skall byta klass till en ”högre” klass efter att man flyttar ihop (t.ex. därför att hans partner gör en del av ”hans” hushållsarbete vilket ger honom ökade möjligheter att satsa på karriären; eller därför att han tar på sig den traditionella mansrollen som familjeförsörjare och därför arbetar hårdare och mer motiverat), eller ökar sannolikheten för sammanboende efter ett uppåtriktat klassbyte (t.ex. därför att ett steg i karriären för med sig ökade resurser, vilket dels gör honom mer attraktiv på ”äktenskapsmarknaden”, dels ger större möjligheter till att betala bostadskostnader)? Sannolikt finns effekter i båda riktningarna. För att undvika detta tolkningsproblem används sammanboendestart, sammanboendeslut, födelsemånad för första barnet och det yngsta barnets 13-

---

²⁶ Fyra hierarkiska nivåer används i analyserna, dessa motsvarar de nivåer Erikson och Goldthorpe (1992) urskiljer i EGP-klassschemat. De använder sig av endast tre vilket berodde på svårigheter att särskilja nivå 1 och 2 i vissa datamaterial.

årsdag²⁷ som tidsvarierande kovariater.²⁸ Detta innebär således att vi kan beräkna separata intensiteter för månaden innan sammanboende och för månaden efter individen flyttat samman med en partner.

Den modell som används här är en enkel parametrisk modell med exponentiell basintensitet som gör antagandet att övergångsprocessen inte är tidsberoende; d.v.s. att övergångsintensiteten $r_{jk}(t)$ från tillståndet j vid t_0 till tillståndet k är konstant över tid.²⁹

Frågan är här vad som händer med karriärmöjligheterna vid olika händelser i familjelivet, och om det finns skillnader mellan könen i effekten av sammanboende och föräldraskap. Något som skulle förväntas om det var så att kvinnor omallokerar tid och motivation från arbetsmarknaden till hemmet vid sammanboende och under den period då de har små barn, medan männens arbetsmarknadsbeteende i princip är oförändrat.

Resultaten av analyserna presenteras i tabell 8.6. I analysen ingår först en grupp kontrollvariabler (klass vid t_0 , födelsekohort samt ålder vid första arbete); sedan humankapitalvariabler (mätt som utbildningsnivå vid t_0 och arbetslivserfarenhet vid t_0); sedan ingår också de egentliga analysvariablerna, förekomsten av barn under 13 år i hushållet, förekomsten av barn över 13 år i hushållet, sammanboende, upplösning av sammanboende och slutligen huruvida intervjupersonens mor var hemmafru under huvuddelen av intervjupersonens uppväxt. Samtliga dessa variabler har interagerats med kön, vilket innebär att man beräknar könsspecifika samband mellan den aktuella variabeln och yrkeskarriären.³⁰

---

²⁷ Denna ålder är vald med antagandet att det är någonstans när det yngsta barnet uppnår högstadiålder som moderns arbetsbelastning börjar avta något.

²⁸ Samtliga dessa variabler baserar sig på information ur de retrospektiva familjehistorierna i LNU 1991.

²⁹ Detta val fattades då test visat att intensiteten endast varierar marginellt över tid, vi menar då att en enklare modell är att föredra framför mer komplicerade modeller.

³⁰ Det är viktigt att notera att vi här följt den modell som Blossfeld och Rohwer (1995) använder (s. 136ff) och endast använder interaktionstermerna. Frågan är om det korrekta förfarandet i stället bör vara att dessutom kontrollera för huvudeffekterna. Vi har genomfört känslighetsanalyser och finner endast små avvikelser, genomgående blir interaktionseffekterna mindre kraftiga och interaktionen med moderns arbetsmarknadsanknytning blir i princip insignifikant.

Tabell 8.6 Livsförloppsanalys med konkurrerande risker för uppåt- och nedåtgående mobilitet. Exponentiell basintensitet. Personer födda 1925 till 1965.

	Uppåt	Nedåt
Konstant	-5,44***	-4,89***
Högre tjm.	-	,62***
Tjm medeln.	-,94***	,40***
Kval arb.	-,86***	0,00
Okval arb.	0,00	-
Kohort	,02***	,03***
Ålder 1 arb.	,001	-,001
Utbildning		
Grundskola	0,00	0,00
Yrkesutb.	-,09	-,23*
Realskola	,23*	-,25*
Gymnasium	,71***	-,38*
Högskola	,24*	-,79***
Universitet	,90***	-1,03***
Erfarenhet	-,01***	-,01***
Erfarenhet ²	,00***	,00***
Barn<13 M	-,02	-,07
Barn<13 K	-,52***	-,18
Barn>12 M	-,27*	-,59***
Barn>12 K	,44***	,49*
Sammanb. M	,12	-,12
Sammanb. K	-,37***	-,14
Skilda M	-,28*	-,06
Skilda K	,52***	,19
Mod h-fru M	,01	-,17**
Mod h-fru K	-,29***	,32***

*** p<0,001, ** p<0,01 och *p<0,05.

Klasstillhörighet³¹ vid t_0 har inkluderats för att kontrollera för effekten av att olika klasser har olika sannolikhet för mobilitet. Som framgår av tabell 8.6 har personer på lägre hierarkiska nivåer större sannolikhet för uppåtmobilitet och mindre sannolikhet för nedåtmobilitet. Detta beror troligen på att sannolikheten för att ett individ

³¹ Anledningen till att estimatet för högre tjänstemän uteslutits är att det inte är meningsfullt, då man inte kan ha uppåtgående mobilitet om man redan befinner sig i den högsta klassen. Av motsvarande skäl har också estimatet för okvalificerade arbetare uteslutits vad gäller risk för nedåtgående mobilitet.

skall ha nått sin maximala nivå ökar ju högre i hierarkin han eller hon befinner sig. Dessutom är det så att ju högre utbildning en individ har, desto större sannolikhet är det för att han eller hon skall befordras och desto mindre sannolikhet för degradering. Anledningen till detta resultat är förmodligen att bland dem som befinner sig på en viss hierarkisk nivå så är det mer troligt att högre utbildade individer är överkvalificerade för sitt arbete.

Men kontrollvariablernas effekter endast har liten relevans för problemet med familjens inverkan på mäns och kvinnors karriärer. Intressantare är att förekomsten av små barn i hushållet har en kraftigt negativ effekt på intensiteten i karriärchanser för kvinnor, medan män inte påverkas alls. När sedan barnen blir äldre ökar åter intensiteten för kvinnor, medan männens karriärintensitet minskar. Detta är sannolikt främst en ålderseffekt. Estimaten skall främst förstås så att kvinnorna kraftigt ökar sin rörlighet när barnen blir äldre och kvinnorna åter börjar kunna ägna sig åt marknadsarbete i ökad omfattning.

Vidare visar analyserna att sammanboende minskar kvinnornas uppåtående karriärrörlighet. Vid skilsmässa ökar karriärchanserna igen. Dessa resultat indikerar familjebildningens starkt begränsande effekt på kvinnors karriärrörlighet. När kvinnor flyttar ihop med en partner och får barn tycks arbetslivet få allt mindre betydelse.

För att undersöka socialisationens roll används en indikator som visar om modern varit hemarbetande under större delen av respondentens uppväxt. Antagandet är att de som växt upp i hem där modern varit hemarbetande har fått en mer traditionell könsrollsocialisation. Effekten av detta borde verka olika på könen. Kvinnor som uppfostas i traditionella könsroller borde sålunda ha en svagare ställning på arbetsmarknaden. Detta eftersom det kan antas att de allokerar mer tid till hushållsarbete. På motsvarande sätt borde män som fått en traditionell könsrollsocialisation allokera mer tid och motivation till marknadsarbete för att leva upp till den traditionella familjeförsörjarrollen. Det visar sig också att kvinnor vars mödrar varit hemmafruar har sämre karriärchanser än män med motsvarande bakgrund. Man bör dock tolka detta resultat med en viss försiktighet då sammansättningen av denna grupp varierar kraftigt över undersökningsperioden och det är fullt möjligt att variabeln är en osäker indikator på könsrollsocialisation.

I tabellens andra kolumn visas effekterna på nedåtående mobilitet. Man kan kort notera att någon könspecifik effekt av förekomsten av småbarn på rörlighet nedåt inte kan beläggas. Däremot är det så att när barnen blir äldre ökar kvinnornas nedåtmobilitet kraftigt. Detta resultat indikerar att under de första åren efter att ha fått barn inträffar ett sorts moratorium för mobilitet under vilket kvinnan behåller det

jobb hon hade före graviditeten. Men när barnen blir äldre ökar såväl uppåt- som nedåtgående mobilitet för kvinnor relativt män. Tolkningen av detta kan vara att kvinnor ser över sin arbetssituation när barnen blir äldre och då gör olika prioriteringar. Vissa kvinnor satsar mer på marknadsarbete, medan andra snarare söker mindre krävande arbeten för att kunna ägna sig mer åt hemmet. Detta kan förklara att intensiteten ökar i såväl uppåt- som nedåtgående rörlighet.

Sammanboendestatus påverkar inte den nedåtgående mobiliteten alls. Men när det gäller könsrollsocialisation framkommer ett intressant resultat. Det verkar som om män vars mödrar var hemmafruar inte bara har större chanser för uppåtgående mobilitet, utan även har mindre risker för att erfara nedåtgående mobilitet, relativt kvinnor i motsvarande ställning. Även detta resultat är kongruent med antagandet om att marknadsarbete är viktigare för de män som fått en mer traditionell könsrollsocialisation än för andra män, samt att kvinnor som socialiserats till mer traditionella könsroller inte engagerar sig så djupt i sitt förvärvsarbete.

Sammanfattningsvis kan man säga att familjehändelser påverkar karriärchanser på ett enhetligt och förväntat sätt. När kvinnor blir sammanboende och när de får barn allokerar de mer tid och motivation till hemarbete, vilket medför att deras arbetskraftsdeltagande minskar, vilket i sin tur innebär att deras karriärmöjligheter minskar relativt männens. Mäns yrkesliv påverkas inte i någon nämnvärd utsträckning av deras familjesituation. När barnen sedan blir äldre ökar kvinnan åter sitt arbetskraftsdeltagande, men då ökar såväl den uppåtgående som den nedåtgående mobiliteten. En tolkning av detta skulle kunna vara att kvinnor i kvinnodominerade yrken (som ju inte straffas av frånvaro) kan vara de som ökar sina chanser för uppåtrörlighet, medan kvinnor i blandade yrken i högre grad erfar nedåtgående mobilitet.

8.7 Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har vi studerat hur könsskillnader i arbetsmarknadsframgång sammanhänger med skillnader i familjelivets inverkan på män och kvinnor. Kvinnor anser inte i nämnvärt högre utsträckning än män att ansvar för hem och familj utgjort ett hinder för deras möjligheter att förvärvsarbeta i önskad omfattning. Trots detta visar analyserna tydligt att kvinnor under familjebildningen kraftigt ökar den tid de lägger ned på hushållsarbete samtidigt som de minskar sitt arbetsmarknadsdeltagande. För män märks inga skillnader i arbetsutbudet under familjebildningen. Denna inkongruens måste tydas så att

kvinnor generellt sett faktiskt vill arbeta i hushållet under familjebildningsfasen i högre utsträckning än vad män vill.

Skillnaderna mellan könen när det gäller den tid de använder till hushållsarbete är för sammanboende utan, men framförallt med barn, är också mycket stora. För ensamstående är skillnaderna däremot knappt märkbara. Våra analyser visar också att det för kvinnor finns kraftiga effekter på hushållsarbetsstunden av att vara sammanboende och av att ha barn. De med små barn i hushållet arbetar mest av alla med hushållsgöromål. Vidare indikerar analyserna att i hushåll där man kan anta att hushållsarbetet är mer krävande (med små barn, stora bostadsytor och låga kostnader för barnomsorg) gör kvinnorna mycket hushållsarbete. Inte heller dessa faktorer har någon större inverkan på männens hushållsarbetsstunden. Kvinnor som har höga inkomster, som är högutbildade och som har lång arbetstid ägnar däremot mindre tid åt hushållsarbete. Detta tyder på att kvinnor som är högproduktiva på arbetsmarknaden i högre utsträckning lägger tid och motivation på arbetslivet medan kvinnor som är högproduktiva i hemarbetet använder sin tid till hemarbete. Kausaliteten i denna iakttagelse kan ifrågasättas. Är det så att kvinnor (och män) som satsar på arbetslivet är högproduktiva där just därför att de inte splittrar sin uppmärksamhet genom att lägga ned så mycket tid på hushållsarbete? På motsvarande sätt kan man ställa sig frågan om de kvinnor som bor i arbetskrävande hushåll gör det just därför att de prioriterar hem och familj och därmed inte engagerar sig lika hårt i arbetslivet.

Det är således så att familjebildningen medför att kvinnor omdirigerar arbetstid (och sannolikt motivation) från betalt till obetalt arbete samt att de även inom ramen för den lägre avtalade arbetstiden har en högre frånvaro på grund av föräldraledighet och sjukskrivningar. För män kan man endast spåra mycket små effekter av familjesituation på arbetsutbudet.

Vilka konsekvenser får då detta för könsskillnader i arbetsmarknadsbelöningar? Intuitivt kan det verka sannolikt att individer som av olika skäl inte deltar i förvärvsarbete i samma utsträckning som andra får betala för detta med sämre möjligheter till arbetsmarknadsbelöningar. Men det finns också en möjlighet att de som förutser en framtid med svag arbetsmarknadsanknytning söker sig till arbeten där detta inte har så stor betydelse. Sådana arbeten skulle enligt teorin utmärkas av att de har relativt höga ingångslöner med små efterföljande löneökningar. Det är också tänkbart att arbetsgivare som rationellt utnyttjar denna typ av arbetsutbud organiserar arbetet så att transaktionskostnaderna minimeras, exempelvis genom vikariepooler. I syfte att undersöka huruvida de yrken som framförallt kvinnor väljer

skiljer sig från de yrken som framförallt män väljer studerades lörens bestämningfaktorer i kvinnodominerade, könsblandade respektive mansdominerade yrken för män och kvinnor. Resultaten från analyserna tyder på att det kan finnas ett visst fog för teorin att lören i typiskt kvinnliga yrkesgrupper har delvis andra bestämningfaktorer jämfört med manliga och könsblandade yrkesgrupper. Framförallt utmärks kvinnliga yrken av att de har en mycket svag löneutveckling. Detta kan man också se i figur 8.3 där löneutvecklingen över ålder visas. Medan männens löner ökar ända fram till fyrtiofemårsåldern avstannar ökningen för kvinnor redan vid trettioårsåldern. Dessutom visar analyserna att kvinnor i kvinnodominerade yrken inte får lägre löner om de är frånvarande ur arbetskraften under perioder, något som är fallet i alla andra yrkesgrupper. För kvinnor i kvinnodominerade yrkesgrupper är också deltidsarbete en attraktiv möjlighet som till och med leder till högre timlöner. Man kan således tänka sig att en anledning att kvinnor väljer vissa yrken kan vara att de där missgynnas mindre av sin, under familjebildningen, svagare arbetsmarknadsanknytning.

För att närmare studera hur familjebildningen påverkar mäns och kvinnors arbetsmarknadsbeteende analyserades effekterna av sammanboende och barn på karriärutvecklingen. Resultaten av dessa analyser är entydiga. Kvinnors chanser till karriär avstannar helt då de blir sammanboende och då de får barn för att sedan öka igen när barnen blir äldre. För männen uppstår motsatta effekter, sannolikt främst beroende på ålder. Vidare finns vissa indikationer på att könsrollsocialisation kan verka förstärkande på könseffekterna. Män som haft mödrar som var hemmafruar har bättre karriärchanser. Kvinnor med motsvarande bakgrund har sämre karriärchanser. Den rimliga tolkningen är att de som fått en traditionell könsrollsocialisation har mer könstypiska livsprojekt. Männen ser sig som familjeförsörjare och kvinnorna ser sig som ansvariga för hemmet i högre grad än de som inte fått en så traditionell uppfostran. Detta resultat kan dock vara beroende av felkällor och bör tolkas med försiktighet.

Sammantaget är det således uppenbart att kvinnors arbetsmarknadsbelöningar påverkas av deras familjesituation genom flera mekanismer, men där den huvudsakliga beteendemekanismen är att de styr över tid och energi från betalt marknadsarbete till obetalt hushållsarbete. Det finns också visst stöd för antagandet att en orsak bakom att kvinnor väljer yrken som är kvinnodominerade kan vara att de i sådana yrken dels har lättare att kombinera ansvar för hem och familj med arbetet (genom goda möjligheter till deltidsarbete samt att långa frånvaroperioder inte får några negativa konsekvenser vad

gäller lönen). En annan viktig fråga är hur det kommer sig att de kvinnodominerade yrkesgrupperna också har lägre löner.

Litteratur

- Albrecht, James; Per-Anders Edin, Bertil Holmlund, Marianne Sundström & Susan Vroman (1996): *Career Interruptions and Subsequent Earnings: A Reexamination Using Swedish Data*. Working paper 23. Department of Economics, Uppsala University.
- Arrow, Kenneth (1973): "The Theory of Discrimination." I Ashenfelter, Orley & Albert Rees (red.): *Discrimination in Labor Markets*. Princeton, NJ. Princeton University Press.
- Arrow, Kenneth (1976): "Economic Dimensions of Occupational Segregation: Comment 1." *Signs, Journal of Women in Culture and Society* 1, 233–237.
- Ashenfelter, O. & T. Hannan (1986): "Sex Discrimination and Product Market Competition: the Case of the Banking Industry." *Quarterly Journal of Economics* 101, 149–173.
- Axelsson, Christina (1992): *Hemmafrun som försvann*. Stockholm. Almqvist & Wiksell International.
- Becker, Gary S. (1957/1971): *The Economics of Discrimination*. Chicago. Chicago University Press.
- Becker, Gary S. (1981/1991): *A Treatise on the Family*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Becker, Gary S. (1985): "Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor." *Journal of Labor Economics*, 3, 33–38.
- Bielby, William.T. & James N. Baron (1986): "Men and Women at Work: Sex Segregation and Statistical Segregation." *American Journal of Sociology* 91(4): 759–799
- Bielby, Denise & William Bielby (1988): "She Works Hard for the Money: Household Responsibilities and the Allocation of Work Effort." *American Journal of Sociology* 93, 1031–1059.
- Björklund, Anders; Per-Anders Edin; Bertil Holmlund & Eskil Wadensjö (1996): *Arbetsmarknaden*. Stockholm. SNS Förlag.
- Blau, Francine D. & Marianne A. Ferber (1987): "Discrimination: Empirical Evidence from the United States." *American Economic Review* 77, 316–320.
- Blau, Francine D. & Marianne A. Ferber (1992): *The Economics of Women, Men, and Work*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall.
- Blossfeld, Hans-Peter & Götz Rohwer (1995): *Techniques of Event History Modeling – New Approaches to Causal Modeling*. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.
- Borjas, G. & S. Bronars (1989): "Consumer Discrimination and Self-Employment." *Journal of Political Economy* 97, 581–605.
- Daymont, T. & P. Andrisiani (1984): "Job Preferences, College Major, and the Gender Gap in Earnings." *Journal of Human Resources* 19, 408–428.
- Deux, Kay & Mary Kite (1987): "Thinking about Gender." i Hess, B. & M. Feree: *Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research*. Newbury Park, CA: Sage.

- Deaux, Kay & J. Taynor (1973): "Evaluation of Male and Female Ability: Bias Works Two Ways." *Psychological Reports* 32, 261–261.
- England, Paula (1992): *Comparable Worth – Theories and Evidence*. Walter de Gruyter, Inc. New York.
- EOC (1984): "Annual Report." Equal Opportunities Commission. London: HMSO.
- Erikson, Robert & John Goldthorpe (1992): *The Constant Flux*. Oxford. Clarendon Press.
- Erikson, Robert & Jan O. Jonsson (1993): *Ursprung och utbildning*. SOU 1993:85. Stockholm. Allmänna Förlaget.
- Erikson, Robert & Rune Åberg (red) (1984): *Välfärd i förändring*. Stockholm. Prisma.
- Flood, Lennart (1990): "Att mäta och estimeras utbudet av arbetskraft." I Anders Klevmarken m.fl. (red) *Tid och råd. Om HUShållens ekonomi*, Stockholm. Industriens Utredningsinstitut.
- Fritzell, Johan & Olle Lundberg (red) (1994): *Vardagens villkor*. Stockholm. Brombergs.
- le Grand, Carl (1989): *Interna arbetsmarknader, ekonomisk segmentering och social skiktning*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- le Grand, Carl (1991): "Explaining the Male-Female Wage Gap: Job Segregation and Solidarity Wage Bargaining in Sweden." *Acta Sociologica* 34, 261–278.
- le Grand, Carl (1994): "Löneskillnaderna i Sverige: Förändring och nuvarande struktur." i Johan Fritzell & Olle Lundberg (red), *Vardagens villkor*, Stockholm: Brombergs.
- Granqvist, Lena & Helena Persson (1997): "Karriärer inom varuhandeln – spelar kön någon roll?" i Persson, Inga & Eskil Wadensjö (red.) *Glastak och glasväggar. Den könssegregerade arbetsmarknaden*. SOU 1997:137. Stockholm: Fritzes
- Gustavsson, Siv (1990): "Daghemsavgifter och kvinnors yrkesarbete" i Anders Klevmarken m.fl. (red) *Tid och råd. Om HUShållens ekonomi*, Stockholm. Industriens Utredningsinstitut.
- Gähler, Michael (1997): "Ekonomiska konsekvenser av skilsmässor – skillnader mellan kvinnor och män." I Ahrne, Göran & Inga Persson (red.): *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138. Stockholm: Fritzes
- Hartmann, Heidi (1976): "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex." i Blaxall, M. & B. Reagan (red.): *Women and the Workplace*. Chicago, IL. University of Chicago Press.
- Hill, Martha (1979): "The Wage Effects of Marital Status and Children." *Journal of Human Resources* 14:579–594.
- Hörnqvist, Martin (1994): "Att bli vuxen i olika generationer." i Fritzell, Johan & Olle Lundberg (red.) *Vardagens villkor*. Stockholm: Brombergs.
- Jacobsen, Joyce & Laurence Levin (1995): "The Effects of Intermittent Labor Force Attachment on Women's Earnings." *Monthly Labor Review* 118, 14–19.
- Jonsson, Jan O. (1997): "Hur skall vi förklara könsskillnader i utbildningsval? En empirisk prövning av hypoteser om rationella val och könsrollmodeller" i Persson, Inga & Eskil Wadensjö (red.) *Glastak och glasväggar. Den könssegregerade arbetsmarknaden*. SOU 1997:137. Stockholm: Fritzes

- Jonung, Christina (1993): "Yrkessegregeringen på arbetsmarknaden." Ur *Ds 1993:8 Kvinnors arbetsmarknad. 1990-talet – återtågets årtionde?* Arbetsmarknadsdepartementet. Stockholm.
- Jonung, Christina & Inga Persson (1993): "Women and Market Work: The Misleading Tale of Participation Rates in International Comparisons." *Work, Employment & Society*, 7:259–274.
- Kanter, Rosabeth Moss (1977/1993): *Men and Women of the Corporation*. New York. Basic Books.
- Korenman, Sanders & David Neumark (1992): "Marriage, Motherhood, and Wages." *Journal of Human Resources* 27, 235–255.
- Lancaster, Tony (1990): *The Econometric Analysis of Transition Data*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Lazear, E.P. & Rosen, Stanley (1990): "Male-Female Wage Differentials in Job-Ladders." *Journal of Labor Economics* 8,
- Lenny, Ellen (1977): "Women's Selfconfidence in Achievement Settings." *Psychological Bulletin* 84:1–13.
- Löfström, Åsa (1990): "Löneskillnader mellan kvinnor och män – En fråga om diskriminering?" I Anders Klevmarken m.fl. (red) *Tid och råd. Om HUSHållens ekonomi*, Stockholm. Industriens Utredningsinstitut
- Moller Okin, Susan (1989): *Justice, Gender, and the Family*. Basic Books. USA.
- Nardinelli, C. & C. Simon (1990): "Customer Racial Discrimination in the Market for Memorabilia." *Quarterly Journal of Economics* 105, 307–329.
- Nermo, Magnus (1994): "Den ofullbordade jämställdheten." i Fritzell, Johan & Olle Lundberg (red) *Vardagens villkor. Levnadsvillkoren i Sverige under tre decennier*. Stockholm. Brombergs.
- O'Neill, June & Solomon Polachek (1993): "Why the Gender Gap in Wages Narrowed in the 1980s." *Journal of Labor Economics* 11, 205–228.
- Persson, Inga (1996): "Svensk arbetsmarknad ur genusperspektiv – forskningsresultat och utvecklingstendenser." Ur Hemlin, Egon (red): *Det har ändå hänt fantastiskt mycket. Vad har jämställdhetsforskningen uppnått?* Riksbankens Jubileumsfond & Gidlunds Förlag. Stockholm.
- Petersen, Trond & L. Morgan (1995): "Separate and Unequal: Occupation-Establishment Sex Segregation and the Gender Wage Gap." *American Journal of Sociology* 101(2): 329–365.
- Petersen, Trond, V. Snartland, L.-E. Becken & K Modesta Olsen. (1997): "Within-Job Discrimination and the Gender Wage Gap, The Case of Norway." *European Sociological Review* 13(2), September.
- Phelps, Edmund S. (1972): "The Statistical Theory of Racism and Sexism." *American Economic Review* 62, 659–661.
- Polachek, Solomon W. & W. Stanley Siebert (1993): *The Economics of Earnings*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Pollak, Robert A. (1985): "A Transaction Cost Approach to Families and Households." *Journal of Economic Literature* 23, 581–602.
- RFV (1986): *Föräldrapenning för tillfällig vård av barn 1984*, Statistisk Rapport, Is-R 1986:3.
- Reskin, Barbara (1988): "Bringing the Men Back in: Sex Differentiation and the Devaluation of Women's Work." *Gender and Society* 2, 58–81.

- Reskin, Barbara & Patricia Roos (1990): *Job Queues, Gender Queues: Explaining Women's Inroads into Male Occupations*. Washington, DC.: National Academy Press.
- Richardsson, Katarina (1997): *Essays on Family and Labor Economics*. Stockholm. Institutet för social forskning.
- Ridgeway, Cecilia L. (1997): "Interaction and the Conservation of Gender Inequality." *American Sociological Review*, 62: 218–235.
- Roman, Christine (1994): *Lika på olika villkor. Könsegrering i kunskapsföretag*. Symposion Graduale. Stehag/Stockholm.
- Swim, J m. fl. (1989): "Joan McKay versus John McKay. Do Gender Stereotypes Bias Evaluations?" *Psychological Bulletin* 105, 409–429.
- Waldfoegel, Jane (1997): "The Effect of Children on Women's Wages." *American Sociological Review*, 62, Vol. 2: 209–217.
- Wellington, Alison (1993): "Changes in the Male/Female Wage Gap, 1976–1985." *Journal of Human Resources* 28, 383–410.
- Wong, Yin-Ling, Irene, Irwin Garfinkel & Sara McLanahan (1993): "Single-Mother Families in Eight Countries: Economic Status and Social Policy." *Social Science Review*, 177–197.
- Yamaguchi, K. (1991): *Event History Analysis*, Newbury Park. Sage.

9 Ekonomiska konsekvenser av skilsmässa – skillnader mellan kvinnor och män

MICHAEL GÄHLER

9.1 Inledning

Under senare decennier har antalet skilsmässor i Sverige ökat kraftigt. Vid 1900-talets början var det årliga antalet skilsmässor ca 400 (vilket motsvarade ungefär en halv skilsmässa per tusen äktenskap), idag är motsvarande antal runt 22 000 (eller ca 14 per tusen äktenskap) (SCB, 1995a). Tendensen är densamma i den övriga västvärlden (Goode, 1993). Allt fler väljer också samboende framför äktenskap. Denna samlevnadsform är än mer instabil; upplösningensrisken beräknas vara ca tre gånger så hög i samboenden som i äktenskap, oavsett antalet barn (SCB, 1990). I början av 90-talet upplöstes genomsnittligen ungefär 50 000 sammanboenden årligen.¹ Av dessa par var ca 20 000 gifta och 30 000 samboende; ca 60 procent av paren hade barn, vilket betyder att 40 000–50 000 barn erfor en familjesplittring varje år (SCB, 1995a).

Orsakerna till de ökade skilsmässotalen är med säkerhet flera. De moderna samhällena har kommit att bli alltmer sekulariserade. Det äktenskap som instiftats av Gud och var tänkt att bestå tills döden skilde makarna åt kan idag upplösas av parterna själva. I takt med att skilsmässotalen ökat torde också stigmatiseringen till följd av skilsmässa ha minskat. Det finns alltså en större social och kulturell acceptans för skilsmässa idag än tidigare. En av de starkast bidragande faktorerna både till minskade äktenskapsfrekvenser och ökade skilsmässotal torde emellertid familjens minskade betydelse som ekonomisk enhet vara (se t.ex. Cherlin, 1992). Det starka ömsesidiga ekonomiska beroende som fanns mellan familjemedlemmarna i det

---

¹ *Samboende* syftar på par som lever ihop utan att vara gifta medan *sammanboende* är ett samlande begrepp för både samboende och gifta par. Begreppet skilsmässa syftar i detta kapitel, när inget annat nämns, både på separationer mellan samboende par och formella skilsmässor.

gamla jordbrukssamhället har försvagats. Samhälleliga institutioner har tagit över eller kompletterat många av familjens tidigare funktioner (t.ex. skolan och barn- och äldreomsorgen) och välfärdsstaten garanterar idag alla en utkomst. En kraftig ekonomisk tillväxt har genererat ökade realinkomster och också medfört att ett liv som ensamstående blivit ett ekonomiskt realiserbart alternativ för många. Därmed har det blivit möjligt att lämna ett äktenskap eller samboende som upplevs som otillfredsställande. Det finns emellertid fortfarande anledning att tro att en skilsmässa är förknippad med negativa konsekvenser för individens materiella välfärd.

I detta kapitel ska frågan om hur en skilsmässa påverkar parternas ekonomiska situation söka besvaras. Denna fråga är förhållandevis outforskad i Sverige. De flesta studier om sambandet mellan inkomst och familjetyp är nämligen baserade på tvärsnittsdata, d.v.s. på förhållandena i ett fruset ögonblick. Dessa undersökningar visar att frånskilda har sämre ekonomiska villkor än sammanboende, men de kan inte ge någon information om detta är en *konsekvens* av skilsmässan, eftersom de frånskildas ekonomiska situation kan ha varit sämre redan före skilsmässan (en s.k. selektionseffekt). För att undersöka skilsmässans konsekvenser krävs information om situationen för samma individer vid åtminstone två tillfällen. Sådana s.k. longitudinella data kommer att användas här. Dessa belyser situationen i Sverige under 1980- och tidigt 90-tal. De analyser som görs i detta kapitel avser därför denna period. I en avslutande diskussion kommer dock återkopplingar att göras till den aktuella situationen i Sverige, eftersom det finns skäl att tro att den utveckling som skett under senare år haft återverkningar på de frånskildas ekonomiska villkor. Kapitlet kommer också att ge en beskrivning av inkomstens sammansättning efter en skilsmässa. Hur stor andel av inkomsten kommer från bidrag i olika former och hur stor andel kommer från inkomster av förvärvsarbete och kapital?

Utöver analyser av inkomster vidgas också perspektivet till andra aspekter av materiellt välbefinnande i termer av boendesituation och tillgång till en ekonomisk buffert (kontantmarginal). Fokus i kapitlet kommer att riktas mot eventuella skillnader mellan könen. Påverkas män och kvinnor på olika sätt av en skilsmässa? Om det är så som ett flertal utländska och det fåtal undersökningar som utförts i Sverige visat, nämligen att kvinnornas ekonomiska situation påverkas mer negativt än männens (se t.ex. Fritzell, 1990 för Sverige; Duncan & Hoffman, 1985 och Holden & Smock, 1991 för USA; Jarvis & Jenkins, 1996 för Storbritannien) innebär detta en allvarlig inskränkning i många kvinnors handlingsfrihet. Det betyder att kvinnor i praktiken inte har samma ekonomiska möjlighet som män att lämna

ett äktenskap eller samboende i vilket de inte längre vill leva och att situationen efter en eventuell skilsmässa blir mer problematisk för kvinnor än för män. Eftersom de flesta barn fortsätter leva med modern efter en separation mellan föräldrarna drabbar den försämrade ekonomin också en stor majoritet av dessa.²

Det som gör ett hushålls ekonomiska omständigheter särskilt betydelsefulla är att de inte bara har betydelse för konsumtion och sparande, de påverkar också individens livsvillkor ur ett antal andra aspekter. Ekonomiska svårigheter kan utgöra en stressfaktor som har en direkt negativ effekt på det psykiska välbefinnandet hos både barn och vuxna (Duncan, Brooks-Gunn & Kato Klebanov, 1994; McLeod & Shanahan, 1993). De kan också ha långsiktiga effekter så att barn som växer upp under knappa ekonomiska omständigheter uppvisar nedsatt psykisk och fysisk hälsa också i vuxen ålder (Lundberg, 1993). Materiell ofärd kan även påverka föräldrars beteende gentemot barnet negativt (McLeod & Shanahan, 1993) och ha en negativ inverkan på barnets utbildningschanser (Jonsson & Gähler, 1997). Amerikanska forskare har hävdad att en stor del av den negativa effekten av skilsmässor för barn i USA kan förklaras av just den försämrade ekonomin bland ensamstående mödrar (se t.ex. McLanahan & Sandefur, 1994).

9.2 Teoretiska och metodologiska överväganden

Den svenska välfärdsstatsmodellen

Den svenska välfärdsstaten kännetecknas av ett antal egenskaper som har en både direkt och indirekt inverkan på de frånskildas ekonomiska villkor. I Sverige har en hög förvärvsfrekvens i befolkningen prioriterats. Detta skapar en bred skattebas, de statliga transfereringarna är starkt inkomstfördelande, många samhällsliga institutioner är kraftigt subventionerade eller helt avgiftsfria, bidrags- och försäkringssystem är vanligtvis generella och relativt få bidrag är inkomstprövade. En bärande tanke i denna välfärdsmodell har varit strävan mot utjämnade inkomstnivåer och materiella villkor, dels mellan individer men också över individens livscykel (se t.ex. Esping-Andersen, 1990; Korpi, 1981). Politiken har också syftat till att utjämna skillnader mellan olika familjetyper: "Målet för det ekonomiska familjestödet är – att utjämna levnadsvillkoren mellan familjer med och utan barn, – att ge människor ekonomiska förutsätt-

---

² Åren 1992–93 levde ca. 87 procent av alla barn som endast bodde med en av de biologiska föräldrarna med modern (SCB, 1995b). Detta har varit mönstret under hela seklet (SCB, 1992).

ningar att skaffa barn när de så önskar, – att stödet inom tillgängliga ekonomiska ramar ges till alla på lika villkor, – att lämna särskilt stöd till familjer i utsatta situationer, t.ex. vid stor försörjningsbörda, vid låga inkomster och höga boendekostnader eller när en förälder är ensam vårdnadshavare. (Socialdepartementet, 1996:79–80)

Vilka effekter har då den svenska modellen för de frånskildas situation? Till skillnad från andra välfärdsstatssystem där mannen ofta betraktas som den huvudsaklige familjeförsörjaren betonar den svenska modellen både mannens och kvinnans ansvar för sin försörjning genom förvärvsarbete (se t.ex. Esping-Andersen, 1990; Sundströms kapitel i denna volym). Förvärvsarbetsgraden bland kvinnor är också högre i Sverige än i de flesta andra länder (Siaroff, 1994). Den höga förvärvsfrekvensen gör svenska kvinnor mindre ekonomiskt beroende av sina makar än vad som är fallet för kvinnor i många andra länder (se t.ex. Hobson, 1990), vilket får till följd att kvinnor i Sverige ofta står bättre ekonomiskt rustade inför och efter en eventuell skilsmässa eller separation (jfr. Sørensen, 1994).

En rad politiska reformer och program har stimulerat den höga kvinnliga förvärvsfrekvensen i Sverige. Den offentliga sektorn har tagit över många av de funktioner som kvinnor tidigare utförde utan ersättning i hushållen. Fler kvinnor har därför kunnat gå ut i förvärvsarbete och utbyggnaden av den offentliga sektorn har också i sig ökat efterfrågan på arbetskraft (Esping-Andersen, 1990). Den kommunala barnomsorgen, i form av daghem och kommunala dagmammor, har t.ex. skapat arbetstillfällen för ett stort antal (huvudsakligen kvinnliga) barnskötare och förskollärare men också berett möjlighet för mödrar att förvärvsarbeta under en period i livet som tidigare vanligtvis var vigd för vård av de egna barnen. I vissa kommuner ges barnen till ensamstående förtur i daghemskön och barnomsorgen tillhandahålls till reducerad taxa för dessa föräldrar (Gustafsson, 1995; Socialdepartementet, 1996). Andelen i offentlig barnomsorg är också högre bland barn med ensamstående föräldrar än bland barn med sammanboende föräldrar (Socialdepartementet, 1996; Östberg, 1996).

En annan viktig reform är föräldraförsäkringen som infördes år 1974. *Föräldrapenning med anledning av barns födelse* innebär att föräldrarna kan stanna hemma från arbetet under totalt 450 dagar med ekonomisk ersättning från Försäkringskassan.³ Man har också

---

³ Av dessa 450 dagar ersätts för närvarande 360 med 75 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten och resterande 90 dagar (de s.k. *garantidagarna*) med 60 kronor per dag. År 1994 infördes den s.k. "pappamånaden" vilken öronmärker 30 av dagarna för fadern. Ett bidragande skäl för denna reform är att en mycket stor andel

lagstadgad rätt att komma tillbaka till sitt gamla arbete efter föräldraledigheten.

En tredje bidragande orsak till den höga kvinnliga förvärvsfrekvensen i Sverige torde vara att den tidigare sambeskattningen år 1971 ersattes av särbeskattning, vilket innebar att makarna kom att taxeras individuellt. Det svenska skattesystemet med en progressiv skatteskala gjorde det därmed ofta mer ekonomiskt lönsamt att kvinnan i ett sammanboende par började förvärvsarbete än att mannen ökade sitt arbetsutbud.

Utöver rent politiska reformer och program utgör också de relativt små löneskillnaderna mellan kvinnor och män i Sverige (Phipps, 1990; Siaroff, 1994) ett starkt incitament för kvinnligt förvärvsarbete. Detta förhållande ska emellertid inte dölja det faktum att kvinnor vanligtvis tjänar mindre än män också här.⁴

Inkomster från förvärvsarbete kombineras ofta med olika typer av offentliga transfereringar. Dessa transfereringar kan utgöras av generella bidrag (som t.ex. barnbidraget) vilka ges oberoende av inkomst eller anknytning till arbetsmarknaden. På motsvarande sätt är den starkt subventionerade sjukvården och den fria skolgången exempel på program som omfattar alla. I de allmänna försäkringssystemen är emellertid ersättningsnivåerna baserade på nuvarande eller tidigare förvärvsinkomster. Här ingår sjukförsäkringen, föräldraförsäkringen, den allmänna pensionsförsäkringen och olika ersättningar vid arbetslöshet.⁵ Också i ett generellt välfärdssystem som det svenska återfinns emellertid inkomstprövade bidrag, såsom bostadsbidraget och socialbidraget.

Bidragssystemens utformning kan också påverka förvärvsarbetsgraden. Ersättningarna i de allmänna försäkringssystemen baseras ju på arbetsinkomsterna och en viktig egenskap hos de generella programmen är att de inte påverkas av förvärvsgraden. Om en frånskild förälder börjar förvärvsarbete eller går upp i arbetstid så förlorar hon eller han inte rätten till t.ex. den subventionerade sjukvården eller barnbidraget. I länder med socialpolitiska system av mer selektivt slag, som t.ex. USA och Storbritannien, reduceras

---

av samtliga dagar med föräldrapenning (ca 90 procent åren 1993-96) tas ut av modern (RRV, 1997).

⁴ Detta gäller också när kvinnorna har samma utbildning, arbetslivserfarenhet, klassposition och arbetar inom samma sektor (offentlig/privat) som männen. År 1991 hade männen en timlön som var 13 procent högre än kvinnornas efter kontroll för dessa förhållanden (le Grand, 1994). Kvinnor har också svårare att nå beslutsfattande, och därmed välbetalda, positioner, än män (Hultin, 1996).

⁵ Då Sverige under ett antal decennier hade en mycket låg arbetslöshet och ett högt arbetskraftsdeltagande omfattade dessa försäkringssystem en mycket stor andel i befolkningen.

bidragen lika mycket som förvärvsarbetsinkomsten ökar. I USA går man dessutom miste om den fria sjukvården då man börjar förvärvsarbete. För många ensamstående föräldrar lönar det sig därför inte att förvärvsarbete (Ellwood, 1988; Hobson, 1994).

I Sverige finns i princip inga bidrag eller program som riktas till individer i egenskap av att de är frånskilda. Ett undantag är dock bidragsförskottet och utfyllnadsbidraget.⁶ När föräldrar skiljer sig är den icke vårdnadshavande föräldern i regel skyldig att betala ett underhåll för barnens försörjning (det s.k. underhållsbidraget). Beloppet på detta underhåll kan föräldrarna antingen komma överens om privat eller få fastställt i dom. Om den icke vårdnadshavande föräldern underlåter att fullgöra sin betalningsplikt kan Försäkringskassan betala ut ett underhåll i förskott (bidragsförskottet) som sedan debiteras den frånlevande föräldern.⁷ Om dennes ekonomiska omständigheter inte medger någon betalning av underhåll eller endast ett lågt sådant kan Försäkringskassan betala ut ett s.k. utfyllnadsbidrag som täcker upp mellanskillnaden mellan vad den icke vårdnadshavande föräldern kan betala och den summa som garanteras genom bidragsförskottet. Utfyllnadsbidraget är ett rent bidrag som inte debiteras den frånlevande föräldern.

För de frånskilda som inte har barn finns inga särskilda bidrag eller program att tillgå. I händelse av att inkomsten från förvärvsarbete och kapital är otillräcklig kan de, liksom andra, söka inkomstprövade bidrag.

Justering av inkomst för hushållets storlek och sammansättning

Hur ska då ekonomiska effekter av en skilsmässa mätas? Hushållsmedlemmarnas ekonomiska betingelser är i hög grad beroende av hushållets sammansättning och storlek. En inkomst ger ju ett större möjligt konsumtions- eller sparandetrymme för var och en av individerna ju färre den ska fördelas på; dessutom varierar behov, och därmed utgifter, beroende på om hushållsmedlemmarna är vuxna eller barn. I ett större hushåll gynnas också medlemmarna av de skalfördelar som uppstår då man kan dela på vissa kostnader, t.ex. för den gemensamma bostaden, bilen, tvättmaskinen eller TV-apparaten. För

---

⁶ Den 1 december 1996 ersattes lagen om bidragsförskott med lagen om underhållsstöd. Denna reform innebär nya regler för den underhållsskyldiges betalningsvillkor (se t.ex. RFV, 1997). Bidragsförskottet gällde dock under hela den tidsperiod som är aktuell i detta kapitel.

⁷ Bidragsförskott kan utgå till dess barnet fyller 20 år och uppgick år 1992 till maximala 13 480 kronor om året (0,4*33 700) eller 1 123 kronor i månaden.

att ta hänsyn till dessa skalfördelar och skillnader i hushållets sammansättning och storlek används ofta s.k. ekvivalensskalor.⁸ I den enklaste typen av sådana skalor tas endast hänsyn till antalet hushållsmedlemmar, d.v.s. hushållsinkomsten divideras med det antal munnar som ska mättas. När inkomsten mäts *per capita* tas således ingen hänsyn alls till skalfördelar. För att inkludera dessa står emellertid ett antal alternativ till buds, vilka i princip har det gemensamt att varje hushållsmedlem utöver den första ges en lägre vikt. Som ett exempel kan den förste maken i ett hushåll bestående av ett sammanboende par ges vikten 1 medan den andre maken får vikten 0,7 (ju högre detta tal sätts desto lägre värderas skalfördelarna). Hushållsinkomsten divideras i ett sådant hushåll med 1,7 medan den dividerats med 2 om inkomsten mäts per capita.

När syftet, som här, är att studera de ekonomiska effekterna av en skilsmässa är det centralt att komma ihåg att den uppmätta nivån på skilsmässans eventuella konsekvenser i hög grad är beroende av vilken ekvivalensskala som används (se t.ex. Jarvis & Jenkins, 1996; Sørensen, 1992). Efter en skilsmässa eller separation förändras vanligtvis männens hushållssituation mer än kvinnornas eftersom eventuella barn oftast stannar kvar hos modern. Kvinnans hushåll är således i genomsnitt större än hennes tidigare makes varför värderingen av skalfördelar blir viktig för bedömningen av könsskillnader i konsekvenser av skilsmässa.

I detta kapitel kommer resultaten av analyser med tre olika mått, där vi i varierande grad tar hänsyn till skalfördelar, redovisas. För det första anges den totala familjeinkomsten (eller hushållsinkomsten) där skalfördelarna per definition värderas oändligt högt, måttet förändras ju inte med antalet hushållsmedlemmar. För det andra anges inkomsten per capita där varje hushållsmedlem ges vikten 1 och således ingen hänsyn alls tas till skalfördelar. Ur denna aspekt utgör alltså dessa båda mått ytterligheterna på ett kontinuum. För det tredje anges resultat enligt den ekvivalensskala som föreslagits av OECD (1982). Här ges en ensam vuxen vikten 1, en eventuell partner vikten 0,7 och varje barn vikten 0,5. För att exemplifiera innebär detta att den justerade (ekvivalerade) inkomsten för en tvåbarnsfamilj erhålls genom att dividera hushållsinkomsten med 2,7 ($1+0,7+2*0,5$). För detta mått hamnar alltså betydelsen av skalfördelar någonstans emellan de båda motpoler som redovisades ovan.⁹

---

⁸ För en mer ingående diskussion av ekvivalensskalor, se t.ex. Buhmann et al. (1988) och Fritzell (1991).

⁹ Individens ekonomiska situation bedöms här utifrån det hushåll hon tillhör, d.v.s. ett antagande görs att hushållets resurser fördelas jämnt mellan dess medlemmar. Detta antagande är inte oproblemiskt (se t.ex. Halleröds och Nymans respektive bidrag i

Tidigare studier

Den ekonomiska situationen för frånskilda varierar mycket mellan olika länder och betingas i hög grad av rådande social- och familjepolitiska system. I en studie baserad på Luxembourg Income Study (LIS) jämförs situationen för olika familjetyper i åtta olika OECD-länder vid 80-talets mitt (Smeeding, 1992). Här jämförs andelen med relativt låga inkomster (under 40 procent av den justerade medianinkomsten i respektive land) före (bruttoinkomsten) respektive efter det att skatter och olika typer av transfereringar räknas med (den disponibla inkomsten). Bland barn som lever med en ensamstående förälder, är andelen med låga bruttoinkomster i Sverige 23 procent, vilket är lägst av länderna i undersökningen. Denna andel minskar kraftigt till 2 procent efter det att skatter och transfereringar inkluderas. Detta förhållande kan kontrasteras mot två andra grupper. Bland svenska barn med två föräldrar är andelen som lever i ett låginkomst-hushåll klart lägre när det gäller bruttoinkomsten (5 procent), denna andel sjunker till 1,5 procent för den disponibla inkomsten. Detta innebär att skillnaden i andelen barn till föräldrar med jämförelsevis låga inkomster är mycket liten mellan dem som lever med en ensamstående respektive med två föräldrar i Sverige. Andelen barn till ensamstående med låga inkomster i Sverige kan också jämföras med motsvarande barn i övriga sju länder. Bland dessa barn tillhör i genomsnitt 55 procent hushåll med låga bruttoinkomster och andelen är fortfarande så hög som 21 procent när den disponibla inkomsten avses.¹⁰ Andelen barn till låginkomsttagare bland dem med ensamstående föräldrar är således klart lägre i Sverige än i de andra länderna i undersökningen, framförallt USA där hela 54 procent av barnen till ensamstående lever i hushåll med låga justerade disponibla inkomster. Vad är då skälet till denna skiftande grad av inkomstjämlighet i de olika länderna? Smeeding menar att den avgörande skillnaden mellan USA och Sverige är de universella social- och familjepolitiska program med en starkt inkomstomfördelande effekt som finns här. USA saknar t.ex. ett generellt barnbidrag, ett bidragsförskott, subventionerad barnomsorg och en allmän föräldraförsäkring.

---

denna volym). Mannen i familjen har oftast en högre inkomst än kvinnan och det ligger därför nära till hands att tänka sig att han som en följd härav har större makt och inflytande över hur hushållets monetära resurser används. Denna intra-familjära fördelning av ett hushålls resurser har vi dock ingen information om varför vi gör antagandet att resurserna fördelas jämnt mellan makarna. En stor del av hushållets konsumtion består också av kollektiva varor som kan nyttjas av alla hushållsmedlemmar.

¹⁰ Beräkningen av dessa genomsnitt inkluderar också Sverige och innebär att den genomsnittliga andelen låginkomsttagare skulle varit än högre om beräkningarna baserats endast på övriga sju länder.

Den mycket begränsade skillnaden i andelen låginkomsttagare mellan familjer med ensamstående respektive två föräldrar i Sverige kan emellertid dölja det faktum att de förra genomsnittligen har lägre inkomster än de senare. I en annan undersökning, också den baserad på data från LIS, jämförs den justerade inkomsten för ensamstående mödrar och tvåföräldrafamiljer i olika länder (uppgifterna hänför sig till situationen i slutet av 70- respektive början av 80-talet beroende på vilket land som avses). Studien visar att skillnaden mellan dessa båda familjetyper är minst i de skandinaviska länderna. I Sverige och Norge har ensamstående mödrar en justerad inkomst som motsvarar ca 85 procent av den inkomst man har i familjer med två föräldrar. I Tyskland, Frankrike och Storbritannien varierar kvoten mellan 65 och 76 procent medan den ligger under 60 procent i Australien, Kanada och USA. Även i denna studie hänvisar författarna till skillnader i de offentliga transfereringssystemen som den avgörande orsaken till inkomstskillnaderna mellan familjetyperna i de olika länderna. I länder med starkare betoning på inkomstprövade bidrag är den ekonomiska situationen bland ensamstående mödrar sämre än i länder med generella socialpolitiska system. Författarna menar att en starkt bidragande orsak till detta är att inkomstprövade bidrag inte tjänar som incitament för eget förvärvsarbete (Wong, Garfinkel & McLanahan, 1993).

Även om dessa båda undersökningar ger värdefull information om den ekonomiska situationen i olika familjetyper kan de inte ge någon inblick i vilka eventuella effekter en skilsmässa har i detta avseende. Detta beror på att undersökningarna baserar sig på tvärsnittsdata och endast ger information om situationen vid ett mättillfälle. Den sämre ekonomiska situationen för ensamstående mödrar som belagts ovan behöver således inte vara en följd av förändrade familjeförhållanden utan kan bestå i en selektionseffekt. För att lösa detta problem krävs tillgång till longitudinella datamaterial där samma individ eller familj följs över tid. Ett annat, mindre problem i sammanhanget är att ovanstående studier inte särskiljer olika kategorier av ensamstående. Den vanligaste orsaken till detta civilstånd bland ensamstående mödrar i Sverige är en skilsmässa eller separation men det kan också röra sig om änkor eller mödrar som aldrig levit ihop med barnets far.

Ett antal amerikanska longitudinella studier har visat att skilsmässor ofta slår hårt mot kvinnors och barns ekonomiska situation med kraftigt försämrade ekonomiska villkor direkt efter skilsmässan. Situationen förändras endast marginellt under de år som följer. För männen förbättras tvärtom ofta situationen (Duncan & Hoffman, 1985; Holden & Smock, 1991; Sørensen, 1992). Sørensen (1994) har sammanfattat orsakerna till de stora skillnaderna i ekonomiska villkor

för frånskilda kvinnor och män i USA under tre huvudrubriker: 1) kvinnor tjänar mindre i förvärvsarbete än män, 2) mannen bidrar med ett relativt litet underhåll till kvinnans och barnens försörjning¹¹ och 3) behoven är större i kvinnors hushåll eftersom de oftare har vårdnaden om de gemensamma barnen. Det senare förhållandet är detsamma i USA och Sverige men vad gäller de båda förra skiljer sig situationen i de båda länderna på avgörande sätt till de svenska kvinnornas fördel. Vi kan dock förvänta oss att inkomsten försämras mer bland kvinnor än män också i Sverige, dels för att kvinnor tjänar mindre än män, dels för att de oftare har vårdnaden om barnen (även om man mottar ett relativt högt underhåll motsvarar detta troligtvis inte den summa fadern skulle ha bidragit med om paret fortsatt leva ihop). Det kan också vara svårt att kombinera de dubbla roller som det innebär att satsa på en karriär och samtidigt, i praktiken, vara huvudsaklig vårdnadshavare för barnen (Moen, 1992).

I Sverige är longitudinella undersökningar av en skilsmässas eller separations effekter på kvinnors och mäns ekonomiska situation ovanliga. Ett undantag är emellertid Fritzells (1990) analys av levnadsnivåmaterialet för inkomståren 1973 och 1980. Här görs också en jämförelse av situationen i Sverige och USA. I en analys jämförs andelen i olika familjetyper vars justerade inkomst hållit (minst) jämna steg med inflationen mellan de båda undersökningsåren, d.v.s. där realinkomsten varit konstant eller ökat. För kvinnor som separerat gällde detta endast för en dryg tredjedel (36 procent), både i Sverige och i USA. Motsvarande andelar bland svenska och amerikanska män var 52 respektive 67 procent. Den största skillnaden uppträdde dock för barnen, där endast 28 procent av amerikanska barn till separerade föräldrar levde i hushåll vars inkomst ökat i takt med inflationen. I Sverige gällde detta för hela 71 procent av barnen till frånskilda, vilket kan jämföras med 77 procent för barn i intakta familjer. Analyser som begränsades till svenska förhållanden visar att en skilsmässa hade en klart negativ effekt för såväl den absoluta och den relativa inkomstförändringen som för positionen i inkomstfördelningen under 1970-talet. Detta gällde både för män och för kvinnor men effekten var mer uttalad för de senare. När situationen för ensamstående kvinnor med respektive utan barn i hushållet år 1980 jämförs visar resultaten att de förra, efter kontroller för utbildning, ålder, anknytning till arbetsmarknaden och boenderegion, haft en signifikant bättre inkomstutveckling. Detta förhållande förklaras till stor del av den ökning i positiva transfereringar som tillföll kvinnor med barn

---

¹¹ Endast hälften av de amerikanska fäderna betalar hela det överenskomna underhållet, en fjärdedel betalar en lägre summa och den resterande fjärdedelen betalar inte något underhåll alls (Holden & Smock, 1991).

under tidsperioden. I USA var situationen den omvända, där hade ensamstående mödrar en sämre inkomstutveckling än andra kvinnor.

Hur har då utvecklingen under 1980-talet och början av 1990-talet varit? Föreliggande undersökning kan bidra med analyser av utvecklingen under denna tidsperiod. Vi kan också utsträcka analyserna till andra dimensioner av materiell välfärd.

9.3 Datamaterial, variabler och analysstrategi

Datamaterial

Till grund för de empiriska analyserna i detta kapitel ligger data från de svenska levnadsnivåundersökningarna (LNU) från åren 1981 och 1991; materialet har samlats in och sammanställts vid Institutet för social forskning (SOFI).¹² LNU baserar sig på direktintervjuer och syftar till att beskriva människors livssituation på ett stort antal områden: uppväxt-, familje- och bostadsförhållanden, hälsa, sociala relationer, utbildning, sysselsättning och arbetsförhållanden, ekonomiska resurser, säkerhet till liv och egendom, politiska resurser, fritid och rekreation, hushållsarbete och egna bedömningar av livssituationen. Det slumpmässiga och riksrepresentativa urvalet består av ungefär var tusende i Sverige skriven individ i åldrarna 18–75 år.¹³ En betydande fördel med LNU jämfört med många andra datamaterial är att det är longitudinellt och en s.k. panelansats används, vilket innebär att ett stort antal individer deltagit vid flera undersökningstillfällen och att många av frågorna varit identiska från år till år.¹⁴ Materialet omfattar således flera aspekter av individens levnadsförhållanden vid ett antal mättpunkter, vilket är nödvändigt om man, som fallet är här, vill ha en möjlighet att skilja mellan effekt och selektion (se ovan). I 1981 års LNU intervjuades 5 613 individer och bortfallet var 17.6 procent medan motsvarande tal för undersökningens år 1991 är 5 306 individer och 20.9 procent. Till LNU-data har kopplats inkomstutgifter som i huvudsak överensstämmer med de definitioner som görs i Statistiska centralbyråns inkomstfördelningsundersökning (HINK). I detta material finns olika typer av inkom-

---

¹² Den första levnadsnivåundersökningen genomfördes inom ramen för låginkomstutredningen år 1968 och upprepades år 1974, nu i SOFIs regi. För en mer utförlig beskrivning av levnadsnivåmaterialet se Erikson och Åberg (1984) respektive Fritzell och Lundberg (1994).

¹³ Åren 1968, 1974 och 1981 intervjuades också 15–17-åringar.

¹⁴ Om intervjupersonen hunnit bli mer än 75 år gammal mellan två intervjutillfällen ersätts hon/han med en individ som var för ung för att ingå i urvalet vid det föregående undersökningstillfället.

stoppgifter, dels för intervjupersonen i LNU men också för eventuell make/a. Detta ger en möjlighet att skapa inkomstmått på hushållsnivå.

Variabler

Familjetyp

För att söka ta reda på effekten av en skilsmässa har en familjetypsvariabel skapats som tar hänsyn till förändringar i individens familjesituation mellan undersökningsåren. I 1991 års LNU fick respondenten retrospektivt redogöra för sin sammanboendehistoria, d.v.s. hon/han fick redogöra för varje sammanboende som varat mer än sex månader. För dessa finns information om start- och sluttidpunkt på månadsnivå samt anledningen till sammanboendets upphörande (separation, dödsfall eller annat). Den strategi som valts här är att utgå från de individer som var sammanboende vid intervjutillfället år 1981 och följa dem fram till 1990 respektive 1991.¹⁵ Detta gäller för knappt 1 900 individer. Under perioden har den stora majoriteten fortsatt leva ihop med samma partner under hela tidsperioden (ca 89 procent), andra har skilt sig eller separerat från ett samboende och levde som ensamstående vid det senare mättillfället (ca 8 procent) medan en tredje kategori – män i högre utsträckning än kvinnor – både skilt sig eller separerat och flyttat ihop med en ny partner under tidsperioden (3–4 procent). När begreppen *frånskilda* respektive *omgifta* fortsättningsvis används åsyftas därmed individerna i den andra respektive tredje familjetypen. De omgifta är få till antalet vilket gör skattningarna för denna grupp något osäkra och därför bör slutsatser om situationen för dessa kvinnor och män endast dras med försiktighet.

I analyserna har endast hushåll där mannen år 1981 var mellan 25 och 55 år gammal inkluderats. Åldersurvalet har gjorts dels för att någorlunda jämställa paren i samtliga familjetyper åldersmässigt, dels för att undvika att inkludera en alltför hög andel studerande och pensionärer. Vi kan nämligen anta att dessa grupper fördelar sig systematiskt över familjetyperna (skilsmässorisken är t.ex. lägre i den äldre gruppen) liksom deras försörjning är av en särskild karaktär

---

¹⁵ Familjetyp och de olika inkomstmåtten refererar till 1990 och inte till LNU:s undersökningsår 1991. Skälet till detta är att information om eventuella förändringar i civilstånd eller familjesituation *efter* intervjun av naturliga skäl saknas detta år. Med hjälp av den retrospektiva sammanboendetablan känner vi emellertid till familjesituationen under hela 1990 varför reliabiliteten i familjesituationen och de olika inkomstmåtten ökar om vi istället tar detta år som utgångspunkt för våra analyser. Vid analyser av variabler för vilka vi endast har uppgifter för undersökningsåren och intervjutillfällena, såsom förvärvsarbets tid, kontantmarginal och boendeförhållanden (se nedan), utgörs familjetypsvariabeln av situationen 1981–1991.

(studiebidrag, studielån respektive pension) och inkomsterna därför vanligtvis är lägre än för förvärvsarbete. För att inkluderas i analyserna krävs också att paret var sammanboende under hela 1981 varför mycket tillfälliga förhållanden är exkluderade ur analyserna här.

Inkomst

För att studera en skilsmässas ekonomiska konsekvenser och eventuella förändringar i inkomstens sammansättning kommer tre olika inkomstslag, för inkomståren 1981 och 1990, att användas här, nämligen faktorinkomst, bruttoinkomst och disponibel inkomst. Faktorinkomsten består huvudsakligen av inkomster från arbete och kapital och är, något förenklat, den inkomst individen själv förtjänar på marknaden. Offentliga transfereringar som bidrag, försäkringar och skatter är således inte inkluderade. Bruttoinkomsten är resultatet när olika former av positiva offentliga transfereringar adderats till faktorinkomsten. Detta inkomstslag inkluderar alltså bidrag som bostads-, social- och barnbidrag, pensioner, studiebidrag och studielån samt ersättningar från allmänna försäkringssystem. Den disponibla inkomsten, slutligen, skiljer sig från bruttoinkomsten i det att negativa offentliga transfereringar subtraherats. Dessa negativa transfereringar utgörs huvudsakligen av olika typer av skatter men också av återbetalningar för studielån och socialbidrag. Den disponibla inkomsten är således den summa som individen eller hushållet förfogar över till konsumtion eller sparande (eventuell förmögenhet ingår inte här). Avsikten med att redovisa olika inkomstslag är att detta kan ge en uppfattning om betydelsen av olika typer av transfereringar. Genom att t.ex. jämföra den disponibla inkomsten med faktorinkomsten kan välfärdsstatens inkomstomfördelningseffekter uppskattas.

I analyserna av inkomst kommer också tre olika inkomstmått att redovisas, nämligen den totala hushållsinkomsten, inkomsten per capita samt den justerade inkomsten. Samtliga inkomster i denna undersökning är justerade för konsumentprisindex (KPI) och anges i årsmedeltalet för år 1990. Förändringarna mellan olika år uttrycker alltså förändringar i reala inkomster.

En svaghet som föreliggande studie delar med andra på området är att vi inte känner till summan av de privata transfereringarna från den icke vårdnadshavande föräldern till barnen. Detta kan t.ex. bestå i ett underhållsbidrag, att modern/fadern måste ha "extra" rum i bostaden eller står för andra utgifter i samband med att barnen bor hos dem. För att i viss mån lösa detta problem adderas ett schablonberäknat underhåll som motsvarar det maximala bidragsförskottet för varje

barn till den vårdnadshavande föräldrarnas inkomst. Detta görs därför att denna summa i princip garanteras av staten. Motsvarande belopp subtraheras emellertid inte från den icke vårdnadshavande föräldrarnas inkomst, helt enkelt av det skälet att vi inte vet om denne betalar något underhåll eller ej. Detta underhåll kan ju variera mellan ingenting alls och en nivå som ligger över den för bidragsförskottet. Sammantaget betyder detta troligtvis att inkomsten bland ensamstående föräldrar underskattas något eftersom vissa av dem får ett underhåll som i praktiken överstiger summan för bidragsförskottet. På motsvarande sätt överskattas inkomsten bland ensamstående som haft barn men inte har dem boende hos sig efter skilsmässan eftersom utgifterna för underhåll inte subtraherats. Detta gör troligtvis att könsskillnaderna överskattas något.

Kontantmarginal

En annan dimension av materiell välfärd som kommer att analyseras här är tillgången till en kontantmarginal eller en ekonomisk buffert. Tillgång till kontantmarginal definieras som att man kan skaffa fram 10 000 kronor inom loppet av en vecka om man plötsligt hamnade i en situation där detta är nödvändigt.¹⁶ Denna indikator på materiell välfärd fångar en annan dimension än inkomst eftersom den också tar konsumtionen (för lån t.ex.) i beaktande. Frågan om individen har tillgång till en ekonomisk buffert ger också en indikation på ekonomisk trygghet utöver den som en hög inkomst ger även om sambandet mellan dessa mått på materiell välfärd är högt.

Boendeförhållanden

En annan indikator på de förändrade materiella förhållanden som en skilsmässa kan innebära är boendesituationen; om de ekonomiska villkoren försämras kan detta också avspeglas i förändrade boendeförhållanden. Här ska två förhållanden analyseras. Den första indikatorn som redovisas är boendetyp, om man bor i enfamiljshus eller ej. Detta avser att belysa vem av parterna, om någon, som får behålla villan/radhuset efter en skilsmässa. En vanlig uppfattning är ju att barnen och modern kompenseras för sina försämrade ekonomiska villkor genom att få bo kvar i den tidigare gemensamma bostaden. Analyserna fortsätter med att förändringar i besittningstyp (d.v.s. huruvida man äger sin bostad eller ej) studeras.

---

¹⁶ I 1981 års undersökning var motsvarande belopp 5 000 kronor vilket ungefärligen motsvarar summan för 1991 om det räknas upp med konsumentprisindex.

9.4 Empiriska resultat

Skilsmässa och disponibel inkomst

Total hushållsinkomst

Den empiriska prövningen inleds med en analys av sambandet mellan familjetyp och hushållets disponibla inkomst. I tabell 9.1 redovisas hushållets totala inkomst, d.v.s. här tas ingen hänsyn till hushållets sammansättning och skalfördelarna antas vara obegränsade (se ovan). Den första raden i tabellen redovisar hushållets disponibla medianinkomst år 1981.¹⁷ Detta år, när familjesituationen var densamma för samtliga individer, var också skillnaden mellan hushållens inkomster relativt små, medianinkomsten varierar mellan 166 000 och 190 000 kronor. Nio år senare skiljer sig familjesituationen åt mellan individerna och likaså gör den ekonomiska situationen. För dem som lever i ett intakt förhållande har medianinkomsten ökat med 30 000 kronor till 210 000 kronor, vilket motsvarar en ökning med 17 procent. Denna utveckling är naturligtvis delvis en effekt av en allmän ekonomisk tillväxt under tidsperioden men också av det faktum att individerna blivit tio år äldre och ofta hunnit avancera på karriär- och lönestegar.

Tabell 9.1 *Disponibel hushållsinkomst (i tusental kronor), efter familjetyp 1981–90 och kön.*

Familjetyp 1981–1990	Intakta par	Frånskilda		Omgifta	
Disponibel hushållsinkomst		Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Medianinkomst 1981	180	176	190	166	178
Medianinkomst 1990	210	117	127	244	217
Diff. (kr) medianinkomst 1990–1981	+30	-59	-63	+78	+39
Kvot medianinkomst 1990/1981	+17%	-34%	-33%	+47%	+22%
Kvot 1990/1981					
25e percentilen	+2%	-48%	-47%	+8%	+8%
50e percentilen	+15%	-32%	-35%	+35%	+26%
75e percentilen	+35%	-22%	-21%	+62%	+52%
Antal	1 619	80	62	26	32

Anm. Individer sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981). Inkomst justerad för KPI, årsmedeltalet för 1990=100.

¹⁷ Medianen refererar till "mittvärdet" i en fördelning, d.v.s. i detta fall den inkomstnivå som understiger inkomsten för den ena halvan av populationen och överstiger inkomsten för den andra halvan. Fördelen med medianen är att detta mått är mindre känsligt för extremvärden än vad medelvärdet är.

Talen under rubriken ”kvot 1990/1981” uttrycker tillväxten i hushållets inkomst mellan år 1981 och 1990. Värdet för den 50:e percentilen uttrycker medianen i denna tillväxt och ska tolkas så att 50 procent av individerna i denna familjetyp lever i hushåll som ökat sin totala disponibla inkomst med 15 procent eller mer. På motsvarande sätt har 25 procent ökat sin hushållsinkomst med 35 procent eller mer (värdet i den 75:e percentilen). Det framgår emellertid också att för en relativt stor andel har inkomsterna stått i princip stilla mellan de båda mättidpunkterna;¹⁸ för 25 procent av hushållen har inkomsten ökat med högst två procent och många har t.o.m. erfarit en negativ tillväxt. Poängen med dessa mått är således att ge en uppfattning om spridningen i den relativa inkomstutvecklingen mellan 1981 och 1990. Det bör påpekas att detta mått inte säger något om den absoluta inkomstförändringen utan endast om den relativa förändringen.¹⁹

Hur förhåller sig då inkomstnivån och inkomstutvecklingen för individer i intakta förhållanden jämfört med dem som erfarit en skilsmässa eller separation? Frånskilda kvinnor och män (med och utan barn) har, av naturliga skäl, haft en mer negativ inkomstutveckling. För dessa båda grupper har den totala hushållsinkomsten sänkts drastiskt mellan 1981 och 1990, med 59–63 000 kronor. Medianinkomsten har sjunkit med dryga 30 procent för både kvinnor och män; 75 procent hade erfarit en minskning av sina disponibla hushållsinkomster med dryga 20 procent eller mer. Spridningen i inkomstförändringen är betydande; en fjärdedel av de frånskilda, både bland kvinnor och män, lever i hushåll vars totala inkomster bara är drygt hälften så stora som de var vid tidpunkten före skilsmässan. Denna kraftigt negativa utveckling är naturligtvis huvudsakligen en direkt följd av att dessa hushåll år 1990 oftast har förlorat en inkomst.

Medan inkomstskillnaderna mellan familjetyperna var relativt små år 1981, då ju alla var sammanboende, är de således omfattande nio år senare. Den totala disponibla hushållsinkomsten är, inte oväntat, klart högre bland dem som levde med samma partner respektive dem som inlett ett nytt sammanboende än bland dem som separerat och lever som ensamstående. Med detta inkomstmått tas dock ingen hänsyn till förändringar i hushållets sammansättning. För att ta sådana

---

¹⁸ Vi uttalar oss bara om situationen vid de båda mättillfällena 1981 och 1990 vilket innebär att eventuella förändringar dessemellan inte fångas här.

¹⁹ En familj vars totala inkomst ökat från 200 000 till 220 000 kronor (10 procent) har således haft en sämre utveckling enligt detta mått än en familj vars inkomst ökat från 100 000 till 115 000 kronor (15 procent) trots att den absoluta förändringen varit mer positiv för den förra familjen (20 000 respektive 15 000 kronor).

hänsyn följer här en redovisning av resultat efter prövning med ett annat inkomstmått, nämligen disponibel inkomst per capita.

Hushållsinkomst per capita

Inkomst per capita (per hushållsmedlem) är motsatsen till den totala hushållsinkomsten i det att ingen hänsyn tas till eventuella skalfördelar. Ett antagande görs alltså att ett hushåll med två personer (oavsett ålder) behöver en dubbelt så stor total inkomst som ett hushåll bestående av endast en person för att individerna ska erhålla samma materiella levnadsnivå. På motsvarande sätt behöver ett hushåll med tre personer en tre gånger så hög inkomst o.s.v. I tabell 9.2 redovisas resultaten av motsvarande analyser som i tabell 9.1 men nu med detta inkomstmått. År 1981 varierade inkomsten per capita mellan 49 000 och 59 000 kronor. Till skillnad från i analysen ovan är skillnaden mellan familjetyperna relativt små också nio år senare, med två undantag, nämligen de frånskilda och de omgifna männen vars inkomst per capita är klart högre än övrigas. Medan skillnaden mellan de frånskilda kvinnorna och männen i total hushållsinkomst år 1990 endast var 10 000 kronor (se tabell 9.1) är skillnaden när inkomsten mäts per capita markant, 43 000 kronor. För kvinnorna har medianinkomsten ökat med 33 procent medan motsvarande ökning för männen är 86 procent. Detta är till stor del en följd av att eventuella barn oftare lever med sina mödrar efter en separation. Till skillnad från kvinnornas hushåll ska männens inkomster ofta fördelas på bara en individ, nämligen mannen själv. En annan viktig skillnad gentemot analysen av hushållets totala inkomst är att de frånskilda kvinnorna står sig relativt väl i jämförelse med individerna i intakta hushåll. Medan medianinkomsten för de senare ökat med 19 000 kronor har den ökat med 16 000 kronor för de förra.

Tabell 9.2 *Disponibel hushållsinkomst per capita (i tusental kronor), efter familjetyp 1981–90 och kön.*

Familjetyp 1981–1990	Intakta par	Frånskilda		Omgifta	
		Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Disp. hushållsinkomst <i>per capita</i>					
Medianinkomst 1981	53	49	58	52	59
Medianinkomst 1990	72	65	108	69	91
Diff. (kr) medianinkomst 1990–1981	+19	+16	+50	+17	+32
Kvot medianinkomst 1990/1981	+36%	+33%	+86%	+33%	+54%
Kvot 1990/1981					
25e percentilen	+2%	-2%	+22%	-7%	-7%
50e percentilen	+35%	+26%	+100%	+21%	+51%
75e percentilen	+79%	+81%	+168%	+54%	+103%
Antal	1 619	80	62	26	32

Anm. Individer sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981). Inkomst justerad för KPI, årsmedeltalet för 1990=100.

Analysen av total hushållsinkomst ovan visade att omgifta kvinnor hade en högre inkomst än individer i andra familjetyper. När inkomsten här mäts per capita framgår det dock att inkomsten i dessa kvinnors hushåll ska fördelas på fler individer; inkomsten per capita är år 1990 i paritet med den för frånskilda kvinnor respektive för par som levit samman under hela 1980-talet. Omgifta män lever i hushåll med en högre per capita-inkomst än nyss nämnda grupper vilket, liksom för de frånskilda männen, till stor del är en följd av att det finns färre barn boende i dessa hushåll än i de intakta förhållandena.

Justerad inkomst

De båda föregående analyserna har syftat till att etablera ramarna för inkomstutvecklingen i de olika familjetyperna under 1980-talet. Detta har gjorts med två inkomstmått som båda baserar sig på antaganden om betydelsen av skalfördelar, hushållets storlek och dess sammansättning som med all säkerhet är orealistiska där, i det första fallet, obegränsade skalfördelar antogs och, i det andra fallet, skalfördelarna negligerades helt och hållet. I den tredje analysen av sambandet mellan förändrad familjesituation och inkomst tar inkomstmättet istället hänsyn till dessa förhållanden genom en justering. Den förste vuxne ges, som nämnts ovan, vikten 1, andra vuxna som eventuellt finns i hushållet ges vikten 0.7 medan varje eventuellt barn ges vikten 0.5. Resultaten här torde därför ge en mer realistisk skattning av hushållets verkliga ekonomiska omständigheter än de båda extremer som hittills redovisats.

Tabell 9.3 Justerad disponibel hushållsinkomst (i tusental kronor), efter familjetyp 1981–90 och kön.

Familjetyp 1981–1990	Intakta par	Frånskilda		Omgifta	
		Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Medianinkomst 1981	75	72	84	73	82
Medianinkomst 1990	96	80	114	97	112
Diff. (kr) medianinkomst 1990–1981	+21	+8	+30	+24	+30
Kvot medianinkomst 1990/1981	+28%	+11%	+36%	+33%	+37%
Kvot 1990/1981					
25e percentilen	+4 %	-9%	+13%	+5%	+5%
50e percentilen	+29%	+13%	+44%	+29%	+38%
75e percentilen	+60%	+41%	+81%	+54%	+87%
Antal	1 619	80	62	26	32

Anm. Individer sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981). Inkomst justerad för KPI, årsmedeltalet för 1990=100.

Återigen skiljer sig resultaten från dem i de tidigare analyserna (se tabell 9.3). Det mest iögonfallande är den klart mindre gynnsamma inkomstnivån år 1990 och inkomstutvecklingen 1981–1990 för de frånskilda kvinnorna. Vi bör dock notera att inkomstutvecklingen generellt sett varit positiv också i denna kategori. De frånskilda kvinnorna har alltså en högre justerad inkomst år 1990 än vad de hade som sammanboende år 1981. Den relativa inkomstökningen för medianhushållet är 11 procent för dessa kvinnor medan övriga gruppers justerade medianinkomster ökat med mellan 28 och 37 procent. En fjärdedel av de frånskilda kvinnorna har dock erfarit en minskning av sina justerade inkomster med 9 procent eller mer under tidsperioden.

År 1981 var de justerade inkomsterna för kvinnor som kom att skilja sig i paritet med dem för par som fortsatte att leva samman, 72 000 respektive 75 000 kronor. Detta betyder att skillnaderna år 1990 inte är resultatet av inkomstselektion utan bör tolkas så att den justerade inkomsten verkligen *utvecklats* på olika sätt för de båda grupperna under tidsperioden. De män som skilt sig uppvisar något högre inkomstnivåer år 1981 än vad de som fortsatte leva med samma partner gör. Skillnaden är emellertid inte stor och kan bero på att antalet frånskilda män är relativt litet, snarare än på en verklig selektionseffekt.

Så här långt har analyserna visat att sambandet mellan familjesituation – eller förändringar i densamma – och ekonomisk situation betingas av vilket mått på disponibel inkomst som används, total hushållsinkomst, inkomst per capita eller justerad inkomst. Fyra

slutsatser kan dras på detta stadium. För det första har samtliga familjetyper ökat sina justerade medianinkomster under tidsperioden. Inkomstutvecklingen var således, generellt sett, mycket god under 1980-talet. För det andra, med detta i minnet, har frånskilda kvinnor haft en markant sämre inkomstutveckling än andra grupper. För det tredje har omgifna kvinnor ekonomiska villkor som väl motsvarar villkoren för intakta par. Detta gäller dock endast under förutsättning att dessa kvinnor får ta del av den nye makens inkomster i samma utsträckning som kvinnor i intakta par, vilket är en fråga vi återkommer till nedan när vi diskuterar familjesituationens betydelse för tillgången till en ekonomisk buffert. För det fjärde har frånskilda män haft en bättre inkomstutveckling än motsvarande kvinnor. Om situationen istället jämförs med dem som haft oförändrade familjeförhållanden under tidsperioden är bilden något oklar. Resultaten i tabell 9.3 ger intryck av att inkomstutvecklingen för de frånskilda männen varit bättre än för de intakta paren. Det förtjänar dock påpekas att detta kan bero på valet av ekvivalensskala. Med en annan skala som betonat skalfördelarna mer skulle dessa mäns situation år 1981 framstå som bättre än den gör nu, vilket i sin tur skulle generera en sämre utveckling mellan 1981 och 1990. Frågan huruvida dessa män fått förbättrade ekonomiska villkor relativt andra efter skilsmässan kan således inte ges något entydigt svar.

Barn och justerad inkomst

I den följande analysen studeras betydelsen av att ha barn boende hos sig i hushållet. Vad betyder detta för hushållets ekonomiska villkor? I tabell 9.4 redovisas utfallet för två olika typfall, nämligen frånskilda kvinnor med barn både 1981 och 1990 respektive frånskilda män med barn 1981 men som inte hade barn boende hos sig år 1990. Dessa båda typfall är de mest intressanta eftersom en majoritet av de frånskilda tillhör dessa kategorier.²⁰ I tabellen redovisas utfallet för de båda grupperna i jämförelse med situationen för motsvarande intakta par.

---

²⁰ Antalet individer är också för litet i övriga kategorier för att en särredovisning ska kunna göras.

Tabell 9.4 Justerad disponibel hushållsinkomst (i tusental kronor), efter familjetyp 1981–90, kön och två typfall.

Familjetyp 1981–1990	Typfall 1: Barn 1981 och 1990		Typfall 2: Barn 1981, ej barn 1990	
	Frånskilda kvinnor	Intakt par	Frånskilda män	Intakt par
Justerad disponibel hushållsinkomst				
Medianinkomst 1981	64	66	76	77
Medianinkomst 1990	72	83	122	120
Diff. (kr) medianinkomst 1990–1981	+8	+17	+46	+43
Kvot medianinkomst 1990/1981	+12%	+26%	+61%	+56%
Kvot 1990/1981				
25e percentilen	-8%	+6%	+38%	+37%
50e percentilen	+7%	+26%	+69%	+59%
75e percentilen	+37%	+51%	+107%	+86%
Antal	39	778	41	468

Anm. Individer sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981). Inkomst justerad för KPI, årsmedeltalet för 1990=100.

Analysen visar att frånskilda kvinnor med barn både 1981 och 1990 har haft en klart sämre inkomstutveckling än vad som är fallet för motsvarande intakta par. För de senare har den justerade medianinkomsten ökat med 26 procent medan de förras medianinkomst ökat med 12 procent. År 1990 var den justerade disponibla inkomsten bland frånskilda mödrar 72 000 kronor medan den var 83 000 kronor i intakta barnfamiljer. De frånskilda har alltså en justerad inkomst som motsvarar 87 procent (72/83) av inkomsten för par som levt ihop under hela tidsperioden.²¹ Detta kan inte förklaras med en inkomstselektion eftersom det inte fanns några skillnader i inkomst mellan grupperna år 1981, d.v.s. då de nu frånskilda kvinnorna levde ihop med en partner.

I de två högra kolumnerna i tabell 9.4 redovisas resultaten för typfall 2, nämligen frånskilda män som hade barn i hushållet år 1981 men ej 1990. Dessa män har haft en mycket god inkomstutveckling. Medan medianinkomsten för motsvarande hushåll med par som levt samman sedan 1981 har ökat med 56 procent har medianinkomsten för de skilda männen ökat med 61 procent.

Skillnaden i ekonomiska villkor och utvecklingen av desamma är alltså mycket stor mellan kvinnor som har den huvudsakliga

²¹ Denna andel motsvarar väl den kvot som Wong, Garfinkel & McLanahan (1993) fann i sin studie på LIS-data (se ovan).

vårdnaden om sina barn och män som inte har denna vårdnad efter en skilsmässa. Av kvinnorna har 25 procent minskat sina justerade inkomster med 8 procent eller mer vilket är en påtaglig minskning, givet den genomsnittliga realinkomstutvecklingen under denna tidsperiod. Männens erfarenhet avviker kraftigt, bland dem har 75 procent ökat sin justerade inkomst med minst 38 procent och 25 procent har mer än fördubblat inkomsten. Man bör dock återigen notera det faktum att underhåll och andra utgifter som fäder spenderar på sina barn inte är subtraherade från deras inkomster här. För kvinnorna är inkomsterna på motsvarande sätt något underskattade, eftersom endast ett minimiunderhåll har adderats till deras inkomster i form av summan för bidragsförskottet. Detta till trots är inkomstskillnaderna mycket stora och slutsatsen är att de kvinnor som får vårdnaden om parets gemensamma barn lever under ekonomiska villkor som är markant sämre än för deras tidigare makar.

Skilsmässa och förändring i justerad inkomst – en multivariat analys

I de analyser som hittills redovisats har vi utgått från att de inkomstskillnader som återfinns mellan olika familjetyper är en effekt av att man haft olika erfarenheter när det gäller familjesituationen mellan de båda mätstillfällena. Vi kan emellertid inte med säkerhet säga att skillnaderna inte beror på något annat förhållande. Det är ju möjligt att olikheterna i inkomstförändring mellan familjetyperna i själva verket beror på att t.ex. utbildningsnivån på ett systematiskt sätt skiljer sig åt mellan individerna i de olika familjetyperna. För att studera om sådana andra förhållanden kan förklara inkomstskillnaderna genomförs en multivariat analys i form av en s.k. OLS-regression där den beroende variabeln är justerad inkomst år 1990 och kontroller görs för individens ålder, utbildningsnivå, den justerade inkomsten 1981, om man hade barn i hushållet 1981 respektive 1990, förändringar i antalet barn mellan de båda åren, om man förvärvsarbetade år 1981 respektive 1990 och, slutligen, förändring i årsarbetstimmar mellan 1981 och 1990.²² Att kontrollera för dessa förhållanden innebär att familjetyperna på statistisk väg likställs med avseende på dessa förhållanden. Om skillnaden i inkomst mellan familjetyperna kvarstår oförändrade beror de således

---

²² För 1981 baserar sig den senare variabeln på uppgifter om den intervjuades ordinarie veckoarbetstid vilken har multiplicerats med 52. Ett antagande har alltså gjorts att de förhållanden som gällde vid intervjutillfället gäller året ut. Här ingår förutom anställningar också arbete i eget eller familjemedlems jordbruk, arbete i eget eller familjemedlems företag och arbete i s.k. fritt yrke. För 1990 finns uppgifter om intervjupersonens årsarbetstimmar i dessa sysslor emedan hon/han retrospektivt fått redogöra för dessa i 1991 års intervju.

inte på skillnader dem emellan vad gäller dessa förhållanden och slutsatsen att inkomstskillnaderna är beroende av familjesituation vilar därmed på en fastare grund.

I analysen redovisas resultaten för tre olika modeller (se tabell 9.5). De båda första modellerna tjäna till att utröna om det finns en effekt av inkomstselektion såtillvida att anledningen till de frånskiljdas sämre ekonomiska situation beror på att de hade en lägre inkomst redan 1981. De tidigare bivariata analyserna ger oss inte anledning att tro att så skulle vara fallet. I modell 3 kontrollerar vi för sådana förhållanden som kan förväntas hänga samman med en förändrad familjesituation, d.v.s. vara en direkt följd av en eventuell skilsmässa. Modell 2 kan således betraktas som en beskrivning av situationen för de olika familjetyperna om ingen annan förändring kommit till stånd för dem som skilt sig annat än just det att de skilt sig. I modell 3 kontrollerar vi dessutom för sådana förändringar som ofta följer av en skilsmässa.

Resultaten av analyserna redovisas separat för kvinnor och män. Här framgår t.ex. att utbildningsnivå har ett positivt samband med utvecklingen av den disponibla justerade inkomsten mellan 1981 och 1990. Exempelvis har kvinnor med en lägre sekundär utbildning (modell 1) som inte skiljer sig från kvinnor med endast obligatorisk utbildning med avseende på någon av de andra variabler som ingår i modellen ökat sina inkomster med ca 16 500 kronor mer än kvinnorna med den lägre utbildningsnivån. De tre stjärnorna efter estimatet visar att denna avvikelser är statistiskt säkerställd och att risken för att den skulle vara ett resultat av slumpen är mindre än 0,1 procent.

Tabell 9.5 OLS-regression. Förändring i justerad inkomst år 1981–90 (i ental kronor), efter familjetyper 1981–90 och kön, kontrollerat för justerad inkomst år 1981, utbildningsnivå, ålder, barn i hushållet och förvärvsarbetsgrad.

Modell	Absolut förändring i justerad disponibel inkomst mellan 1981 och 1990					
	Kvinnor			Män		
	1	2	3	1	2	3
Inkomst år 1981		.25***	.26***		.41***	.43***
Familjetyper 1981-90						
Intakta par	0	0	0	0	0	0
Frånskild	-13 091**	-12 526**	-18 604***	14 861***	14 970***	-3 205
Omgift	5 154	4 880	8 097	21 268***	18 336***	12 407**
Ålder 1981						
- 29 år	-29 754***	-26 532***	-4 025	-19 523***	-19 048***	324
30-44 år	0	0	0	0	0	0
45- år	5 096	2 725	3 003	9 511***	4 877*	-1 372
Utbildningsnivå						
Obligatorisk utbildning	0	0	0	0	0	0

Ekonomiska konsekvenser av skilsmässa

Modell	Absolut förändring i justerad disponibel inkomst mellan 1981 och 1990					
	Kvinnor			Män		
	1	2	3	1	2	3
Lägre yrkesutbildning	4 071	2 723	2 573	7 870*	4 739	5 860*
Lägre sekundär utbildning	16 480***	12 887***	11 427***	15 871***	11 167***	10 742***
Högre sekundär utbildning	26 025***	19 320***	20 418***	25 553***	14 606***	18 029***
Universitets-/högskoleexamen	28 078***	21 449***	27 610***	30 526***	19 334***	25 654***
Barn i hushållet 1981-90						
Både 1981 och 1990			0			0
Varken 1981 eller 1990			23 540***			21 004***
Ej 1981 men 1990			-1 092			-5 190
1981 men ej 1990			25 981***			21 242***
Förändring i antalet barn 1981-90			-5 521***			-8 429***
Förvärvsarbete 1981-90						
Både 1981 och 1990			0			0
Varken 1981 eller 1990			-32 314***			-25 293**
Ej 1981 men 1990			-13 435***			-15 127*
1981 men ej 1990			2 766			-8 628
Förändring i årsarbetstimmar 1981-90			7***			3
Intercept	101 415 ***	83 381***	61 000***	90 805***	63 842***	46 095***
Justerat R ²	.20	.28	.42	.17	.32	.50
Antal		888			906	

*** $p \leq 0.001$; ** $p \leq 0.01$; * $p \leq 0.05$.

Individer sammanboende år 1981, mannen 25-55 år (1981). Inkomst justerad för KPI, årsmedeltalet för 1990=100.

Detta resultat är naturligtvis intressant i sig men den centrala frågan här är ändå de eventuella skillnaderna mellan familjetyperna. Här fungerar de intakta paren som referenskategori, d.v.s. utvecklingen för de båda kategorier som skilt sig under tidsperioden jämförs med den för individer som levt med samma partner under 1980-talet. De senares inkomstutveckling mellan 1981 och 1990 har satts till 0. I modell 1 framgår att frånskilda kvinnor har haft en inkomstutveckling som ligger ca 13 000 kronor under den som gäller för kvinnor i intakta par, konstanthållet för övriga variabler i modellen. Detta betyder att skillnaden i inkomstförändring mellan frånskilda kvinnor och kvinnor i intakta par inte helt kan förklaras av att de skulle ha nått olika stadier i livscykeln eller ha olika hög utbildning. Skillnaden mellan frånskilda och omgifta kvinnor å den ena sidan och kvinnor i intakta par å den andra hade dock varit mer uttalad om vi inte kontrollerat för dessa förhållanden. Detta hänger samman med att kvinnorna i de båda skilda kategorierna något oftare tillhör den yngsta ålderskategorin, som ju haft en sämre inkomstutveckling än de båda övriga åldersgrupperna (ej redovisat i tabellen). De omgifta kvinnorna förefaller ha haft en något mer gynnsam utveckling än kvinnor i intakta par men denna skillnad är inte statistiskt säkerställd.

Tolkningen bör därför bli att deras inkomstutveckling inte avviker från den för kvinnor i intakta par. I modell 2 adderas en kontroll för inkomstnivån 1981. Detta görs för att studera om det finns en inkomstselektion. Om värdena för de olika familjetyperna förändras indikerar detta att en sådan effekt föreligger. Värdena för familjetyperna förändras emellertid endast marginellt vilket bekräftar resultaten från de bivariata analyserna. De frånskildas sämre ekonomiska situation år 1990 kan endast till mycket ringa del förklaras av att de hade en något sämre ekonomisk situation redan 1981.

I modell 3 slutligen kontrollerar vi för eventuella förändringar när det gäller barn i hushållet och förvärvsarbetsdeltagandet. Här framgår t.ex. att kvinnor som varken hade barn 1981 eller 1990 och kvinnor vars barn lämnat hushållet mellan de båda mättillfällena haft en klart mer gynnsam inkomstutveckling än kvinnor som hade barn boende hos sig vid båda tillfällena respektive kvinnor som fått barn under perioden. För de frånskilda kvinnorna framstår nu också inkomstutvecklingen som mindre gynnsam än i modell 2, istället för en utveckling som är ca 12 500 kronor sämre än kvinnor i intakta par är den nu ca 18 600 kronor sämre. Detta innebär att om kvinnorna i de båda kategorierna haft samma förhållanden när det gäller förändringar avseende barn och förvärvsarbete så hade de frånskilda kvinnornas inkomstutveckling varit än sämre. Detta beror i huvudsak på att frånskilda kvinnor ”gynnas” av att de mer sällan än kvinnor i intakta par tillhör hushåll utan barn 1990 (ej särredovisat i tabellen). Skillnader i förvärvsarbetsdeltagandet mellan kvinnor i olika familjetyper har en viss betydelse när det gäller att förklara inkomstskillnaderna dem emellan. De frånskildas situation hade framstått som något mer gynnsam om vi inte kontrollerat för detta förhållande. Skälet till detta är att denna grupp ökat sin andel i förvärvsarbete och sin genomsnittliga veckoarbetstid mer än omgifna kvinnor och kvinnor i intakta par.²³

I en modell som inte redovisas här har den s.k. interaktionseffekten mellan familjetyper och barn i hushållet prövats för kvinnor. Detta har gjorts för att studera om frånskilda kvinnor med barn haft en sämre inkomstutveckling än frånskilda kvinnor utan barn. Resultaten

---

²³ År 1981 förvärvsarbetade 84 procent av kvinnorna i intakta par och de hade en genomsnittlig veckoarbetstid på 30 timmar. Motsvarande tal för frånskilda kvinnor var 78 procent och 32 timmar respektive 79 procent och 33 timmar för omgifna kvinnor. År 1991 förvärvsarbetade 88 procent av de kvinnor som levt med samma partner under tidsperioden och de arbetade i genomsnitt 34 timmar per vecka. Av de frånskilda förvärvsarbetade nu 93 procent (37 timmar/vecka) och av de omgifna 90 procent (38 timmar/vecka). Uppgifterna baserar sig på egna beräkningar från levnadsnivåmaterialet.

av denna analys visar emellertid inte att inkomstutvecklingen skulle skilja sig på ett statistiskt säkerställt sätt mellan de båda grupperna när vi kontrollerar för övriga förhållanden i modellen. Man bör dock komma ihåg att detta fortfarande kan innebära att inkomstnivåerna skiljer sig åt mellan frånskilda kvinnor med och utan barn (så är också fallet vilket vi återkommer till nedan). Vad som beskrivits här är hur inkomsten *förändrats* mellan de båda undersökningsåren.

Frånskilda kvinnors lägre inkomster år 1990 kan således inte helt, om än något, förklaras av att de skiljer sig från kvinnor i intakta par avseende inkomstnivån år 1981 och ålder. De frånskilda kvinnornas situation jämfört med situationen för kvinnor i intakta par förändras relativt lite när vi kontrollerar för dessa förhållanden. Om kvinnorna i de båda kategorierna däremot haft samma förhållanden när det gäller utbildningsnivå, barn i hushållet och förvärvsarbete så hade skillnaderna varit än mer markerade mellan dem (gäller huvudsakligen de båda senare förhållandena). En signifikant skillnad i inkomstutveckling kvarstår emellertid mellan kvinnorna i dessa familjetyper och slutsatsen att skilsmässan haft en negativ effekt står därmed stark.

Liksom för kvinnorna kan inkomstnivån år 1981 inte heller förklara särskilt mycket av skillnaderna i inkomstutveckling mellan män i olika familjetyper. Värdena för de båda skilda kategorierna förändras endast marginellt när vi modell 2 kontrollerar för inkomstnivån 1981. Resultaten för kvinnor och män skiljer sig dock åt på andra sätt. Det mest iögonfallande är att männen i de båda skilda kategorierna synes ha haft en relativt god inkomstutveckling gentemot män i intakta par. De frånskilda männen har haft en justerad inkomstutveckling som är ca 15 000 kronor högre än den för män i intakta par medan motsvarande värde för omgifta män är dryga 18 000 kronor. När vi i modell 3 kontrollerar för förhållanden som till stor del är en följd av skilsmässan blir det tydligt att den gynnsamma situationen för framförallt de frånskilda männen är en effekt av att de oftare än män i intakta par lever i hushåll utan barn år 1990. Detta gäller i viss utsträckning också de omgifta männen vars utveckling ser något mindre gynnsam ut i modell 3 jämfört med modell 2. För dessa kvarstår ett signifikant positivt värde men det bör återigen noteras att denna grupp är mycket liten till antalet varför skattningarna är osäkra.

Skilsmässa och inkomstens sammansättning

Skilsmässa och individuell faktorinkomst

Så här långt har den disponibla inkomsten stått i fokus för vårt intresse utan att källorna till denna beaktats. Den disponibla inkomsten beräknas som faktorinkomsten (inkomst av arbete och kapital) +

positiva transfereringar (olika former av bidrag, försäkringar och pensioner) – negativa transfereringar (skatt och återbetalningar av t.ex. socialbidrag och studielån). I det följande analyseras inkomstens sammansättning efter en skilsmässa.

Först redovisas förändringar i faktorinkomsten vilken huvudsakligen utgörs av inkomst från förvärvsarbete (se tabell 9.6). Till skillnad från analyserna av disponibel inkomst ovan redovisas här kvinnors och mäns *individuella* faktorinkomster i samtliga familjetyper.

Tabell 9.6 *Individuell faktorinkomst (i tusental kronor), efter familjetyp 1981–90 och kön.*

Familjetyp 1981–1990	Intakta par		Frånskilda		Omgifta	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Individuell faktorinkomst						
Faktorinkomst 1981	74	153	67	148	81	151
Faktorinkomst 1990	104	180	123	152	107	179
Diff. (kr) faktorinkomst 1990–1981	+30	+27	+56	+4	+26	+28
Kvot faktorinkomst 1990/1981	+41%	+18%	+84%	+3%	+32%	+19%
Kvot 1990/1981						
25e percentilen	-7%	-6%	+10%	-45%	-23%	-3%
50e percentilen	+30%	+16%	+70%	+14%	+13%	+11%
75e percentilen	+111%	+41%	+326%	+50%	+104%	+37%
Antal	816	843	80	63	33	36

Anm. Individer sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981). Inkomst justerad för KPI, årsmedeltalet för 1990=100.

Både män och kvinnor har ökat sina reala faktorinkomster men kvinnornas ökning är mer markant, framförallt i relativ mening där kvinnor i intakta par ökat sin medianinkomst med dryga 40 procent medan männen ökat sin medianinkomst med knappa 20 procent. I absoluta termer är skillnaderna mindre, 30 000 respektive 27 000 kronor. Trots att kvinnorna ökat sina inkomster är dock nivåskillnaden jämfört med männen faktorinkomster fortfarande stora. Den största inkomstökningen står frånskilda kvinnor för. Bland dessa har medianen för faktorinkomsten ökat med 56 000 kronor, eller 84 procent. Inte heller här beror denna kraftiga ökning på en selektionseffekt så att de frånskilda kvinnorna har kunnat öka sina inkomster p.g.a. att de hade relativt låga inkomster år 1981. Visserligen hade dessa kvinnor något lägre inkomster detta år men skillnaderna är små. Resultaten indikerar att kvinnor i allmänhet och frånskilda kvinnor i synnerhet tar ett stort ansvar för sin försörjning genom att förvärvsarbete (se fotnot 24).

Noteras kan också att inkomstutvecklingen för vissa av de frånskilda männen varit relativt gynnsam. Hälften har haft en inkom-

stökning som motsvarar den för övriga män (se värdena för den 50e respektive den 75e percentilen) men åtminstone en fjärdedel har år 1990 en faktorinkomst som motsvarar högst 55 procent av vad den var nio år tidigare. Det ligger utanför denna undersöknings ramar att närmare söka förklaringen till denna utveckling men en specialanalys som inte redovisas i tabellform ger vid handen att några av dessa män hade mycket höga inkomster år 1981 vilka sjunkit till mer genomsnittliga nivåer år 1990. Flera av männen har emellertid gått ner i arbetstid eller helt slutat arbeta mellan de båda undersökningstillfällena. Detta kan inte förklaras av ålderspension eftersom männen inte hunnit bli 65 år gamla år 1990, de flesta är dessutom under 55 år. En möjlig förklaring till den dåliga inkomstutvecklingen är incitamentsproblem eftersom de män som har sina barn boende hos modern vanligtvis måste betala ett högre underhåll då inkomsten ökar. En annan möjlighet är att en viss andel av de frånskilda männen av ett eller annat skäl avviker från andra män genom att vara mindre produktiva eller attraktiva på arbetsmarknaden, t.ex. genom nedsatt fysisk eller psykisk hälsa. Detta kan antingen vara en följd av skilsmässan eller en orsak till densamma. Förklaringen till dessa mäns lägre inkomster år 1990 står dock inte att finna i inkomstselektion eftersom deras inkomster år 1981 var i paritet med övriga mäns.

Transfereringarnas omfördelade effekter vid skilsmässa

I tabell 9.7 genomförs fördjupade analyser av inkomstens sammansättning i olika familjetyper, uppdelat på kön och om man hade barn i hushållet år 1990 eller ej. För de omgifta männen och kvinnorna kan denna uppdelning inte göras eftersom antalet fall är för få. Detta gäller också frånskilda män med barn detta år. Inkomsterna är justerade på samma sätt som i ovanstående analyser. I den vänstra spalten redovisas de absoluta nivåerna, i den mellersta spalten redovisas inkomsterna i förhållande till respektive familjetyps faktorinkomst (denna gäller nu på hushållsnivå och inte, som fallet var i analysen ovan, på individnivå) och i den högra spalten redovisas inkomsterna som andelar av inkomsten för de intakta paren. När bruttointkomsten respektive den disponibla inkomsten relateras till faktorinkomsten ger det en möjlighet att analysera den omfördelade effekten av positiva och negativa transfereringar. Eftersom den övervägande andelen av dessa transfereringar sker i statens regi genom t.ex. bidrag, välfärdsprogram och skatter är det rimligt att tolka skillnader i dessa inkomstslag som en effekt av välfärdsstatens omfördelade funktioner.

Tabell 9.7 *Inkomstens sammansättning år 1990 (i tusental kronor), efter familjetyper 1981–90, kön och barn i hushållet år 1990.*

Familjetyper 1981–1990 (antal)	Medianinkomst (i tusental kronor)			Kvot (Inkomst/faktorinkomst)			Kvot (Inkomst/inkomst för intakta förhållanden)		
	Faktor-	Brutto-	Disp.	Faktor-	Brutto-	Disp.	Faktor-	Brutto-	Disp.
Intakta par (1 632)	127	145	97	1	1.14	0.76	1	1	1
Utan barn 1990 (738)	159	180	117	1	1.13	0.74	1	1	1
Med barn 1990 (894)	112	123	82	1	1.10	0.73	1	1	1
Frånskilda kvinnor (80)	83	114	80	1	1.37	0.96	0.65	0.79	0.82
Utan barn 1990 (38)	122	140	95	1	1.15	0.78	0.77	0.78	0.81
Med barn 1990 (42)	66	93	72	1	1.41	1.09	0.59	0.76	0.88
Frånskilda män (63)	150	165	114	1	1.10	0.76	1.18	1.14	1.18
Utan barn 1990 (55)	151	170	115	1	1.13	0.76	0.95	0.94	0.98
Omgifta kvinnor (26)	95	132	97	1	1.39	1.02	0.75	0.91	1.00
Omgifta män (32)	133	169	112	1	1.27	0.84	1.05	1.17	1.15

Anm. Individer sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981). Inkomst justerad för KPI, årsmedeltalet för 1990=100.

Av de två första kolumnerna framgår inledningsvis att samtliga familjetyper tar emot någon typ av positiva transfereringar, bruttoinkomsten är för samtliga kategorier högre än faktorinkomsten. Graden av ökning mellan dessa inkomstslag skiljer sig emellertid tämligen kraftigt mellan familjetyperna och könen. Medan bruttoinkomsten är endast 10 procent högre än faktorinkomsten bland frånskilda män är den 37 procent högre bland frånskilda kvinnor. Detta innebär, enkelt uttryckt, att en större andel av bruttoinkomsten utgörs av positiva transfereringar för frånskilda kvinnor än för frånskilda män. Inkomstskillnaden i absoluta termer är emellertid stor mellan dessa grupper, till männens fördel. Till en stor del förklaras detta, som framgått ovan, av att kvinnorna oftare har vårdnaden om barn. Frånskilda kvinnor utan barn 1990 har en bruttoinkomst som ligger närmare den för motsvarande män (även om den är klart lägre) och bruttoinkomstens relation till faktorinkomsten är ungefär densamma för dessa kvinnor och män.

Av den sista spalten framgår transfereringarnas inkomstutjämnande effekt. Medianen på faktorinkomsten bland frånskilda kvinnor är t.ex. 65 procent av medianen för motsvarande inkomst i intakta förhållanden. Om istället bruttoinkomsten jämförs är andelen 79 procent, vilket betyder att de positiva transfereringarna minskat inkomstskillnaden mellan dessa båda familjetyper. När den disponibla inkomsten jämförs har de frånskilda kvinnorna en justerad inkomst som motsvarar 82 procent av inkomsten för de intakta paren. Hälften av skillnaden i justerad faktorinkomst mellan frånskilda kvinnor och intakta par täcks således upp av att inkomsterna utjämnas

via positiva och negativa transfereringar. Detta innebär att om inga bidrag eller andra statliga program (inklusive skatter) funnes hade inkomsten för de frånskilda kvinnorna varit endast två tredjedelar av inkomsten för individer i intakta par. Denna slutsats förutsätter dock att de frånskilda mödrarnas beteende på arbetsmarknaden varit oförändrat om välfärdsstaten inte hade haft någon omfördelning funktion. Det är svårt att ha en uppfattning om hur realistiskt detta antagande är; under förutsättning att sådana förhållanden gällt är det möjligt att frånskilda kvinnor förvärvat arbetat i än högre grad än de faktiskt gjorde i början av 90-talet (se fotnot 24).

Ett annat sätt att beskriva dessa effekter ges i den mellersta spalten där det framgår att de frånskilda kvinnornas disponibla inkomst är nästan lika hög som deras faktorinkomst, skatter och bidrag jämnar så att säga ut sig. I intakta par och i de hushåll där de frånskilda männen återfinns utgör den disponibla inkomsten endast mellan 76 och 84 procent av faktorinkomsten.

Transfereringarna har en särskilt stor betydelse för frånskilda mödrar. Medan intakta par med och utan barn respektive frånskilda kvinnor och män utan barn har bruttoinkomster som är ca 10–15 procent högre än faktorinkomsten och disponibla inkomster som är 20–25 procent lägre än deras faktorinkomster, ökar de frånskilda mödrarnas bruttoinkomst i förhållande till faktorinkomsten med hela 41 procent medan den disponibla inkomsten är 9 procent *högre* än deras faktorinkomster. Inkomstnivån för dessa mödrar är ändå lägre än för övriga grupper, den justerade inkomsten är ca 88 procent av motsvarande inkomst för tvåföräldrafamiljer. Om inga inkomstomfördelningar alls kommit till stånd hade de frånskilda mödrarnas justerade inkomst varit endast 59 procent av motsvarande inkomst för barnfamiljer med två föräldrar. Detta gäller återigen endast under antagandet att kvinnornas beteende på arbetsmarknaden varit oförändrat under sådana villkor.

Andra indikatorer på materiell välfärd

Skilsmässa och kontantmarginal

I tabell 9.8 redovisas andelen som har tillgång till en kontantmarginal efter familjetyp och kön på samma sätt som i tidigare analyser. Det bör noteras att resultaten här inte är justerade för hushållets skiftande behov eller sammansättning, givet frågans konstruktion är ju kontantmarginal något som antingen finns eller saknas och därmed kan den inte justeras.

Tabell 9.8 Tillgång till kontantmarginal år 1991 (andel i procent), efter familjetyper 1981–91, kön och två typfall.

Familjetyper 1981–1991 (antal)	Tillgång till kontantmarginal (andel i procent)			
	1981	1991	Differens 1991–1981	Kvot 1991/1981
Intakta par, kvinnor (813)	67,3	75,2	+7,9	1,12
Intakta par, män (842)	73,0	80,8	+7,8	1,11
Frånskilda kvinnor (83)	54,2	48,2	-6,0	0,89
Frånskilda män (61)	63,9	68,9	+5,0	1,08
Omgifta kvinnor (38)	47,4	60,5	+13,1	1,28
Omgifta män (43)	58,1	74,4	+16,3	1,28
Typfall 1: Barn 1981 och 1991				
Intakta par, kvinnor (360)	61,1	69,0	+7,9	1,13
Frånskilda kvinnor (39)	53,8	35,9	-17,9	0,67
Typfall 2: Barn 1981 men ej 1991				
Intakta par, män (260)	76,5	82,7	+6,2	1,08
Frånskilda män (41)	63,4	65,9	+2,5	1,04

Anm. Individer sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981).

Till skillnad från analyserna ovan redovisas resultaten för intakta förhållanden uppdelat på kön. Liksom fallet är med inkomst sammanhänger också tillgången till en ekonomisk buffert med familjesituation och kön. År 1991 hade kvinnor och män i intakta par oftare tillgång till en kontantmarginal än vad som var fallet för andra grupper. Andelarna för de båda grupperna med skilda män avviker emellertid relativt lite från situationen i intakta par. Den grupp som oftast saknar kontantmarginal är de frånskilda kvinnorna. Av dessa har endast knappt hälften en kontantmarginal år 1991 medan motsvarande andel för kvinnor i intakta sammanboenden är ca 75 procent. Till skillnad från analyserna av inkomst föreligger det också skillnader i tillgång till kontantmarginal mellan omgulta kvinnor och kvinnor i intakta par. En möjlig förklaring till detta förhållande är att det är mindre vanligt med en gemensam ekonomi i ett andra sammanboende eller att det tar en viss tid innan parterna går över till gemensam ekonomi. Skillnaden år 1991 är emellertid inte enbart en effekt av att situationen förändrats på olika sätt för de olika familjetyperna under 1980-talet. Redan vid det förra mätillfället var skillnaderna stora mellan dem som kom att fortsätta leva med samma partner och dem som kom att skilja sig. År 1981 hade 73 procent av männen i fortsatt intakta förhållanden en kontantmarginal, medan andelen bland de män som kom att skilja sig endast var 64 respektive 58 procent. Bland kvinnorna var skillnaderna än mer uttalade, andelen med en ekonomisk buffert varierade mellan 47 och 67 procent.

Vilket är då skälet till dessa skillnader? Ett säkert svar kan inte ges på den frågan men det förefaller mindre troligt att de skulle bero på skillnader i inkomst. Skillnaderna i justerad inkomst var små år 1981, vilket visades ovan. Om inkomsten är densamma men tillgången till kontantmarginal varierar, som är fallet vid det förra mättillfället, kan detta avspegla skillnader i utgifter eller preferenser (en relativt hög andel av inkomsten går till konsumtion istället för sparande) eller personliga egenskaper som i sig kan ha ett samband med risken för skilsmässa. Utan att dra några slutsatser skulle ett exempel på en sådan personlig egenskap kunna vara alkoholmissbruk som ju dels kan påverka tillgången till en kontantmarginal negativt, dels kan förhöja risken för skilsmässa.²⁴

En annan möjlig förklaring till de skillnader som påträffas mellan familjetyperna redan år 1981 är att paren inte hade gemensam ekonomi i samma utsträckning. Ett par vars emotionella band är svaga löper naturligtvis större risk att skilja sig och det är rimligt att tänka sig att man mer sällan delar inkomster. Om denna hypotes är korrekt kan det förklara varför både män och kvinnor bland dem som kom att skilja sig oftare saknar kontantmarginal – eftersom kvinnor mer sällan får tillgång till mannens resurser och vice versa i dessa familjer – men det kan också förklara varför skillnaderna mellan könen är mer uttalade hos dem som kom att skilja sig. Mannen, som oftast har en högre inkomst än sin partner, är ju mindre beroende av sin partners ekonomiska tillgångar för att få en ekonomisk buffert än tvärtom.

I den nedre delen av tabell 9.8 redovisas resultat för de typfall som introducerades i tabell 9.4, nämligen frånskilda kvinnor med barn både 1981 och 1991 och frånskilda män med barn 1981 men utan barn 1991. Resultaten av dessa analyser påminner i hög grad om dem som framkom vid analyserna av inkomst. Situationen för de frånskilda mödrarna försämras mycket påtagligt, både i relation till situationen för mödrar i intakta par men de har också klart mer sällan tillgång till en kontantmarginal än vad de män som hade barn i hushållet år 1981 men ej 1991 har.

Skilsmässa och boende

Den empiriska delen av detta kapitel avslutas med analyser av sambandet mellan förändringar i familjesituationen och två typer av boendeförhållanden. I tabell 9.9 redovisas andelen individer som bor i

---

²⁴ I en studie av 157 kvinnor och män som skilt sig i Linköping åren 1987–88 anger 21 procent av de 88 kvinnorna makens drog-/alkoholmissbruk som en bidragande orsak till skilsmässan (Wadsby & Svedin, 1992).

enfamiljshus respektive som äger sin bostad efter familjetyp, kön och de två typfall som presenterats ovan.²⁵

Tabell 9.9 Boendeförhållanden år 1991 (andel i procent), efter familjetyp 1981–91, kön och två typfall.

Familjetyp 1981–1991 (antal)	Bor i enfamiljshus (andel i procent)				Äger bostaden (andel i procent)			
	1981	1991	Diff. 91–81	Kvot 91/81	1981	1991	Diff. 91–81	Kvot 91/81
Intakta par (1 659)	68,7	79,3	+10,6	1,15	74,8	86,1	+11,3	1,15
Frånskilda kvinnor (83)	60,2	33,7	-26,5	0,56	62,7	44,6	-18,1	0,71
Frånskilda män (61)	59,0	39,3	-19,7	0,67	63,9	54,1	-9,8	0,85
Omgifta kvinnor (38)	47,4	60,5	+13,1	1,28	63,2	71,1	+7,9	1,12
Omgifta män (43)	67,4	55,8	-11,6	0,83	59,5	58,1	-1,4	0,98
Typfall 1: Barn 1981 och 1991								
Intakta par (737)	70,6	84,5	+13,9	1,20	74,9	89,1	+14,2	1,19
Frånskilda kvinnor (39)	56,4	41,0	-15,4	0,73	66,7	48,7	-18,0	0,73
Typfall 2: Barn 1981 men ej 1991								
Intakta par (538)	76,2	78,6	+2,4	1,03	80,9	84,9	+4,0	1,05
Frånskilda män (41)	61,0	39,0	-22,0	0,64	65,9	58,5	-7,4	0,89

Anm. Individier sammanboende år 1981, mannen 25–55 år (1981).

Resultaten av dessa analyser visar att intakta par oftare bodde i enfamiljshus (nära 80 procent) och oftare ägde sin bostad (86 procent) år 1991 än vad som är fallet för de övriga familjetyperna. Av de frånskilda kvinnorna bodde t.ex. endast en tredjedel i enfamiljshus och bara 45 procent, en drygt hälften så stor andel som för intakta par, ägde sin bostad. Detta är emellertid inte enbart ett resultat av att de sammanboende förändrat sin boendesituation under tidsperioden, eftersom det fanns skillnader i denna riktning redan år 1981. Liksom är fallet för kontantmarginal ovan kan detta inte vara en effekt av inkomstskillnader detta år. En troligare förklaring är återigen att par vars emotionella band är svagare troligtvis undviker att köpa en gemensam bostad eller flytta till enfamiljshus som vanligtvis är dyrare än de andra alternativ som står till buds.

För individer i intakta par har både andelen som bor i enfamiljshus och andelen som äger sin bostad ökat med 15 procent mellan 1981 och 1991. Av de frånskilda kvinnorna har tvärtom en stor andel lämnat de enfamiljshus de bodde i 1981, endast 56 procent av dem som bodde i ett enfamiljshus detta år bor fortfarande i ett sådant hus

²⁵ För intakta par redovisas inte resultaten uppdelat på kön. Skillnaden mellan kvinnor och män i denna familjetyp när det gäller boendeförhållanden är mycket marginell.

tio år senare. Andelen som äger sin bostad har också minskat till bara 71 procent av vad den var år 1981. För frånskilda män är trenden densamma även om förändringarna är något mindre uttalade.

Är då den förändrade boendesituationen för frånskilda beroende av om man har barn? I den nedre delen av tabell 9.9 redovisas resultaten för de båda typfallen. Liksom tidigare är det tydligt att situationen för frånskilda mödrar förändrats mycket kraftigt. Mellan år 1981 och 1991 har situationen förändrats så att klart färre av dessa kvinnor bor i enfamiljshus respektive äger sin bostad än vad som är fallet för motsvarande familjer som fortsatt leva ihop. En skillnad från tidigare analyser är emellertid att situationen också för frånskilda män med barn 1981 men utan barn 1991 förändrats kraftigt. Även bland dessa är det färre som bor i enfamiljshus respektive äger sin bostad än vad som var fallet vid tidpunkten före skilsmässan.

Med en förenklad bild kan man säga att en stor andel individer flyttar från villan till en hyres- eller bostadsrätt när de skiljer sig. Detta gäller både kvinnor och män, vilket vederlägger tesen att kvinnorna får behålla villan eftersom hon tar det huvudsakliga ekonomiska ansvaret för barnen och för att de ska få bo kvar i samma bostad. Detta kan naturligtvis inträffa i enskilda fall men det är inte på långt när ett typfall.²⁶

9.5 Sammanfattande diskussion

Detta kapitel har försökt besvara två frågor: har en skilsmässa några konsekvenser för individens ekonomiska villkor och skiljer sig dessa konsekvenser i så fall åt mellan män och kvinnor? Dessa frågor låter sig inte enkelt besvaras eftersom slutsatser om i vilken grad en skilsmässa påverkar individens eller hushållets ekonomiska situation är beroende av hur inkomst definieras, d.v.s. vilken hänsyn som tas till skillnader i hushållsstorlek, hushållssammansättning och skalfördelar. Av de analyser som utförts här kan emellertid ett antal slutsatser dras. Kvinnor som skilde sig mellan 1981 och 1990 och levde som ensamstående vid den senare tidpunkten har haft en sämre inkomstutveckling än andra grupper. Detta gäller oavsett hur inkomsten definieras, d.v.s. om inkomsten mäts som total hushållsinkomst, inkomst per capita eller justerad inkomst. Med det senare måttet har den reala medianinkomsten visserligen ökat med 11 procent för dessa kvinnor, men motsvarande ökning för intakta par är 28 procent och för frånskilda män 36 procent. På motsvarande sätt

---

²⁶ För de flesta frånskilda ligger skilsmässan något eller några år tillbaka i tiden vilket betyder att tesen fortfarande kan gälla på kort sikt.

har de ensamstående kvinnorna markant mer sällan tillgång till en ekonomisk buffert, de bor mer sällan i enfamiljshus och de äger mer sällan än andra grupper sin bostad. Detta kan till viss del förklaras av att de frånskilda kvinnorna saknade dessa tillgångar redan före skilsmässan men är huvudsakligen en följd av denna och därmed sammanhängande förhållanden.

De frånskilda männen har bättre ekonomiska villkor än vad som är fallet för kvinnorna. Frågan om de också har haft en bättre utveckling än individer i intakta par är svårare att avgöra. Med den ekvivalensskala som använts här är det så, men om skalfördelarna värderats högre hade utvecklingen för dessa män varit sämre än för de par som levt ihop under hela tidsperioden. När de frånskilda männens situation bedöms bör det också noteras att utgifter som många fäder har för barn de inte har vårdnaden för inte kunnat inkluderas här. Dessutom har de eventuella underhållskostnader dessa män har inte kunnat subtraheras från deras inkomster varför dessa i genomsnitt överskattas något. Detta är en svaghet som denna studie delar med andra på området. Det är emellertid inte troligt att de slutsatser som dras här skulle förändras på något dramatiskt sätt om dessa transfereeringar kunnat inkluderas.

Den tredje kategorin som analyserats här, nämligen de som skilt sig och lever ihop med en ny partner, uppvisar inkomster som är i paritet med dem för intakta par. Detta betyder emellertid inte med säkerhet att dessa individer inte lidit någon ekonomisk skada av skilsmässan. Det finns ju skäl att tro att situationen under perioden mellan de båda sammanboendena påminner om situationen för de frånskilda som fortsatt lever som ensamstående. Det är också rimligt att tänka sig att omgifta i lägre utsträckning har en gemensam ekonomi än vad som är fallet i intakta par, vilket innebär att åtminstone den ena parten (vanligtvis kvinnan) i dessa hushåll i en mening har sämre ekonomiska villkor än vad inkomstanalyserna ger vid handen. Ett stöd för denna hypotes är resultatet att inkomstnivån i omgifta kvinnors hushåll är lika hög som i intakta par medan dessa kvinnor – oftare än omgifta män – uppger att de saknar en ekonomisk buffert.

De stora skillnaderna mellan inkomstnivåer och inkomstutveckling mellan frånskilda kvinnor och män är i hög grad en effekt av att kvinnorna har den huvudsakliga vårdnaden om barnen efter en skilsmässa. Analyserna visar att frånskilda kvinnor som hade vårdnaden om barn både 1981 och 1990 hade en justerad disponibel inkomst vid det senare tillfället som endast uppgår till ca 59 procent av motsvarande inkomst för frånskilda män som hade barn i hushållet år 1981 men inte 1990. Medan de förras medianinkomst ökat med

endast 12 procent under tidsperioden har den ökat med hela 61 procent för männen. Denna situation gäller trots att frånskilda kvinnor är den grupp som ökat sina faktorinkomster (inkomster av arbete och kapital) mest av alla grupper medan de frånskilda männen är den grupp som ökat sin faktorinkomst allra minst under tidsperioden. Om beteendet på arbetsmarknaden inte hade förändrats i dessa båda grupper hade inkomstskillnaderna och de ekonomiska villkoren generellt sett således antagligen varit än mer markerade. De analyser som presenterats här visar alltså att frånskilda kvinnor tar ansvar för sin egen försörjning genom att öka sin förvärvsarbetsgrad vid skilsmässa. År 1990 utgjorde inkomster från arbete och kapital knappt 90 procent av bruttoinkomsten för frånskilda kvinnor utan barn och dryga 70 procent för frånskilda kvinnor med barn.²⁷ Olika typer av offentliga transfereringar är emellertid också mycket betydelsefulla framförallt för frånskilda mödrar. För dessa är den justerade disponibla inkomsten 9 procent *högre* än faktorinkomsten medan den justerade disponibla inkomsten för intakta par med barn är 27 procent *lägre* än faktorinkomsten.

Sammanfattningsvis måste alltså frågan om en skilsmässa har någon effekt för individens ekonomiska villkor besvaras jakande. Detsamma gäller frågan om effekterna skiljer sig åt mellan könen. De frånskilda kvinnorna har erfarit kraftiga inkomstförsämringar som en följd av skilsmässan. Dessa försämringar mildras av det faktum att kvinnorna förvärvsarbetar mer än före skilsmässan och av att välfärdsstaten omfördelar inkomster genom offentliga transfereringar. Helt kan inkomstförlusten emellertid inte kompenseras.

Avslutningsvis bör det noteras att resultaten i denna studie refererar till en tidsperiod (1980-talet) när förvärvsfrekvensen i befolkningen var mycket hög och då nivåerna i bidragssystemen var relativt höga. Sedan 1991 har en ekonomisk kris och ökande arbetslöshetstal skakat landet. Enligt Björnberg (1996) har denna kris drabbat ensamstående mödrar hårdare än andra grupper. Dessa kvinnor står utanför arbetskraften, har tillfälliga jobb, är arbetslösa och arbetar deltid oftare än andra. Arbetslöshetstalen för ensamstående mödrar har ökat från ca 3 procent år 1990 till 14 procent 1994; bland gifta mödrar var motsvarande tal ca 1 respektive 6 procent. Särskilt drabbade är de lågutbildade, ensamstående mödrarna med förskolebarn där arbetslösheten låg på 28 procent år 1994. Situationen är alltså den omvända mot hur det såg ut på 80-talet, då ensamstående mödrar förvärvsarbetade i högre utsträckning än sammanboende

---

²⁷ Dessa värden baserar sig på uppgifter i tabell 9.7 och avser medianhushållen i respektive kategori.

mödrar (Gustafsson, 1995). Ett förhållande som tidigare varit unikt för Sverige, nämligen den höga förvärvsfrekvensen bland ensamstående mödrar håller därmed på att förändras. Arbetslösheten är också särskilt kännbar för dessa hushålls ekonomi eftersom de endast består av en familjeförsörjare och eftersom de oftare än andra saknar en ekonomisk buffert. Under de senaste åren har också några av de bidrag som är betydelsefulla för många ensamstående föräldrars försörjning sänkts. Barnbidraget har t.ex. minskats från 750 till 640 kronor/månad, flerbarnstillägget har slopats och ersättningsnivåerna i föräldraförsäkringen har reducerats. Dessutom kan förändringarna i reglerna för bostadsbidrag och underhållsstöd komma att innebära försämringar i de ensamstående föräldrarnas ekonomiska situation (se Muncio Larsson, 1997)

Med anledning av ovanstående är utvecklingen djupt oroande och det finns anledning att noggrant följa situationen för de ensamstående mödrarna, kanske framförallt med tanke på de negativa konsekvenser som försämrade ekonomiska villkor kan innebära för deras barn.

Jag vill rikta ett särskilt tack till Johan Fritzell och Janne Jonsson vars råd och synpunkter under förfärdigandet av detta kapitel varit till mycket stor hjälp. Jag vill också tacka de båda redaktörerna, Göran Ahrne och Inga Persson, för noggrann läsning och värdefulla kommentarer till en tidigare version.

Litteratur

- Björnberg, Ulla (1996). "Ensamstående mödrar i Sverige", i Berggren, Anne Marie (red.) *Kvinnorna och välfärden*. Forskningsrådsnämnden, rapport 96:8. Stockholm: Forskningsrådsnämnden.
- Buhmann, Brigitte, Rainwater, Lee, Schmaus, Guenther & Smeeding, Timothy M. (1988). "Equivalence Scales, Well-being, Inequality, and Poverty: Sensitivity Estimates Across Ten Countries Using the Luxembourg Income Study (LIS) Database", *Review of Income and Wealth*, 34:115–42.
- Cherlin, Andrew J. (1992). *Marriage, Divorce, Remarriage*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Duncan, Greg J., Brooks-Gunn, Jeanne & Kato Klebanov, Pamela (1994). "Economic Deprivation and Early Childhood Development", *Child Development*, 65:296–318.
- Duncan, Greg J. & Hoffman, Saul D. (1985). "Economic Consequences of Marital Instability", i David, Martin & Smeeding, Timothy M. (red.) *Horizontal Equity, Uncertainty and Well-being*. Chicago IL: University of Chicago Press.
- Ellwood, David T. (1988). *Poor Support. Poverty in the American Family*. Basic Books.
- Erikson, Robert, & Åberg, Rune (1984). *Välfärd i förändring. Levnadsvillkor i Sverige 1968–1981*. Stockholm: Prisma.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Fritzell, Johan (1990). "The Dynamics of Income Distribution: Economic Mobility in Sweden in Comparison with the United States", *Social Science Research*, 19, 17–46.
- Fritzell, Johan (1991). *Icke av marknaden allena: Inkomstfördelningen i Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Fritzell, Johan & Lundberg, Olle (red.) (1994). *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- Goode, William J. (1993). *World Changes in Divorce Patterns*. New Haven: Yale University Press.
- le Grand, Carl (1994). "Löneskillnaderna i Sverige: förändring och nuvarande struktur", i Fritzell, Johan & Lundberg, Olle (red.), *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- Gustafsson, Siv (1995). "Single Mothers in Sweden: Why is Poverty Less Severe?", i McFate, Katherine, Lawson, Roger, Wilson, William Julius (red.), *Poverty, Inequality, and the Future of Social Policy*. New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Hobson, Barbara (1990). "No Exit, No Voice: Women's Economic Dependency and the Welfare State", *Acta Sociologica*, 33:235–50.
- Hobson, Barbara (1994). "Solo Mothers, Social Policy Regimes and the Logics of Gender", i Sainsbury, Diane (red.), *Gendering Welfare States*. London: SAGE Publications.
- Holden, Karen C. & Smock, Pamela, J. (1991). "The Economic Costs of Marital Dissolution: Why Do Women Bear a Disproportionate Cost?", *Annual Review of Sociology*, 17:51–78.
- Hultin, Mia (1996). *Gender Differences in Authority Attainment – the Swedish Case*. Mimeo: Institutet för social forskning (SOFI).
- Jarvis, Sarah & Jenkins, Stephen, P. (1996). "Marital Splits and Income Changes: Evidence from the British Household Panel Survey". Uppsats presenterad vid "The 24th General Conference of the International Association for Research in Income and Wealth", Lillehammer, Norway, 18–24 August 1996.
- Jonsson, Jan O. & Gähler, Michael (1997). "Family Dissolution, Family Reconstitution, and Children's Educational Careers: Recent Evidence for Sweden", *Demography*, 34:277–93.
- Korpi, Walter (1981). *Den demokratiska klasskampen*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Lundberg, Olle (1993). "The Impact of Childhood Living Conditions on Illness and Mortality in Adulthood", *Social Science & Medicine*, 36:1047–52.
- McLanahan, Sara & Sandefur, Gary (1994). *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- McLeod, Jane D. & Shanahan, Michael J. (1993). "Poverty, Parenting, and Children's Mental Health", *American Sociological Review*, 58:351–66.
- Moen, Phyllis (1992). *Women's Two Roles. A Contemporary Dilemma*. New York, N.Y.: Auburn House.
- Municio Larsson, Ingegerd (1997). "Har det svenska folket råd med alla sina barn?", i Stark, Agneta (red.) *Ljusnande framtid eller ett långt farväl? Den svenska välfärdsstaten i jämförande belysning*. SOU 1997: 115. Stockholm: Fritzes.
- OECD, (1982). *The OECD List of Social Indicators*. Paris: OECD.

- Phipps, Shelley A. (1990). "Gender Wage Differences in Australia, Sweden and the United States", *Review of Income and Wealth*, 36:365–79.
- RFV (1997). *Socialförsäkring. Lagen om allmän försäkring och andra författningar*. Januari 1997. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- RRV (1997). *Föräldraförsäkring – effektivitetsrevision av ett familjepolitiskt instrument*. Stockholm: Riksrevisionsverket.
- SCB (1990). *Familjebildning och familjeupplösning under 1980-talet*. Demografiska rapporter 1990:1. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (1992). *Familj i förändring*. Levnadsförhållanden. Rapport nr. 71. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (1995a). *Skilsmässor och separationer – bakgrund och utveckling*. Demografiska rapporter 1995:1. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (1995b). *Barn och deras familjer 1992–93*. Levnadsförhållanden. Rapport nr. 89. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Siaroff, Alan (1994). "Work, Welfare and Gender Equality: A New Typology", i Sainsbury, Diane (red.), *Gendering Welfare States*. London: SAGE Publications.
- Smeeding, Timothy M. (1992). "Why the U.S. Antipoverty System Doesn't Work Very Well", *Challenge*, January–February, 30–35.
- Socialdepartementet (1996). *Ensamföräldrarna – en utsatt grupp? Valfärdsprojektets skriftserie Fakta/kunskap Nr. 2*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Sørensen, Annemette (1992). "Estimating the Economic Consequences of Separation and Divorce: A Cautionary Tale from the United States", i Weitzman, Lenore J. & MacLean, Mavis (red.), *Economic Consequences of Divorce. The International Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Sørensen, Annemette (1994). "Women's Economic Risk and the Economic Position of Single Mothers", *European Sociological Review*, 10: 173–88.
- Wadsby, Marie & Svedin, Carl Göran (1992). "Divorce: Different Experiences of Men and Women", *Family Practice*, 9:451–60.
- Wong, Yin-Ling Irene, Garfinkel, Irwin, McLanahan, Sara (1993). "Single-Mother Families in Eight Countries: Economic Status and Social Policy", *Social Service Review*, June, 177–97.
- Östberg, Viveca (1996). *Social Structure and Children's Life Chances. An Analysis of Child Mortality in Sweden*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.

10 Invandrarkvinnor utmanar männens roll

Maktfördelning och konflikter i iranska familjer i Sverige

MEHRDAD DARVISHPOUR

10.1 Inledning och syfte

Om man skall beskriva och analysera kvinnors makt i familjer i Sverige idag bör man även diskutera situationen för kvinnor i invandrarfamiljer. Under den senaste tiden har kvinnors situation och de intensifierade maktkonflikterna i invandrarfamiljer kommit att uppmärksammas alltmer. Forskningen kring maktfördelningen i familjen och dess konsekvenser för familjekonflikter bland invandrare i Sverige är dock begränsad. Denna forskning har mest fokuserats på psykologiska aspekter och sällan på maktspelet inom familjen (Ålund, 1986; Månsson, 1984; Akpinar, 1988; Nyberg, 1985; Soydan, 1989; Liljeström, 1995). Forskning kring invandrarfamiljer är problematisk och komplicerad och situationen skiljer sig mycket mellan invandrare från olika länder, kulturer och med olika social bakgrund. Begreppet "invandrare" är också problematiskt och det är inte alltid klart vad som menas med invandrare. I detta kapitel avses med invandrare personer som är födda utomlands av utländska föräldrar.

Vi vet allmänt att familjekonflikter och separation bland iranier och andra invandrargrupper är vanligare än bland svenskar (se avsnitt 10.2). Varför? Är det, som somliga forskare menar, invandrades dåliga socio-ekonomiska situation som är huvudorsaken till den höga separationsfrekvensen? Andra forskare hävdar att kulturskillnader mellan invandrarernas ursprungsland och Sverige kan förklara den högre skilsmässorisken. Men vi kan också fråga oss om det inte snarare är samma mekanismer som kan förklara familjedynamiken såväl bland invandrare som svenskar? Trots att ovan nämnda faktorer delvis kan förklara den höga instabiliteten bland invandrarfamiljer kvarstår frågan om den även kan ha samband med genusrelationerna i invandrarfamiljer. Finns det exempelvis någon skillnad mellan mäns och kvinnors erfarenheter av invandringen, som påverkar deras

maktresurser och därigenom deras familjerelationer? Hur kan man förklara att det ofta är kvinnor som tar initiativet till skilsmässa? Är invandringen bara ett problem eller kan den också vara en möjlighet?

Vår hypotes är att de förändringar av maktrelationer inom familjer som sker i och med invandringen till Sverige är en av de viktigaste faktorerna bakom den höga familjeinstabiliteten för iranier och även för andra invandrargrupper. Syftet med undersökningen i detta kapitel är att beskriva och analysera hur invandringen påverkat maktfördelningen inom iranska familjer i Sverige och dessa förändringars betydelse för uppkomsten av familjekonflikter och intressekonflikter, som i många fall lett till separation. Undersökningen har koncentrerats på den iranska invandrargruppen som är en av de största och där en majoritet är flyktingar. Iranierna tillhör den s.k. tredje världen och är den största gruppen av dem som kommer från ett asiatiskt och islamiskt land. Gruppen är dessutom relativt ung som invandrare. Dessa faktorer gör det möjligt att få en klarare bild av invandringens effekter på kvinnors situation bland dem som kom till Sverige med andra värderingar och erfarenheter än svenskar. Det kan ge en möjlighet att se vilka teoretiska generaliseringar som är möjliga. Att diskutera situationen för ”invandrarfamiljer” kan dessutom även vara ett sätt att belysa situationen för ”svenska” familjer. Därför kan detta bli en form av komparativ undersökning som belyser olika aspekter av familjerelationer i Sverige.

Först redovisas i avsnitt 10.2 statistiska data om familjeinstabilitet i några olika invandrargrupper, samt vissa socioekonomiska och demografiska bakgrundsdata som kan belysa invandrarkvinnors situation i deras familjeliv i Sverige. Därefter diskuteras i nästa avsnitt 10.3 några teoretiska ansatser som kan förklara familjeinstabiliteten bland invandrare, bl.a. ur köns- och maktperspektiv. Avslutningsvis redovisas i avsnitt 10.4 en del av resultaten från en intervjuundersökning, vilka ger ett empiriskt belägg för den teoretiska diskussionen och beskriver hur iranska kvinnor respektive män själva upplevde maktkonflikterna och separationen efter invandringen till Sverige.

10.2 En statistisk analys av familjeinstabilitet bland invandrare

Flera undersökningar från SCB visar att familjeinstabilitet¹ är vanligare bland invandrare än bland svenskar. Äktenskap och

---

¹ Med familjeinstabilitet menas här den höga separationsrisken för sammanboende par med eller utan barn.

parrelationer håller inte i samma omfattning bland invandrare som bland svenskar (*Tema invandrare*, 1991:48; *Familjeförändringar kring 1990*, 1993, s.149, *Skilsmässor och separationer*, 1995:76–77). Dessa undersökningar visar också att utomeuropeiska invandrare skiljer sig i större omfattning än europeiska. Sambopar bland invandrare – liksom bland svenskar – tenderar att flytta isär i större omfattning än gifta par. Att helsvenska äktenskap är mer hållbara kan delvis förklaras med att det finns fler äldre par bland svenskarna. Men tabell 10.1 och 10.2 visar att även när invandrare och svenskars olika åldersfördelning hålls konstant kvarstår faktum att invandrare skiljer sig mer än svenskar i olika åldrar.

Tabell 10.1 *Relativa riskfaktorer för separation bland gifta barnfamiljer 1991–92 efter ursprung (inga andra faktorer förekommer i analysen)*

	Kvinnans ålder				
	23 år	28 år	33 år	38 år	43 år
Födelseland (mannen)					
Sverige	1	1	1	1	1
Norden (utom Sverige)	0.77	1.56*	1.60*	1.61*	1.11
Europa (utom Norden)	1.22	1.44*	1.73*	1.26(*)	1.50*
Asien	0.89	1.15	1.79*	1.39(*)	1.78*
Sydamerika	2.58*	3.03*	3.42*	4.97*	3.26*
Afrika	2.19*	2.32*	3.32*	3.68*	2.45*
Övriga världen	1.75	1.59	3.25*	1.27	1.70

Signifikansnivå * 5 %-nivå, (*)10 %-nivå.

Källa: Skilsmässor och separation, SCB 1995

Tabell 10.1 visar att sydamerikaner och afrikaner var de två grupper som skilde sig mest under 1991–1992. När man kontrollerade för olika riskfaktorer för separation (äktenskapets varaktighet, barnantal, barn före vigseln, mannens respektive kvinnans utbildning, socioekonomisk grupp och inkomst, boendesituation och region) bland gifta barnfamiljer förändrades bilden dock delvis. Risken för separation bland vissa invandrargrupper minskade kraftigt i jämförelse med risken för svenskar. Födda i Europa utom Sverige får då en minskning av skilsmässorisken med cirka 25 procent, medan födda i Asien, Sydamerika och Afrika får en minskning med 40 till 50 procent. Fortfarande är dock skilsmässorisken större för de flesta invandrargrupper än för svenskar.

Tabell 10.2 *Relativa riskfaktorer för separation bland gifta barnfamiljer 1991–92 efter ursprung. (Följande variabler har kontrollerats för: äktenskapets varaktighet, barnantal, barn före vigsel, boende, region, mannens respektive kvinnans utbildning, socioekonomisk grupp och inkomst).*

	Kvinnans ålder				
	23 år	28 år	33 år	38 år	43 år
Födelseland (mannen)					
Sverige	1	1	1	1	1
Norden (utom Sverige)	0.64	1.25	1.26(*)	1.34*	1.02
Europa (utom Norden)	0.97	1.11	1.18	0.99	1.27(*)
Asien	0.53*	0.79	1.09	1.07	1.38
Sydamerika	1.78*	2.14*	2.15*	3.84*	2.38*
Afrika	1.35	1.53	2.02*	2.90*	1.85
Övriga världen	1.53	1.41	2.81*	1.16	1.40

Signifikansnivå * 5 %-nivå, (*)10 %-nivå.

Källa: *Skilsmässor och separationer*, SCB 1995

Enligt SCB förklaras den högre skilsmässorisken för invandrare i stor utsträckning av socio-ekonomiska variabler (dvs. inkomstnivå, socioekonomisk tillhörighet och utbildningsnivå) och enbart till liten del av demografiska faktorer. SCB menar att de högre skilsmässoriskena bland invandrare beror på att de har en sämre ekonomisk och social status (*Skilsmässor och separationer*, 1995: 74–75).² Ett problem med SCB:s undersökning är dock att den saknar detaljerade uppgifter om invandrare från olika länder. En generell bild av skilsmässor bland asiatiska invandrare i Sverige säger exempelvis inte så mycket om den verkliga bilden vad gäller iranier vilka i olika avseenden skiljer sig från många andra asiatiska invandrargrupper.³ Ett annat problem med SCB:s undersökning är att man enbart kontrollerade männens födelseland i stället för båda makarnas, vilket innebär att även blandäktenskap med svenska kvinnor inkluderas som invandrarfamiljer. Det tredje problemet med SCB:s undersökning är

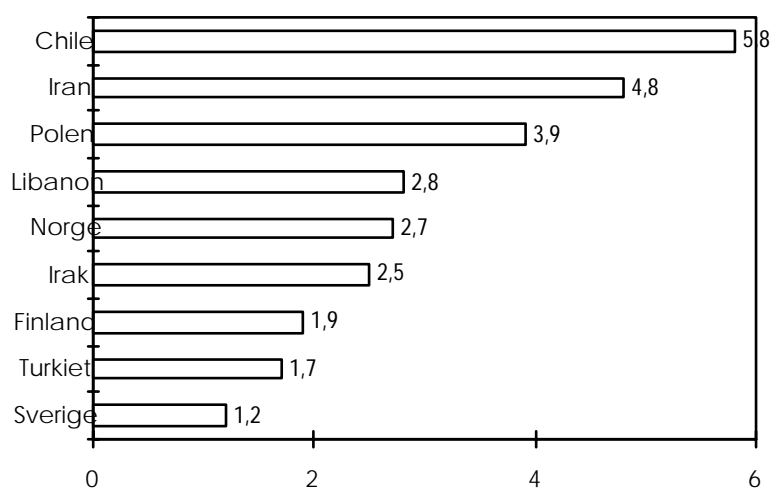
² SCB:s statistik visar också att gifta invandrare utan barn och samboende par med eller utan barn skiljer sig i större utsträckning än svenskar, även när man kontrollerar de ovannämnda riskfaktorerna för separation (*Skilsmässor och separationer*, 1995: 68–81).

³ En förklaring till att SCB inte har undersökt separationsrisken bland specifika nationaliteter kan vara att antalet separerade fall bland respektive nationalitet är relativt få. Även vår studie visar att när man kontrollerar för alla riskfaktorer blir antalet observationer ibland så få att resultaten förlorar sin relevans.

att man inte har kontrollerat för en viktig variabel, vistelsetid i Sverige.

För att få en klarare bild av skilsmässa bland invandrarfamiljer har vi gjort en speciell studie av skilsmässotalen för män och kvinnor födda i Sverige, Finland, Norge, Polen, Irak, Iran, Libanon Turkiet och Chile.⁴ Denna visar att under 1991 var chilensare (med 5,8 procent) och iranier (med 4,8 procent) de två invandrargrupper som skilde sig mest, medan turkar med 1,7 procent tillhör de grupper som skiljer sig minst. Skilsmässotalet var för finländare 1,9 procent och bland helsvenska par upplöstes detta år 1,2 procent av samtliga äktenskap, vilket var den lägsta andelen.

Diagram 10.1 Antal skilsmässor per hundra gifta par under 1991

Egen bearbetning av rådatamaterial som beställts från SCB under 1997.

För att se vilken betydelse olika riskfaktorer har för skilsmässa bland iranier och andra invandrargrupper genomfördes en logistisk regressionsanalys. Finländare valdes som kontrollgrupp.⁵ När man i

⁴ Vår studie baserades på rådatamaterial som vi beställt från SCB under 1997.

⁵ Egentligen borde man ha svenskar som kontrollgrupp för analys av olika riskfaktorer för separation i undersökningen. Problemet är dock att skillnaden i antal observationer bland svenskar och exempelvis turkar är så stort att en jämförelse, med kontroll för alla riskfaktorer, i hög grad påverkas av den stora svenska gruppen. Dessutom baseras vår undersökning enbart på invandrare. Därför valdes finländare som kontrollgrupp som är den största invandrargruppen. De har i många avseenden samma familjemönster som svenskar, samtidigt som man vet ungefär i vilken grad de skiljer sig i jämförelse med svenskar. På så sätt man kan ha en indirekt och svag

SCB:s studie kontrollerade för olika riskfaktorer hade invandrare från Norden, där finländarna utgör två tredjedelar, en skilsmässorisk som var 25 till 35 procent högre än för svenska gifta par med barn, där kvinnor är 28, 33, 38 år gamla (se tabell 10.2).

Tabell 10.3 *Relativa riskfaktorer för separation bland gifta barnfamiljer där båda makarna är invandrare 1991–1992. (Följande variabler kontrollerades: nationalitet, äktenskapets varaktighet, barnantal, barn före vigsel, boende, region, mannens respektive kvinnans utbildning, socioekonomisk grupp och inkomst, vistelsetid, ålder)*

Födelseland	Med kontroll för alla riskfaktorer				Ej kontroll för andra riskfaktorer (förutom nationalitet)
	Kvinnans ålder				
	Ingen specifik åldersfördelning	16–30	31–40	41–år	
Finland	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Iran	0,97	1,1	1,02	0,65	1,64**
Irak	0,84	0,97	0,95	0,39	1,54**
Chile	1,39**	1,69**	1,38**	1,03	2,43**
Turkiet	0,40**	0,35**	0,49**	0,45**	0,66**
Norge	1,00	1,13	1,12	0,62	1,44**
Polen	0,98	1,16	1,01	0,66	1,39**
Libanon	0,60**	0,72*	0,55**	0,55	1,13

Signifikansnivå ** 1 %-nivå, * 5 %-nivå

Egen bearbetning av rådatamaterial som beställts från SCB under 1997.

Vår analys visar att under 1991–1992 (samma period som SCB:s studie omfattar) var skilsmässorisen högre bland chilenska och iranska barnfamiljer än i andra invandrargrupper när man enbart kontrollerar för nationalitet. Men när man kontrollerar för andra riskfaktorer (ålder, vistelsetid i Sverige, äktenskapets varaktighet, barnantal, barn före vigseln, mannens respektive kvinnans utbildning, socio-ekonomisk grupp och inkomst, boendesituation och region) minskade skilsmässorisen kraftigt i olika åldersgrupper. Turkar var fortfarande den invandrargrupp som hade den lägsta skilsmässorisen

jämförelse mellan invandrargrupper och svenskar även när man kontrollerar för olika riskfaktorer.

och detta gällde även när man kontrollerar för andra riskfaktorer. Iranier hade fortfarande relativt hög skilsmässorisk. Ändå kvarstår det faktum att de flesta invandrargrupper skilde sig mer än svenskar.

10.3 Några teoretiska ansatser om orsaker till familjeinstabilitet

Mot bakgrund av ovanstående empiriska iakttagelser skall vi här diskutera hur man ur olika perspektiv kan förklara den höga familjeinstabiliteten och skilsmässofrekvensen bland invandrarfamiljer och särskilt bland iranier. Vi fokuserar här på tre viktiga ansatser som utgår från klass-, etnicitets- respektive genusperspektiv.

Orsakar invandrades

låga socioekonomiska status konflikter?

Statistik visar att familjer med större sociala och ekonomiska problem löper högre risk för separationer. Arbetslöshet påverkar äktenskap och familjeliv negativt och ökar risken för separation. Med andra ord löper familjer med låg inkomst större risk för skilsmässa. Att invandrare skiljer sig mest sker ofta mot bakgrund av svåra ekonomiska och sociala förhållanden. Invandrare är oftare arbetslösa, har lägre inkomst och majoriteten av dem som kommer från tredje världen är flyktingar (*Skilsmässor och separationer*, 1995: 66–74). Detta innebär att den höga separationsfrekvensen bland invandrare delvis kan förklaras utifrån ett klassperspektiv. År 1990 var andelen arbetare större bland utrikes födda (53 procent) än bland dem som var födda i Sverige (43 procent), medan andelen tjänstemän var större bland svenskfödda, 42 procent mot 30 procent för utrikes födda (*På tal om invandrare*, 1996:56–59). När det gäller invandrarnas deltagande i arbetslivet visar statistiken att förvärvsintensiteten (dvs. andelen förvärvsarbetande i en given befolkningsgrupp uttryckt i procent) är låg bland invandrare från länder med stor flyktinginvandring till Sverige under senare år. Exempelvis var förvärvsintensiteten under 1994 bland iranier i åldersgruppen 20–64 år 28 procent (30 procent för män, 25 procent för kvinnor) medan motsvarande siffror för personer som är födda i Sverige och Finland var 75 respektive 65 procent (*På tal om invandrare*, 1996:56–59). Iranier är också en av de invandrargrupper som har högst arbetslöshet. Vår analys visar att bland invandrarfamiljer med barn där männen saknar förvärvsarbete är risken för skilsmässa 30 procent högre än bland de familjer i samma grupp där männen har förvärvsarbete.

Även vistelsetiden i Sverige kan påverka invandrarnas socio-ekonomiska situation och därigenom familjeförhållanden. Ju längre man har bott i Sverige, desto mer har man hunnit att stabilisera sig och anpassa sig i ekonomiskt, kulturellt och socialt avseende. Exempelvis har invandrare som bott länge i Sverige högre arbetsinkomst än de som har kommit under senare år. Dessutom har majoriteten av dem som immigrerat under senare decennier – bl.a. iranier – flyktingstatus, vilket innebär stora påfrestningar och låg status i samhället. Av invandrarna från Finland har ca 90 procent och från Turkiet ca 60 procent bott mer än tio år i Sverige, medan endast 20 procent av iranska invandrare har gjort det. Med andra ord är iranier en av de yngsta invandrargrupperna när det gäller vistelsetid i Sverige (*På tal om invandrare*, 1996:28). En attitydundersökning genomförd av Anders Lange och Charles Westin år 1993, med en undersökningspopulation på 2000 personer bestående av svenskar, polacker, iranier, finnar och chilener, visar att bland de fyra grupperna är främlingskapets påfrestningar högst bland iranierna. De känner sig mer diskriminerade och är mindre nöjda med sin ekonomi jämfört med de andra grupperna. Sådana påfrestningar kan bidra till att familjeinstabiliteten ökar bland dem. Vår analys visar att bland invandrarfamiljer med barn, där männen har bott upp till tio år i Sverige, är skilsmässorisken 36 procent högre än bland dem som har bott längre i Sverige.

När det gäller invandrarkvinnors situation i Sverige, tillhör de i huvudsak arbetarklassen och har LO-yrken. Invandrarkvinnornas situation tolkas av somliga forskare som ett tredubbelt förtryck: som kvinnor, invandrare, och arbetare (Knocke, 1986). Alexandra Ålund betonar att invandrarkvinnors underordnade ställning både i hemmet och i samhället leder till olika kriser bl.a. familjesplittring. Hon menar att en slitsam arbetsmiljö ofta leder till psykisk och fysisk belastning som påverkar invandrarkvinnan i hemmiljön och leder till reaktioner mot både det privata och det offentliga könsförtrycket. I sådana situationer kan männens patriarkaliska tendens förstärkas i syfte att försvara givna privilegier, vilket leder till konflikter och familjesplittringar (Ålund, 1986:126). Men frågan är om socio-ekonomiska faktorer alltid har samma effekt på män och kvinnor. Statistiska undersökningar visar att manliga arbetare har högre separationsrisk, medan det för kvinnor inte finns något samband mellan klasstillhörighet och skilsmässorisken. Dessutom är risken för separation högre bland män som saknar förvärsarbete eller har låg inkomst, medan det för kvinnor med barn i stället är så att de med höga inkomster har en hög separationsrisk (*Skilsmässor och separationer* 1995:20, 67). Vår analys visar också att bland invandrarfamil-

jer med barn där kvinnan har högre inkomst än mannen är skilsmässorisen högre än i familjer där män har lika hög eller högre inkomst.

Orsakar identitetskris och kulturkrock konflikter?

Även psykologiska påfrestningar verkar negativt på familjerelationer med slitningar och familjeupplösning som en möjlig följd. Påfrestningarna kan vara större bland dem som upplever en större kulturkrock och har kommit till Sverige under senare tid. Elsie Söderlindh (1984:27) anser till och med att själva invandringen skapar en "invandringskris". Med invandringskris menas att invandraren befinner sig i en påfrestande situation där hans eller hennes tidigare socialisering, erfarenheter, kulturella bakgrund och normer konfronteras med den nya livssituationen (Soydan, 1989:3). Invandring från ett land till ett annat med andra förutsättningar (till exempel från Iran till Sverige) medför större risk för en invandringskris. Men invandring från ett land till ett annat land med mer eller mindre samma förutsättningar (till exempel från Turkiet till Iran, eller från Danmark till Sverige) kan knappast leda till en sådan kris.

En invandringskris kan på så sätt ses som ett resultat av en kulturkrock. Flera forskare betonar den identitetskris och kulturkrock som invandringen skapar och som leder till stora påfrestningar och stress, vilka påverkar familjelivet negativt (bl.a. Sluzki, 1979; Akpınar, 1988; Ålund, 1986; Soydan, 1989; Ahmadi & Ahmadi, 1995). Utgångspunkten för dessa forskare är att emigrationen ställer invandrarfamiljerna inför en ny situation där värderingar, normer, erfarenheter och roller ifrågasätts och där familjemedlemmar hamnar i konflikt med varandra. Speciellt utvandring från "tredje världen" till Sverige har påverkat många invandrargruppers familjeförhållanden drastiskt. Fereshteh Ahmadi och Nader Ahmadi (1995) betonar den "identitetskris" som invandring från ett icke-individualistiskt samhälle som Iran till ett individualistiskt samhälle som Sverige skapat och som påverkat familjelivet. Trots att iranska kvinnor är mer benägna att anpassa sig till den nya situationen upplever de en identitetskris, enligt författarna. De menar att en av de viktigaste anledningarna till iranska kvinnors oförmåga att övervinna denna identitetskris är att det svenska samhällets kulturella och sociala normer bygger på föreställningen om personer som självständiga individer, vilka är emot den iranska kvinnans icke-individualistiska uppfattning.

Det ligger säkerligen något i dessa förklaringar. Etniskt ursprung och kulturskillnader har betydelse för hur invandringen upplevs. För många invandrarfamiljer – särskilt för männen – är det svårt att

acceptera eller ”smälta in” i svenska familjenormer och familjeformer. Den attitydundersökning som tidigare nämnts (Lange & Westin, 1996) visar att bland de fyra invandrargrupperna känner sig iranierna mindre hemma i Sverige och mer än hälften säger att det inte är säkert att de stannar i Sverige.

Att skapa en ny identitet är inte lätt och tar tid. Migrationsprocessen är en växelverkan mellan det egna handlandet och majoritetskulturens bemötande. Denna process ser olika ut för olika individer beroende på deras klasstillhörighet, hur lång tid som har gått sedan invandringen, vilka tidigare levnadsvillkor de haft i hemlandet respektive i det nya landet samt individuella faktorer. Upplevelsen av invandringen kan exempelvis skilja sig beroende på om den invandrade familjen har en modern eller mer traditionell bakgrund. Många invandrargrupper – bl.a. iranier – kommer från speciella skikt och kategorier i hemlandet och representerar därmed inte nödvändigtvis den dominerande kategorin i hemlandet. Bland de iranska familjerna i Sverige finns en stor grupp som kommer från en modern urban medelklass, vilken även i Iran var västorienterad. Dessa familjer har därför större kapacitet att möta det nya samhället. Dessutom är kultur inget oföränderligt fenomen utan ett ständigt växelspel mellan olika individer eller grupper. Allt fler forskare har börjat överge föreställningen om kultur som en sammanhängande, enhetlig och homogen helhet som kan användas för att definiera etniska skillnader (Hannerz (red.), 1983; Liljeström, 1995; Bjurström, 1992). Förutom etnisk tillhörighet har klass och kön stor betydelse för kulturella inställningar. Skillnader mellan olika invandrares attityder till familjeliv leder till olika beteenden i en kritisk situation. En flyktingfamilj som nyss anlänt till Sverige efter att ha upplevt krig befinner sig i en annan situation än en familj som är etablerad här sedan flera år. Sist men inte minst måste betonas att den ökade individualiseringen inom invandrarfamiljer inte med nödvändighet behöver leda till separation, utan också kan utveckla jämställdheten mellan makarna. Dessutom kan fredliga diskussioner efterhand ersätta våldsamma handlingar som ett sätt att lösa konflikter (Eyrumlu, 1997:213).

Det är problematiskt att tala om ”kulturskillnader” mellan ursprungsland och Sverige som huvudorsaken till den höga familjesplittningen bland invandrare. Hur kan man då förklara den stora skillnaden i skilsmässofrekvens mellan olika invandrargrupper, t.ex. mellan iranier som tillhör de som skiljer sig mest och turkar tillhör de som skiljer sig minst? Detta trots att för iranier och turkar är kulturskillnaden mellan ursprungslandet och Sverige i stor sett likvärdig. Iran och Turkiet är båda u-länder, har samma religion, och är dessutom grannländer. Vi anser att undersökningar om invandrar-

familjers specifika situation och makarnas förhållande kan förklara mycket mer av deras familjeinstabilitet än varifrån de kommer.

Ett annat problem är att de teorier som betonar identitetskrisers och kulturkrockars betydelse för separationer ofta betraktar en separation som ett "problem" snarare än som en "möjlighet". Frågan är om den höga separationsfrekvensen och familjeinstabiliteten ska tolkas enbart som ett "problem", eller om de även kan vara tecken på individens möjligheter att förändra och välja sitt familjeliv?

Separation som en möjlighet och en rationell handling

Allmänt sett kan separation ses som en vanlig lösning på familjekonflikter. Trost (1993) kritiserar att problemkonstruktionen kring "varför man skiljer sig" ofta bygger på en medveten eller omedveten ide om att en parbildning skall vara hela livet och att separation skulle vara något onaturligt eller avvikande. I stället kan separation tolkas som en rationell handling hos en individ när hon/han inte tjänar på samverkan i familjen. I en parrelation finns det åtminstone två relationer: hans och hennes. Det innebär att den ena parten kan vara mycket tillfreds med relationen medan den andra kanske inte alls är det. Sanktioner kan ha en hindrande effekt på individens val mellan att stanna eller avbryta en relation. Därför ökar risken för separation när hans/hennes möjligheter till andra alternativ ökar. Familjen som grupp består av ett antal band som upprätthåller relationen mellan makarna. Familjens stabilitet beror på hur starka eller svaga de banden är. Genom att familjebildningen idag blivit mer frivillig uppstår större möjligheter för individen att separera och söka nya alternativ. Forskningsresultat visar att det finns ett positivt samband mellan kvinnors förbättrade position och den höga skilsmässofrekvensen i Sverige och i västvärlden (Popenoe, 1987; Moxnes, 1990; *Skilsmässor och separationer*, 1995).

Flera studier visar att det är männen som tjänar mest på familjen. Exempelvis visar ekonomisk forskning att det även idag är män som gynnas mest av äktenskap och familjebildning (Becker, 1991). Becker menar att äktenskap ökar mäns och minskar kvinnors produktivitet i förvärvsarbete på grund av arbetsdelning. Undersökningar visar också att de flesta invandarmän, liksom svenska män, som lever i en parrelation har lägre sjuktal. För invandrarkvinnor gäller det motsatta förhållandet (Kindlund, 1995, s. 143). Äktenskap har med andra ord länge varit ett "patriarkaliskt kontrakt" (Moxnes, 1990:91) där kvinnor är underordnade. Det är under sådana förutsättningar som förhandlingar pågår mellan män och kvinnor. Därför är det inte märkligt att en kvinna lämnar relationen, när hon känner sig missnöjd

och har råd och makt att separera. Frågan är om det inte finns samma mönster bland invandrarfamiljer.

Maktrelationer och familjekonflikter

Enligt nyare familjeforskning kan familjen ses som en organisation som består av individer med delvis skilda mål och intressen. Därmed blir begrepp som ”förhandling”, ”makt” och ”konflikt” centrala (Ahrne, Roman & Franzén, 1996). Med makt menas möjlighet att påverka och åstadkomma ett avsett resultat (Petersson, 1993, s. 6–8). Makt baseras ibland på negativa sanktioner. Ur denna aspekt studeras makt utifrån vem som vinner och vem som förlorar. I detta sammanhang brukar tystnad ofta tolkas som ett tecken på passivitet och vanmakt. Men den sammankopplingen är inte nödvändig. Makt kan också ses som en ömsesidig bytesrelation. Utbyte och samarbete kan ge två parter makt över varandra. En konflikt kan aktualiseras om samarbetsstrategin inte längre tillfredsställer en av parterna. Grunden för en maktrelation är någon typ av beroendesituation, vilket innebär att ju mer beroende man är desto mindre makt har man. Detta innebär att ju fler alternativ man kan skaffa sig, desto mindre beroende är man (Ahrne, Roman & Franzén, 1996:25).

Frågan är under vilka omständigheter intressemotsättningar och missnöje kan leda till öppna konflikter. Exempelvis döljer många kvinnor sin underordning, därför att de fruktar konsekvensen av en konfrontation med den nakna makten. Under sådana omständigheter har den svaga parten en rationell anledning att reagera mot inskränkningen av sina rättigheter endast om det finns rimliga möjligheter att förändra maktrelationen. I annat fall är det rationellt att acceptera den rådande maktrelationen (Beckman, 1987:124). Därför betonar Walter Korpi (1987:85–86) att frånvaron av protester och öppna konflikter inte säger hela sanningen om huruvida man är nöjd eller missnöjd. Frågan är hur man kan mäta vad individen egentligen vill. Maktrelationen stabiliseras och permanentas så länge de maktlösa sänker sin anspråksnivå och accepterar det rådande förhållandet. Endast när man är missnöjd och har råd kan man ändra situationen. Enligt Korpi (1987:97) består maktresurser av tvångsresurser, betalningsresurser och normativa maktresurser. Han menar att användningskostnaderna tenderar att vara högst för tvångsresurser och lägst för normativa maktresurser. Men under vilken omständighet kan öppna konflikter uppstå?

Om skillnaden i maktresurser mellan två aktörer är stor är därför sannolikheten liten för att intressemotsättningar mellan dem skall utvecklas till öppna konflikter. I sådana situationer är det i stället troligt att olika former av ”icke-beslut” och/eller exploatering

kommer att utvecklas. Men när skillnaden i maktresurser mellan de två aktörerna minskar, då ökar både sannolikheten för framgång och motivationen hos den svagare parten, något som ökar sannolikheten för öppna konflikter. (Korpi, 1987:99)

”Exit” och ”voice” – eller sorti och protest – är två strategier att uttrycka missnöje. Exempelvis om man är missnöjd med sin organisation (t.ex. familjen) är en möjlighet till förändring att protestera och göra sin röst hörd. Den andra möjligheten är att lämna organisationen, att byta till ett annat alternativ (Hirschman, 1972). Dessa strategier kan tillämpas även vid familjekonflikter. Man kan hävda att man är lycklig inom en familj och tillfredsställd om maktstrukturen är sådan som man önskar sig. Varje person önskar ha åtminstone ett visst inflytande på sammanlevnaden. Problemet rörande vem som har mest makt och det avgörande inflytandet uppkommer främst när makarna har olika åsikter. Ju oftare makarna har olika uppfattningar och båda försöker handla utifrån sin åsikt, desto oftare förekommer öppna konflikter. Ett förhållande beror i stor utsträckning på hur denna situation klaras upp.

Invandrarkvinnor utmanar männens roll

Bilden av invandrarkvinnor som passiva offer för sin kultur och sin omgivning försvårar förståelsen av deras maktresurser och möjligheter till maktutövning. Denna stereotyp är speciellt vanlig när det gäller muslimska kvinnors familjeliv i Sverige. I det västerländska perspektivet har majoritetssamhället till uppgift att ”befria” de förtryckta muslimska kvinnorna.

För det första är denna syn etnocentrisk och förenklad. Man glömmer bort att även svenska och andra västerländska kvinnor fortfarande är förtryckta på olika sätt. Detta synsätt leder också till en schablonartad bild av invandarmän som enbart förtryckande. Aylin Akpınar (1988) hävdar att bland turkiska familjer har kvinnor och män sina egna maktcentra. Hon menar att man inte kan beskriva dessa familjer enbart i termer av mäns dominans och kvinnors underordning. I stället har varje kön sitt eget kompetensområde. Varje vuxen familjemedlem har dessutom sitt eget könssegregerade nätverk samt ett gemensamt nätverk genom rollen som makar. Även Kirsten Lauritsen (1996:30) argumenterar på samma sätt i sin studie av iranska flyktingfamiljer i Norge och varnar för att en ensidig uppfattning om iranska mäns makt över kvinnor kan leda till att man underskattar kvinnan som en aktör. För det andra innebär detta synsätt att man glömmer bort att invandrarkvinnor och invandarmän från samma land inte utgör en homogen grupp och att inom en del invandrarfamiljer – liksom inom en del svenska familjer – finns bättre

förutsättningar för en jämställd relation än i andra. Detta kan vara en av de viktigaste anledningarna till att vissa invandrarfamiljer kan klara familjekriser och konflikter på ett konstruktivt sätt och leva lyckligt. För det tredje leder denna stereotyp om invandrarkvinnor som förtryckta, passiva, okunniga och isolerade kvinnor till att man oftast fokuserar på deras ”problem” och sällan på deras möjligheter och handlingsförmåga. I motsats till dessa bilder av invandrarkvinnor vill vi betona att invandring till Sverige – särskilt från samhällen med starka patriarkaliska drag – lett till en dramatisk ökning av maktresurserna hos många invandrarkvinnor. Detta har i sin tur lett till intensifierade intressemötsättningar mellan många invandrade män och kvinnor, vilket lett till allt fler öppna konflikter inom invandrarfamiljer.

Carlos E. Sluzki (1979), läkare och familjeforskare, redogör för tre konfliktmönster av betydelse för förståelse av skilsmässor och kriser i invandrarfamiljer. Det första konfliktmönstret innebär att mannen tar den instrumentella rollen medan kvinnan får den affektiva. Den familjemedlem som är utåtriktad utvecklar ett nytt nätverk av kontakter och blir självständig, medan den som är inåtriktad blir socialt isolerad och ensam och beroende av den andra. Den första uppfattar efterhand den andra som en okunnig person och en belastning. Dessa förhållanden hamnar ofta så småningom i kris. Det andra konfliktmönstret utvecklas i och med att invandrarkvinnor får nya möjligheter efter invandringen. Det är inte ovanligt att invandrarkvinnor, oftare än män, accepterar okvalificerat arbete och fortare kommer in på arbetsmarknaden än männen (Soydan, 1989:5). Å ena sidan ökar den nya situationen invandrarkvinnors självförtroende och möjliggör en utmaning av den traditionella rollfördelningen. Å andra sidan får invandarmän uppleva statusförändringar som minskar deras makt i familjen. De försöker därför behålla sin dominans i familjelivet genom att bl.a. referera till gamla normer och regler som legitimerade den dåvarande relationen. Kvinnorna, som har fått bättre positioner än vad de hade i hemlandet, kräver stora förändringar i familjens liv och har större krav på livet i allmänhet. Allt detta leder till en kris i familjen. Det tredje konfliktmönstret uppstår mellan invandrarföräldrar och deras barn. Medan den första invandragenerationen ofta har svårigheter med anpassningen i den nya kulturen, påverkas barnen lättare av nya normer. Dessutom kan spänningar uppstå genom att barnen i vissa fall får bidra till socialiseringen av sina föräldrar. Dessa konflikter blir intensivare mellan fäder och döttrar, dvs. när både generationskonflikter och genuskonflikter kolliderar inom invandrarfamiljer. Allt detta förändrar maktbalansen i familjerelationerna, vilket i sin tur innebär att när kontrollen över

viktiga resurser förändras får också relationerna en annan form. De vars ställning försämras i den nya situationen kan dock tänkas föra fram den kulturella traditionen i ursprungslandet som ett argument för sin sak och därmed blir konflikten ännu mer akut (Hannerz, 1983:135). Under sådana omständigheter ökar risken för åsiktsskillnader i olika beslut och avgöranden. Samtidigt pågår det hela tiden å ena sidan en ständig makt- och kulturkonflikt och å andra sidan ett kompromissande i relationen mellan mannen, kvinnan och barnen. Det konfliktmönster som finns bland invandrarfamiljer är delvis en intensifierad bild av vad som under lång tid har existerat även bland svenska familjer.

Vida Nasehi, en iransk sociolog, sammanfattar i en studie om iranska familjer i exil (1994) de viktigaste förändringarna i familjeförhållandena bland iranier på följande sätt:

- 1 Spridning av nya familjemönster – ”ensamstående mödrar med barn” – som inte var vanliga i den iranska kulturen tidigare.
- 2 Ändringar i kvinnornas situation i familjen, både ekonomiskt och socialt, som ökar hennes maktresurser.
- 3 Föräldrarnas position försvagas och det innebär att föräldrarna har mindre makt över sina barn.
- 4 Barnen får en ny roll. De för in den nya kulturen i hemmet vilket påverkar situationen i familjen.
- 5 När männen är frånvarande, lär sig kvinnorna hur de skall tackla problemen själva och de tar på sig det ansvar som tidigare tillhörde mannen.
- 6 Numera spelar kvinnorna en långt större roll i familjens avgörande och beslut än vad de gjorde tidigare.

Sammanfattningsvis kan sägas att bland många invandrarfamiljer tenderar männen att leva i gårdagen, kvinnorna i nuet och barnen i framtiden. Allt detta innebär stora förändringar i maktstrukturen inom invandrarfamiljer, vilket ofta leder till intensifierade familjekonflikter. Trycket från familjemedlemmarnas olika upplevelser i Sverige leder fram till att familjen mister sin enhet. Därför är det inte längre meningsfullt att studera familjen, utan man bör se hur familjens enskilda medlemmar hanterar sin nya situation utifrån deras olika upplevelser (Liljeström, 1995:31). Vår studie av konflikter mellan män och kvinnor inom iranska familjer i Sverige är ett exempel som tydligt illustrerar detta.

10.4 En empirisk studie av maktkonflikter i iranska familjer i Sverige

Metod och data

Vår undersökning genomfördes med hjälp av ostrukturerade djupintervjuer. En anledning till detta är att ämnet är komplicerat och känsligt, och det därför är svårt att fånga upp situationen för iranska kvinnor – och även män – utifrån större enkätundersökningar eller övergripande statistik. För många iranier är skilsmässa fortfarande ett tabubelagt ämne och de vill inte gärna berätta om sina privata liv. Därför är det svårt att med en enkät fånga upp relevanta uppgifter om iraniernas familjeliv efter invandringen till Sverige. Vi var medvetna om att det skulle vara svårt att finna frånskilda iranier som var villiga att ställa upp för en djupintervju. Det finns allmänt sett en stor misstänksamhet gentemot ”främmande” bland iranier vilket påverkar metoden och resultatet. Detta minskar bl.a. deras villighet att medverka i såväl djupintervjuundersökningar som enkäter (Ansari, 1988:24; Hosseini, 1992:3). Ändå är poängen med intervjumetoden att man har större chans att få en tydligare och mer detaljerad bild av situationen bland dem som trots allt ställer upp.

För denna undersökning gjorde Statistiska centralbyrån ett slumpmässigt urval av 100 stycken under 1984–1995 frånskilda iranska män och kvinnor från sju olika län i syd- och mellansverige, där sammanlagt cirka tre fjärdedelar av alla iranska invandrare i Sverige bor. Från Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet och från SCB skickade vi två olika brev tillsammans (på både svenska och persiska) till de utvalda personerna. Av dem som tillfrågades fick minst sju aldrig vårt brev, eftersom det återsändes från posten. Sammanlagt var 30 personer av de tillfrågade från Stockholm, Uppsala, Västerås, Göteborg, Malmö och Lund villiga att medverka i intervjuer. Av dessa var sjutton kvinnor och tretton män. Alla förutom tre var gifta i Iran före skilsmässan. Resten gifte sig i Sverige eller i Turkiet. En stor majoritet av de intervjuade personerna kom från Teheran och andra storstäder i Iran. Kvinnornas ålder varierade mellan 29 och 56 år och i genomsnitt var de 37 år gamla vid tiden för intervjun. Männens ålder varierade mellan 33 och 57 år och de var i genomsnitt 45 år gamla. Majoriteten av samtliga intervjuade personer, dvs. drygt två tredjedelar, hade ett eller två barn. Cirka tio procent hade inga barn alls. Ungefär en fjärdedel hade tre eller fyra barn.

Det antal personer som ställde upp för intervjuer var ungefär vad vi önskade och räknade med från början. Intervjuerna genomfördes av mig personligen från december 1996 till februari 1997 och de flesta spelades in på band. Flertalet intervjuer genomfördes hemma hos de intervjuade personerna. De som var bosatta i Stockholm intervjuades däremot ofta på den Sociologiska institutionen vid Stockholm universitet. Intervjuerna genomfördes på persiska, vilket gjorde det betydligt lättare för de intervjuade personerna att uttrycka sig. Intervjuerna har skrivits ut på persiska. Därefter har texten översatts till svenska. I detta kapitel presenteras en del av de erhållna resultaten.

Olika upplevelser av invandring bland iranska kvinnor och män

Att invandra till Sverige från Iran och många andra liknande länder är inte bara en resa i rummet utan för många även en resa i tiden. Från en dag till en annan skall familjen stiga in i en nytt socialt sammanhang, där familjestruktur och relationer mellan män och kvinnor förändrats dramatiskt under flera decennier. Omställningen är ofta smärtsam. Det är självklart att kvinnornas – liksom männens – sociala bakgrund (klasstillhörighet, social status, utbildningsnivå, kulturbakgrund) är viktiga faktorer som påverkar deras upplevelse av invandring och förändrade maktresurser. Ändå är, allmänt sett, männens och kvinnornas upplevelser av invandringen olika.

Vår intervjuundersökning visar att det finns stora skillnader mellan iranska män och kvinnor när det gäller deras upplevelser av och attityder gentemot det svenska samhället, trots att invandringen innebär problem – t.ex. diskriminering – som frestar på både männen och kvinnorna. Många av männen saknar arbete i Sverige och känner sig maktlösa och identitetslösa. I det nya samhället får många av männen plötsligt en lägre status. Trots sina försök har en del män svårt att anpassa sig till den nya livssituationen. Det är de iranska männen som känner sig mest missnöjda i Sverige och många tror att de har lägre status än kvinnor här. Babak, en 43-årig man som har bott 10 år i Sverige, berättar om hur han och hans fru hade olika upplevelse av invandringen:

I början trodde jag att vi kom till paradiset med frihet och välfärd. Jag ville att Iran skulle bli likt Sverige. Sedan fick jag en helt annan uppfattning. Visst, Sverige är ett paradiset, men bara på ytan! Däremot ligger det ett helvete bara 20 centimeter längre ner. Vi lever i Sverige, men Sverige finns inte i vårt liv. Jag tror fortfarande på mina traditionella uppfattningar. Den svenska livs-

stilen gjorde familjen oharmonisk. Jag ville hindra min fru från att umgås med lössläppta kvinnor. Vi hade även konflikter om hur barnen skulle uppfostras. Jag ville ha ordentlig kontroll över mina barn. Jag gillar inte mediadebatten som provocerar kvinnor mot männen. Vid varje familjekonflikt stämplas i praktiken ofta invandramännen som skyldiga och myndigheterna solidariserar sig bara med kvinnorna. Efter ett tag ville jag att vi skulle återvända till Iran, men hon vägrade, vilket skapade en stor konflikt. Jag har försökt att hindra henne att skiljas, men det gick inte. Jag har ingen förklaring till hennes beslut förutom att hon får samhällets stöd. Jag mår dåligt och lever helt ensam och har fått psykisk vård drygt två och ett halv år.

För majoriteten av kvinnorna gäller det omvända. Kvinnornas positioner förbättrades i många avseenden trots svårigheter efter invandringen. Därför har de en mer positiv attityd gentemot det nya samhället och dess regler och normer, speciellt när det gäller kvinnors rättigheter. Här upplever de att det finns möjligheter att förändra sin situation. Fereshteh, en 44-årig kvinna med fyra barn, beskriver hur konflikter med maken har blivit mer aktuella efter invandringen:

Trots att han i Iran bröt sönder min arm vågade jag inte skiljas på grund av att jag var rädd att förlora barnen. Men här ändrades mitt liv helt och hållet. Vi hade en stor konflikt kring uppfostran av barnen, speciellt kring min stora dotter. Han gillar helt enkelt inte att hon går på diskotek, har pojkvän osv., ändå blev han i praktiken tvungen att acceptera detta. Vi hade konflikter om ekonomiska beslut. Vi startade en egen livsmedelsaffär. Men han gav upp så småningom. Men jag kämpade för att affären inte skulle gå i konkurs. Han hotade med att han skulle ta med sig barnen till Iran, därför fortsatte jag relationen även efter skilsmässan. Men så småningom fick jag en pojkvän.

När vi frågade om de vill återvända om situationen förändras i Iran, hade männen och kvinnorna olika uppfattning. Nästan alla mäns svar – förutom ett – var positiva, medan ingen av kvinnorna – förutom en – trodde att de även under sådana omständigheter skulle vilja åka tillbaka till Iran. Tolkningen är tydlig. Kvinnornas maktresurser har ofta ökat i många avseenden (bättre förutsättning och möjligheter att utbilda sig, fler förvärvsarbetade, statliga bidrag och stöd, liberal lagstiftning och normer, högre kvinnlig status, osv.) efter invandringen. Om de återvänder kan det innebära att de förlorar sin status. Parvin, 55 år gammal, vågar inte åka till Iran, eftersom hon enligt iranska lagar fortfarande är gift med sin före detta man och utan hans tillåtelse kan hon inte skiljas:

Trots att det är några år sedan som vi skildes, vågar jag inte åka till Iran. Han erkänner inte vår skilsmässa. Han anser att enligt

iransk lag är vi fortfarande gifta. Det är den enda makt som han har kvar över mig och så länge han inte accepterar skilsmässan är det riskabelt att åka till Iran. Därför enligt lag kan han hindra mig som sin fru att åka tillbaka till Sverige.

Förvärvsarbete och utbildning ökar iranska kvinnors maktresurser

Utbildning och yrkesposition är två av de viktiga maktresurser som påverkar familjeförhållanden, parternas krav på varandra, hur de löser familjekonflikter samt deras möjligheter att börja ett nytt liv. Dessa faktorer har stor betydelse för och inflytande på maktrelationer och beslutsfattande i familjen. Den som har mer utbildning får ofta en språklig överlägsenhet i en konfliktsituation över den som har lägre utbildning. Vår statistiska undersökning visar att invandrarkvinnor med högre utbildning än sina män skiljer sig mer. Bland iranska kvinnor som flyttat till Sverige finns en stor andel med hög utbildning och förvärvsarbete även före invandringen. Dessutom har de iranska kvinnornas förvärvsarbete och utbildningsnivå ökat avsevärt i Sverige efter invandringen, och därmed har deras ekonomiska beroende av äktenskap och man minskat. Nästan en tredjedel har högskoleutbildning, vilket är en högre andel än bland svenska kvinnor och fem gånger mer än bland turkiska kvinnor (*På tal om invandrare*, 1996). Det ger iranska kvinnor goda förutsättningar att göra karriär och försörja sig som ensamstående. Kobra, en 37-årig kvinna som har bott cirka sju år i Sverige, förklarar hur hon satsat på sin karriär, medan maken inte var något särskilt stöd:

I Iran var vi båda tjänstemän. Men här var han arbetslös. Han hade inget hopp och ingen ambition och orkade inte med att satsa på framtiden. I stället var jag mycket målmedveten och ville lära mig språket så fort som möjligt och utveckla min utbildning. Men han hjälpte inte till med att sköta barnen. Han tittade mest på TV. När jag bestämde mig för att flytta till en stor stad för att utbilda mig, var han motvillig. Därför lämnade jag honom och flyttade.

Skillnaden mellan iranska mäns och kvinnors förvärvsarbete är inte så stor i Sverige (*På tal om invandrare*, 1996). Det finns forskning som visar att skillnaden mellan iranska mäns och kvinnors utbildningsnivå och förvärvsarbete har minskat avsevärt efter invandringen, även om iranska män fortfarande har högre utbildning och en större andel i förvärvsarbete än iranska kvinnor (Hosseini, 1997:16–39). Bland de som tillfrågats hade drygt hälften arbete i sitt hemland. Av dessa var mer än 80 procent antingen tjänstemän eller egna företagare. Flera studier (Hosseini, 1992, 1997; Liljeström, 1995) visar att

många av de iranska invandrarna inte har fått något lämpligt arbete efter invandringen. Emellertid har kvinnor varit relativt sett mer framgångsrika än män i detta avseende. De iranska kvinnorna blev i Sverige i större omfattning självförsörjande och ekonomiskt mindre beroende av sina män än tidigare. De traditionella könsrollerna i Iran skapade förutsättningar för en mera "patriarkaliskt" orienterad relation mellan parterna inom familjen när mannen var den enda familjeförsörjaren. Exempelvis kunde männen med ekonomisk makt inom familjen sätta gränser för kvinnors handlande och förmå dem att avstå från sina rättigheter. Men i Sverige består iranska familjer vanligtvis av två försörjare. Parvaneh, 37 år gammal och med gymnasieutbildning, berättar att en kort period efter giftermålet i Iran ångrade hon sig, men det fanns ingen utväg:

Trots att jag inte var kär i min make levde vi fem år tillsammans. Efter en kort period ville jag separera, men sedan ångrade jag mig. Jag var orolig för min framtid. Jag hade inget arbete. Hur skulle jag försörja mig och mitt barn? Efter invandringen upptäckte jag dock att jag hade möjlighet att stå på mina egna ben, skapa ett nytt liv där jag kunde ta egna beslut. Efter ett år ansökte jag om skilsmässa.

I ett patriarkaliskt samhälle som Iran har männen en dominerande ställning som grundar sig på rollen som familjens enda försörjare. Men i Sverige har beroendet mellan makarna ändrat karaktär och blivit mer ömsesidigt. Medan kvinnors beroende av männen har minskat dramatiskt, har männens beroende av kvinnor ökat. Iranska kvinnor har exempelvis fått ökad ekonomisk självständighet och därmed har männens beroende av kvinnornas lönearbete ökat. Med andra ord har skillnaden mellan mäns och kvinnors maktresurser i familjen minskat. Äktenskap var i Iran ofta långvariga, eftersom kvinnorna inte hade möjlighet att försörja sig. Det ökade förvärvsarbetet bland iranska kvinnor i Sverige minskar de ekonomiska konsekvenserna av separationen.

Dessa faktorer bidrar till att de iranska kvinnorna idag har råd att, och dessutom vågar, separera när de inte känner tillfredsställelse i relationen. Allt detta innebär att gapet mellan iranska mäns och kvinnors maktresurser minskar. Förändringen av beroenderelationen är större hos de par där kvinnan tidigare varit hemmafru och som skaffat sig ofta arbete eller utbildning efter invandringen. För männens del sker ofta en förändring i motsatt riktning. De hade ofta arbete i hemlandet, men har blivit arbetslösa eller fått ett arbete med lägre status efter invandringen. Ju större förändringen av maktresurser mellan makarna är, desto större är risken för öppna konflikter och separationer. Bland de kvinnor som intervjuades i vår undersökning

var en stor majoritet hemmafruar före invandringen, medan det efter invandringen var många som studerade eller förvärvsarbetade. Även de som var arbetslösa hade ändå en egen inkomst. De försörjde sig genom att få arbetslöshetsunderstöd, studiebidrag, studielån eller socialbidrag. Kvinnor har blivit beroende av staten och marknaden, däremot har deras beroenderelation till sin partner minskat. Man kan hävda att kvinnornas patriarkala underordning är på väg att flytta ut från familjen till arbetsmarknad och arbetsliv.⁶ Sammanfattningsvis kan man konstatera att socialpolitiska åtgärder på olika sätt, genom att öka kvinnornas maktresurser, har underlättat för dem att lösa de sociala och ekonomiska problem som kan uppstå i samband med en skilsmässa.

Familjelagstiftningen

Även förändringen av juridiska rättigheter och svensk lagstiftning har ökat iranska kvinnors maktresurser och minskat deras beroende av sina män. I Iran är det först och främst fadern som ger dottern tillstånd att gifta sig. Polygami är för männen under vissa omständigheter tillåtet. Enligt lag ska hustrun lyda sin makes önskemål, och om hon utan någon skälig ursäkt underlåter att utföra sina äktenskapssplikter är hon ej berättigad till försörjning. Kvinnomisshandel är inte heller förbjudet. I Iran har kvinnor i stort sett (förutom i några undantagsfall) inte rätt att skiljas utan männens tillåtelse. Det är endast männen som har rätt till detta. I Sverige kan däremot kvinnor få skilsmässa efter högst sex månader, även om makarna är oense och har minderåriga barn. Dessutom har mödrar större chans att få vårdnad om barnet/barnen i Sverige, medan de kunde förlora vårdnaden av barnen vid separation i hemlandet. Sara, en 42-årig kvinna som har fyra barn, beskriver hur svårt det var att skiljas i Iran, trots att hennes make var missbrukare:

I Iran försökte jag att skiljas två gånger. Men varje gång har domstolen skjutit upp mitt önskemål trots att min man var missbrukare. Anledningen var helt enkelt att han i rättegången hävdade att han älskade mig och därför sköt man upp beslutet till ett senare tillfälle. Dessutom var jag rädd att förlora barnen. Drygt en månad efter invandringen till Sverige ansökte jag om skilsmässa.

---

⁶ Det är tveksamt om begreppet patriarkat längre är användbart för att definierar de nya formerna av mansdominans. Anledningen är – som Roman (1990) påpekar – att ”patriarkat” karakteriserar männens position i familjen som enda försörjare och som ”fadersvälde”. Därför är det kanske bättre att använda begreppet mansdominans eller genussystem i en bredare tolkning.

Den lagstiftning som reglerar äktenskapet och parrelationen i Sverige är mycket liberal jämfört med vad som gäller i Iran. Även detta bidrar till att öka de iranska kvinnornas maktresurser. Trots detta vågar inte vissa kvinnor som har skilt sig i Sverige åka till Iran, på grund av att deras män vägrar att underteckna den "islamiska skilsmässa" som är giltig i Iran. För de iranska kvinnor som har ingått en ny relation i Sverige efter skilsmässan är det ännu värre. Dessa kvinnor riskerar hårda straff om de skulle åka till Iran.

Nya normer ökar iranska kvinnors maktresurser

I Sverige är de patriarkala kulturella normerna om könsroller inom familjen och i samhället inte så starka som i Iran. Detta har ökat kvinnors normativa resurser efter invandringen, vilket inverkat på maktrelationerna inom familjen. Olof Petersson (1993:63) pekar på hur makten kan vara dikterad av kulturens och traditionens krav på att vara "normal". I Iran har män och kvinnor klart skilda roller. Fadern har ofta en obestridd auktoritet och det är han som tar ansvar för alla viktiga beslut samt övervakar övriga familjemedlemmars förehavanden. Kvinnans roll är först och främst att föda barn och fostra dem samt att ta hand om familjen. I Sverige får kvinnor ett eget värde i samhället, som inte bara bygger på deras roll inom familjen. Villkoren runt skilsmässan och möjligheterna att bygga ett nytt liv efter den är jämförelsevis mycket bättre i Sverige än i Iran. Exempelvis skiljer sig attityden till skilsmässor i Sverige i jämförelse med hemlandet. I muslimska länder som Iran, men även i katolska länder som t.ex. i Latinamerika, är skilsmässor inte socialt accepterade på samma sätt som i det svenska samhället. Iranska kvinnors status sjunker inte i Sverige efter en skilsmässa på det sätt som den skulle göra i hemlandet. Att de normativa sanktionerna minskat vid en skilsmässa för iranska kvinnor, betyder att deras maktresurser har ökat också i kulturellt avseende. Bland de kvinnor som intervjuades fanns det flera som till och med hade vågat träffa andra män före skilsmässan. Pari, en kurdisk kvinnan som är 29 år gammal med färdig gymnasieutbildning, flyttade till Sverige för sex år sedan. Hon berättar att hon var 20 år när hon gifte sig och att hennes make var 7 år äldre än hon:

Efter invandringen kom vi isär allt mer. Jag ville gå ut och dansa, träffa vänner, dricka sprit, röka och festa, medan han var intresserad av att läsa böcker, diskutera politik, syssla med datorer osv. Han gillade inte den svenska kulturen och ansåg att kvinnor blir oförskämda och skiljer sig utan någon anledning. Ett år efter invandringen till Sverige beslutade vi oss för att skiljas och under-

tecknade de nödvändiga handlingarna. Han misstänkte att jag var otrogen och hade en annan relation. Vänner varnade mig att inte hoppa från en relation till en annan. Men jag var svag och ville inte vara ensam. Därför började jag under de senaste månaderna träffa en svensk kille och sedan flyttade jag ihop med honom.

Graden av integration och i vilken utsträckning de iranska kvinnorna påverkas av det svenska familjemönstret bidrar till ökade krav på jämställdhet och lika rättigheter i familjen. En undersökning om ”muslimska kvinnor” i Sverige visar att bland dem som tillfrågades var drygt 80 procent av de iranska kvinnorna sekulariserade, medan motsvarande siffror bland turkiska kvinnor var cirka 10 procent (Sander, 1993:25). Även en större undersökning av iranier visar att 80 procent av de iranska kvinnorna är sekulariserade (Hosseini, 1997 s. 92). En stor del av de turkiska kvinnorna har sin bakgrund i bondesamhället, där lojaliteten till familjen är grundläggande. Många av dem som flyttade till Sverige i mitten av 1960-talet kom från landsbygden och småstäder samt var ofta jordbrukare (Ombrant, 1989:103). Annan forskning (Bäckman, 1989; Hosseini, 1997) visar att en majoritet av iranska kvinnor i Sverige har sin bakgrund i modern medelklass och kommer från stora städer. Även om deras kärnfamiljer fortfarande är relativt beroende av släkten, håller de sig öppna utåt och försöker aktivt anpassa sig till det svenska samhället. Trots att de är bundna av sin historia och sina kulturella rötter försöker de förena den asiatiska kollektivismen och islamiska familjeseder från hemlandet med Sveriges individualism och sekularisering (Liljeström, 1995:38). Allt detta bidrar till att iranska kvinnor lättare än t.ex. turkiska kvinnor kan påverkas av svenska familjnormer. Även detta ökar deras maktresurser.

Öppna konflikter i iranska familjer

Man bör skilja på gamla problem som iranska familjer medför till Sverige och de nya typer av problem som uppstår här. De arrangerade äktenskapen skapar problem för såväl kvinnan som mannen. Familjeintressen leder till att omaka personer ingår äktenskap. Många kvinnor kan även ha upplevt familjekonflikter och problem i hemlandet, utan att det kunde leda till någon öppen konflikt eller ännu mindre till separation, eftersom kvinnor saknade maktmedel. Sanktionskostnaderna för skilsmässa kunde bli alltför höga och möjligheterna till omgifte var små. Kvinnans möjligheter att försörja sig och barnen efter en skilsmässa är mycket begränsad och ofta nästan obefintlig i Iran. Under dessa omständigheter kan det vara rationellt att fortsätta äktenskapet, även utan kärlek som grund. Trots

att kvinnor som tillhör medelklassen eller förvärvsarbetar har bättre förutsättningar att ställa krav eller bryta relationer även i Iran, var deras handlingsutrymme ändå jämförelsevis begränsat.

Den förändrade maktpositionen i Sverige bäddar däremot för en konflikt. De omständigheter som tvingade många kvinnor att ingå äktenskap, eller att fortsätta en relation trots att de var missnöjda, har förändrats. Det finns för dem ingen anledning att fortsätta en relation på samma sätt som förut. Enligt Korpis teori innebär detta att då skillnaden i maktresurser mellan makarna minskar, ändrar exploateringsrelationen mellan dem sin karaktär. Detta ökar motivationen hos den svagare parten att ändra relationen, något som ökar sannolikheten för öppna konflikter. I vår intervjuundersökning var det oftast kvinnan som tog initiativ till separationen.

Den förändrade kvinnorollen har knappast förändrat mansrollen. Inte heller i Sverige har manskulturen och mansrollen förändrats i takt med kvinnofrigörelsen, trots att svenska män har haft decennier på sig att växa in i den nya mansrollen. Än svårare är situationen för många invandarmän som trots sina försök inte kan anpassa sig till den nya situationen och därför blir relationen för dem mer stressande och påfrestande. Detta intensifierar konflikterna mellan makarna. Jawad, en välutbildad man som är 44 år gammal, berättar om sin syn på iranska kvinnors nya roll i Sverige:

Iranska kvinnor upplever att deras makar inte har någon betydelse i Sverige, när de får vårdnaden om barnen och ekonomiskt stöd. Kvinnans frigörelse är inte bra. De är inte mogna för den här friheten. Helt enkelt är det iranska kvinnors fel att många familjer upplöses. Efter invandringen ändrar de sig drastiskt. De attackerar sina män genom att ställa höga krav och försöka få tillbaka och ersätta sina förlorade möjligheter och rättigheter i hemlandet. I Iran kämpade vi för kvinnors rättigheter. Vi jobbar mycket mer här än hemma. Här får kvinnorna också så mycket frihet som de aldrig kunnat drömma om. Men det hjälper inte. De är aldrig nöjda. Jag upplever att här måste man kontrollera kvinnor. Därför att de är mycket utvecklade och inte kan kontrollera sig själva. Annars leder allt till kaos och anarki. Vi hade inga problem. Vi hade hus, bil och reste mycket. Jag tror att hon lämnade mig för att få omväxling.

Så låter det gamla patriarkatets röst. Men det var inte så länge sedan man resonerade på samma sätt i Sverige. Trots att det finns starka fördomar mot invandarmän – särskilt mot dem som kommer från islamiska länder – kvarstår det faktum att många invandarmän använder dessa argument för att försvara och legitimera sitt gamla patriarkala synsätt. Men sådana synsätt innebär för många kvinnor bara att konflikterna inom familjen kommer att intensifieras. Ytterst

handlar det om att mannen tvingas ge upp sin kontroll över kvinnan – fru, syster eller dotter. I extrema fall tar mannen till våld för att lösa konflikter och hindra hennes frigörelse. Våld är främst ett manligt maktmedel för att skaffa social kontroll över kvinnan. Användning av våld leder inte nödvändigtvis till separation, men det skadar relationen och ökar risken för separation. Ändå kan våld ibland ha en avskräckande effekt och hindra kvinnor från att leva på sitt sätt. Shirin, en 35-årig kvinna med tre barn som har bott nio år i Sverige, är tre år efter skilsmässan fortfarande rädd för konsekvenserna av sin f.d. makes reaktion:

Han gör allt för att hindra mig att flytta ihop med min nya pojkvän. Å ena sidan hotar han mig med knivhugg, vilket han tidigare gjorde. Han hotar även min kille, vilket försvårar vår relation. Å andra sidan försöker han manipulera barnen för att motverka att vi flyttar ihop med min pojkvän. Barnen är tveksamma till skilsmässan och den hade negativ effekt på dem. Jag är rädd att förlora barnen. Jag vet inte vad jag ska göra. Myndigheterna ger inte särskilt mycket hjälp. De upprepar att ni är definitivt skilda och han får inte blanda sig i dina angelägenheter. Det är lätt att säga. Men jag känner att jag blir inte av med honom.

Det är inte ofta som både man och hustru är överens om när mannens aggression ska tolkas som misshandel. Margareta Hydén (1995, s. 198) visar i sin undersökning att det som kvinnor ofta upplever som ”misshandel” definierar männen som ”bråk”, vilket gör händelsen till en moraliskt legitim händelse. Ibland kan det hända att kvinnor inte själva vill erkänna att de blivit misshandlade, eftersom det känns skamligt. Våld kan även normaliseras och internaliseras hos kvinnor (Lundgren, 1989). Misshandel kan bottna i en maktskillnad mellan man och hustru som leder till maktmissbruk. De mest konfliktfyllda familjerna är de familjer där individer strävar efter auktoritet, men saknar makt att få andra familjemedlemmar att lyda. Enligt Korpis teori innebär detta att de normativa maktresurserna, vilka har de lägsta användningskostnaderna, inte längre räcker för att männen ska kunna behålla sin dominans. Därför ökar risken för att han använder tvångsresurser som tenderar att ha höga användningskostnader. Sharvin, en 44-årig man, förklarar hur våld kan normaliseras hos männen, utan att de tänker på vart detta kan leda:

När man slår en enstaka gång, skäms man sedan. Men när detta upprepas, då skäms man inte längre och det blir lättare och lättare att slå igen. Jag har försökt flera gånger och med olika medel att hindra henne från att skiljas, men hon lyssnar inte. En mörk natt som jag aldrig kommer att glömma slog jag henne mycket hårt, vilket ledde till att hon fick operera sitt ansikte. Jag har nu inte

kunnat träffa henne, eller min son på åtta år. De är gömda och myndigheterna vill inte lämna ut hennes adress.

Forskning visar att invandarmännen är överrepresenterade bland dem som anmäls för kvinnomisshandel inomhus. Av dem som anmäldes för dessa brott under 1985–1989 var 19 procent födda utomlands, trots att denna grupp enbart omfattar drygt 10 procent av hela befolkningen i Sverige (Ahlberg, 1996:33). Trots att misshandel är olaglig, är den ibland kulturellt tillåten. Många invandarmän har starka patriarkala attityder i sitt kulturella bagage som legitimerar användning av våld vid familjekonflikter. Undersökningar (Straus, 1992) visar också att män med låg inkomst har mindre möjligheter att uppfylla sina plikter som familjeöverhuvud än män från medelklassen. Därför accepterar deras fruar inte dem som familjeöverhuvud. När ett sådant erkännande saknas använder män i sin tur våld för att kontrollera sina fruar. Detta kanske kan förklara varför invandarmän, oftare än svenska män, tar till våld mot kvinnor. I vår intervjuundersökning var det rätt många som pekade på användningen av våld vid familjekonflikter. Samtidigt hävdade en del av kvinnorna att deras make aldrig använt fysiskt våld för att lösa konflikter.

Vid en definitiv skilsmässa är formaliteterna enkla, men känslomässigt är det inte okomplicerat. Vår undersökning visar att det var rätt många som försökt återupprätta relationen efter skilsmässan, men detta misslyckades ofta. Anledningarna till sådana försök kan vara olika, t.ex. ensamhet, rädsla att mannen tar barnen med sig och åker från Sverige, barnens besvikelse och psykiska problem efter skilsmässan och skuld känsla. Sohrab, en 50-årig man med tre barn som har ett fortsatt förhållande med sin f.d. fru, berättar hur hans hot att ta livet av sig ledde till att hon accepterat att fortsätta relationen, trots skilsmässan:

Inte ens två år efter skilsmässan tillåter jag att någon vet att vi skilde oss. Jag var orolig för att hon kunde träffa andra män. Jag var så besviken att jag ville ta livet av mig. När hon förstod att det fanns en sådan risk, accepterade hon att vi skulle leva ihop igen. Men hon vägrar att gifta om sig, trots min önskan.

Det finns hos många kvinnor en spänning mellan å ena sidan individualism och jämställdhet och å andra sidan omsorg och kollektivism (Liljeström, 1986). Denna motsättning mellan att vara och verka som självständig individ och att vara och verka i gemenskap med andra kan vara starkare bland många invandrarkvinnor än bland svenska kvinnor. En anledning till detta är att deras kulturella bakgrund är starkt influerad av patriarkala normer som betonar ”kvinnornas ansvar i familjelivet”, att behålla ”hedern” och att

respektera patriarkala normer och moral, vilket försvårar och komplicerar familjekonflikter bland invandrare.

Männens ökade beroende av äktenskapet

Sociala relationers viktigaste funktion är att skapa trygghet för individen och dessutom vara en handlingsresurs. Normalt sett är mannens hälsa mer beroende av äktenskapet eller en samborelationen än kvinnans. Den finska sociologen Eeva Peltonen (1986:32) betonar att mannens position idag är relativt svag särskilt om familjen råkar i kris. Under rådande omständigheter måste mannen bli "mjukare" i den bemärkelsen att ta mer ansvar i hushållsarbetet, i vården av barn, och att även kunna uttrycka sina känslor mer än förut och ha en mer intim relation med sin familj än förut. Hon menar att familjens kris måste uppfattas som patriarkatets kris, därför att det är mannens ställning som vacklar. Forskning visar att män har ett större "socialt beroende" inom familjen. Män som är ensamstående riskerar dubbelt så ofta, jämfört med kvinnor, att inte få socialt stöd (Fritzell & Lundberg, 1994:34). Separation kan för den ena parter innebära ett trauma men för den andra en frigörelse och en utvecklingsförutsättning. Vår intervjuundersökning visar att de iranska männen upplevelser av och reaktioner på separationer skiljer sig från de iranska kvinnornas. Män har i regel starkare motstånd mot en separation genom att de ofta gör större förluster, särskilt när barnen följer med kvinnan efter separationen. Män har en större tolerans för ett dåligt förhållande och kanske mindre förväntningar på relationen. Men ibland är det män som bryter relationer. Moxnes (1990) visar i sin intervjuundersökning att bland de män som tog initiativ till en separation har nästan alla redan startat en ny relation. Män är dessutom ofta mer rädda för ensamheten. Skilsmässor bland iranska invandrare får ofta dramatiska konsekvenser. Allmänt sett har ensamstående föräldrar lägre utbildning, sämre förankring på arbetsmarknaden och sämre ekonomiska resurser än sammanboende föräldrar. Även många av de iranska frånskilda kvinnornas barn mår dåligt efter skilsmässan, som sällan slutat på ett fredligt sätt. Ändå ångrar inte majoriteten av de intervjuade iranska kvinnorna skilsmässan. Sara, 40 år och med tre vuxna barn, berättade:

Jag har blivit mer ensam. Det är jobbigt att fostra barnen på egen hand. Men jag vill hellre leva ensam än bilda en ny familj på samma villkor som tidigare. Jag tror att äktenskapet skulle sett annorlunda ut om männen försökt acceptera sina nya villkor.

Det finns också bland de intervjuade kvinnorna en del som började en relation med en svensk man. Vissa av dessa kvinnor anser att deras

svenska sambo behandlar dem illa, men en del är nöjda. De känner sig mer jämlika och respekterade av de svenska männen. De anser att svenska män har lättare att acceptera sin roll som styvfar än de flesta iranska män har.

Många av de intervjuade männen mådde däremot dåligt efter separationen. De lever isolerat och har dålig ekonomi. Abass, en lågutbildad 53-årig man som är arbetslös och bosatt i Sverige sedan sex år tillbaka, beskriver hur han levde efter skilsmässan:

Min fru lämnade mig redan första kvällen som vi kom till Sverige. Efter den definitiva skilsmässan lever jag helt isolerad. Jag är arbetslös och har nästan inga sociala kontakter. Jag umgås bara då och då med min granne som är iransk. För det mesta är jag hemma. Jag har inte träffat mina barn på ett och ett halvt år. Innerst känner jag mig helt krossad. Men jag försöker bevara min stolhet. Ibland känner jag mig som en nolla. Jag drömmer om att vinna på lotteri för att starta ett nytt liv och ge pengar till mina barn för att bevisa att jag är någon.

Flera män, som var besvikna för att hustrun ville skiljas, har hämnats genom att ensamma försöka få vårdnad om barnen. Allmänt sett söker invandrare oftare hjälp än svenskar hos familjerätten i samband med frågor kring vårdnadsfrågor, i stället för att söka hjälp hos familjerådgivare i syfte att bearbeta sina inbördes relationer. I en undersökning som Rädda Barnen gjorde 1993 om barn och skilsmässor i invandrarfamiljer framkom att 83 procent av paren inte haft någon rådgivning överhuvudtaget i samband med skilsmässan. I den svenska jämförelsegruppen var motsvarande andel 67 procent. Däremot var i 61 domar av 113 som gällde tvistemål om vårdnad, vid Stockholms tingsrätt 1995, de berörda männen invandrare (*Socialtjänsten och omsorgerna i Sverige 1996* s. 126–128). En förklaring till detta är att svenska familjer som står inför en separation ofta inte är främmande för att få hjälp från familjerådgivare för att lösa sina problem. För en del invandrarfamiljer kan det dock vara svårt eller otänkbart att låta en för familjen obekant person blanda sig i det mest privata. Detta kan vara särskilt svårt för män som känner sig kränkta när de träffar familjerådgivare. Dessutom fruktar många män att om de söker hjälp hos en familjerådgivare så kan de tvingas till en lösning som de uppfattar som svensk. Detta leder till att det istället är invandrarnas egna nätverk, i form av släkt och vänner, som är den viktigaste källan för hjälp och stöd. En annan enkätundersökning från Socialstyrelsen av 15 familjerådgivningsbyråer och 18 familjerättsenheter i olika kommuner visar samma resultat. Bland iranier är oenigheten i vårdnads- och umgängesfrågor i samband med skilsmässa högst, tätt följd av oenigheten bland latinamerikaner (*Att skiljas i främmande*

land, 1997, s. 10–12). För många iranska män är familjen den allra viktigaste delen av tillvaron som de försöker behålla till varje pris. Men våra undersökningsresultat visar tydligt att de misslyckas så länge de vill tillämpa gamla patriarkala metoder. Nya forskningsresultat visar att kvinnor som har en relation med jämställda män oftare är nöjda. För många invandarmän gäller det att med samhällets hjälp anpassa sig till den nya samhället och acceptera kvinnans nya roll, vilket en del lyckas med. I annat fall kan de gå samma öde till mötes som adelsmannen som denna persiska historia beskriver:

En adelsman trillade i en djup brun. En vänligt sinnad man kom förbi och erbjöd sig att med hjälp av ett rep få upp adelsmanen. Adelsmanen vägrade dock att ge upp sin stolta hållning och att ta bort händerna från sidan. Han resonerade så att om han skulle ta bort händerna, så vore han då inte adelsman. Därför förblev den adelsmannen kvar i den djupa brunnen!

Kapitlet utgör en del av en pågående undersökning som ska ingå i min avhandling. Jag vill tacka dem som hjälpt mig med detta arbete: Först och främst min handledare professor Göran Ahrne; doktorand Lotta Stern som hjälpte mig med logistisk regressionsanalys av rådatamaterialet om separation bland invandrarfamiljer; demografen Åke Nilsson och Jan Qvist från SCB som bidragit med värdefulla synpunkter om den statistiska delen av undersökningen.

Litteraturförteckning

- Ahlberg, Jan (1996) *Criminality among Immigrants and Their Children: A Statistical Analysis*. BRÅ-Report. Stockholm: Fritzes.
- Ahmadi, Fereshteh & Ahmadi, Nader (1995) *Iranian Islam and the Concept of the Individual*. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Akpınar, Aylin (1988) *Challenged family and kinship ideals*. Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Ahrne, Göran & Roman, Christine & Franzén, Mats (1996) *Det sociala landskapet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Att skiljas i främmande land. Invandrares möte med familjerätt och familjerådgivning (1997) Socialstyrelsen.
- Ansari, Abdolmabou (1988) *Iranian immigrants in the United States*. New York: Associated Faculty Press, Inc.
- Axelsson, Christina (1992) *Hemmafrun som försvann*. Institutet för social forskning. Stockholms universitet.
- Becker, Gary S. (1991) *A Treatise on the Family*. Cambridge, Mass.: Harvard University.
- Beckman, Svante (1987) "Sorterad makt" i Petersson, Olof (red.) *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Bäckman, Hans (1989) *Iranska flyktingar i Sverige*. Stockholm: Arash förlag.

- Bjurström, E. (1992) "Youth research and ethnicity" i Palmgren, C., Lövgren, K. & Bolin, G. (red.). *Ethnicity and youth culture*. Stockholms universitet, Unit of media and cultural theory. 1992:161–78.
- Eyrumlu, Reza (1997) *Iranier möter Sverige*. Stockholm: Carlsons Bokförlag.
- Familjebildning och familjeupplösning under 1980-talet* (1990) Demografiska rapporter 1990:1, Stockholm, Statistiska centralbyrån
- Familjeförändringar kring 1990* (1993) Statistiska meddelanden. Serie Be, Befolkning och levnadsförhållanden. Stockholm, Statistiska centralbyrån
- Fritzell, Johan & Lundberg, Olle (1994) "Kvinnor, män och välfärdens utveckling" i *Har vi råd att avvara välfärden? Försäkringskassaförbundets FAKTA*.
- Hannerz, Ulf (red.) (1983) *Kultur och medvetande*. Stockholm: Akademitratur.
- Hannerz, Ulf (1983) *Över gränser*. Stockholm: Liber Förlag.
- Hosseini-Kaladjahi, Hassan (1992) *Iranians and the Swedish labor market*. Department of Sociology, Stockholm University.
- Hosseini-Kaladjahi, Hassan (1997) *Iranians in Sweden: Economic, Cultural and Social Integration*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hirschman, Albert (1972) *Sorti eller protest, en fråga om lojaliteter*. Stockholm: Raben&Sjörgren.
- Hydén, Margareta (1995) *Kvinnomisshandel inom äktenskapet*. Stockholm: Liber utbildning.
- Kindlund, Hannelotte (1995) "Förtidspensionering och sjukfrånvaro 1990 bland invandrare och svenskar" i *Invandrades hälsa och sociala förhållanden*. SoS rapport, Socialstyrelsen.
- Knocke, Wuokko (1986) *Invandrarkvinnor i lönearbete och facket*. Forskningsrapport 53. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Korpi, Walter (1987) "Maktens isberg under ytan" i Petersson Olof (red.) *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Lange, Anders & Westin, Charles (1996) *Människor från fyra länder i Sverige 1993*. Stockholm: CEIFO.
- Liljeström, Rita (1995) "Invandrarfamiljen" i *Invandrades hälsa och sociala förhållande*. SoS rapport, Socialstyrelsen.
- Lundgren, Eva (1989) "Våldets normaliseringsprocess, Två parter – två strategier", *JÄMFO rapport om Kvinnomisshandel*, nr 14 (1989): 113–139.
- Lauritsen, Kirsten (1996) *Ekteskapet som arena for endring*. Trondheim: SINTEF IFIM.
- Månson, Sven-Axel (1984) *Kärlek och kulturkonflikt*. Stockholm: Prisma.
- Moxnes, Kari (1990) *Kjernesprengning i familien?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Nasehi, Vida (1994) "Iranske kvinner og familien i utlandet" *Avaje zan* (Kvinnoröst) nr 19, Oslo.
- Nyberg, Eva (1983) *Ankomsttiden. En studie av invandrarfamiljers första tid i Sverige*. Stockholm: Sociala Nämnden.
- Ombrant, Birgitta (red.) (1989) *Muslimska kvinnor i Norden*. Stockholm: Delegationen för invandrarforskning
- Peltonen, Eeva (1986) "Finländska sociologer om mannens kris i nya lönearbetarfamiljer". *Sociologisk forskning* nr 2.

- Petersson, Olof (1993) *Makt*. Stockholm: Fritzes förlag.
- Petersson, Olof (1987) *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlsons Bokförlag.
- Popenoe, David (1987) *Disturbing the Nest. Family Change and Decline in Modern Societies*. New York: De Gruyter.
- På tal om invandrare* (1996) Norrköping: Statens invandrarverk.
- Roman, Christine (1990) *Könsskillnader och patriarkala strukturer*. Uppsala universitet.
- Sander, Åke (1993) *I vilken utsträckning är den svenske muslimen religiös*. KIM-rapport nr. 15 Göteborgs universitet.
- Skilsmässor och separationer* (1995) Demografiska rapporter 1995:1, Örebro & Stockholm: Statistiska centralbyrån
- Sluzki, Carlos (1979) "Migration and family conflict", *Family process*, 4:379–390.
- Socialtjänsten och omsorgerna i Sverige 1996*, (1996) Socialstyrelsen & Statistiska centralbyrån, Stockholm: Fritzes
- Soydan, Haluk (1989) "Har krisbegreppet blivit en jargong?" *Nordiskt socialt arbete* nr 4.
- Straus, Murray A. m.fl. (red.) (1992). *Physical Violence in American Families*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Söderlindh, Elsie (1984) *Invandringens psykologi*. Stockholm:Intergrafica.
- Tema invandrare* (1991) Levnadsförhållanden, Rapport 69, Stockholm: Statistiska centralbyrån
- Trost, Jan (1993) *Familjen i Sverige*. Stockholm: Liber utbildning.
- Ålund, Aleksandra (1986) "Kvinnor vid migrationens vägskäl", i *De invandrade kvinnornas situation i arbetslivet*. Stockholm: JÄMFO, DEIFO

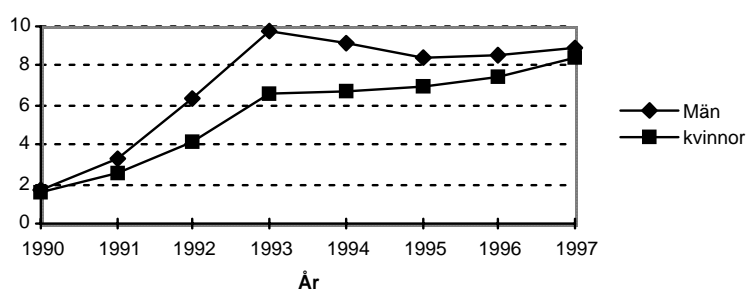
MIKAEL NORDENMARK

11.1 Inledning

Detta kapitel analyserar familjelivet bland arbetslösa män och kvinnor. Andelen arbetslösa i Sverige var cirka 8 procent av arbetskraften år 1996. Inkluderas de som befann sig i olika slags arbetsmarknadspolitiska åtgärder och arbetsmarknadsutbildning stiger andelen till cirka 13 procent. Från att ha varit ett land med en av de lägsta arbetslöshetsnivåerna i OECD år 1991 har andelen arbetslösa i dag stabiliserats på en nivå som ligger nära genomsnittet för OECD (European Commission, 1996). Idag är drygt var tionde medlem av den svenska arbetskraften utanför den ordinarie arbetsmarknaden, vilket innebär att arbetslösheten inte längre angår endast en marginell grupp av människor.

Under lågkonjunktrens inledande fas ökade arbetslösheten mer bland män än bland kvinnor. Den senaste tidens utveckling kännetecknas dock av en svag förbättring när det gäller det manliga arbetslöshetstalet medan andelen arbetslösa kvinnor har fortsatt att öka.

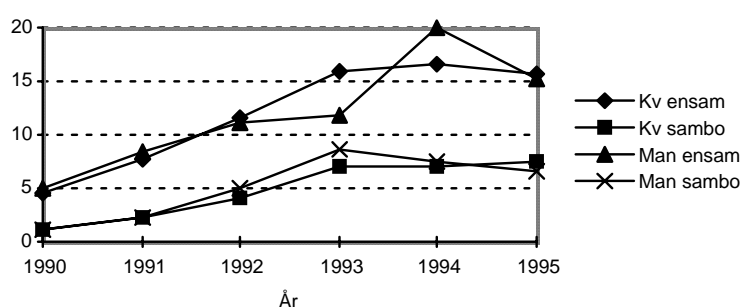
Diagram 11.1 Andelen arbetslösa män och kvinnor år 1990–1997.

Som diagram 11.1 visar var 1,7 procent av den manliga arbetskraften arbetslös 1990 medan motsvarande siffra för kvinnor var 1,6 procent. Fram till 1993 steg arbetslöshetsstalet till nästan 10 procent bland männen samtidigt som andelen arbetslösa bland kvinnor endast uppgick till 6,6 procent av arbetskraften. Orsaken till det kraftigt stigande arbetslöshetsstalet bland män från 1991 till 1993 kan i huvudsak spåras till den kraftigt sjunkande arbetskraftsefterfrågan inom tillverknings- och byggnadsindustrin under den aktuella perioden. Under de efterföljande åren fram till början av 1997 har arbetslösheten ökat bland kvinnor till 8,4 procent och sjunkit bland män till 8,9 procent. Till detta kan tilläggas att Åberg (1997) visat att arbetslösa kvinnor idag har en betydligt mindre chans än män i samma situation att få ett arbete. Denna utveckling beror till stora delar på ett uppsving inom exportindustrin, vilket inneburit en ökad sysselsättning bland män, samtidigt som den omfattande omstruktureringen och nedskärningen av den offentliga sektorn på allvar börjat ge effekt när det gäller arbetslöshetsnivån bland kvinnor. Dessutom pekar de flesta prognoser på att den pågående strukturomvandlingen kommer att leda till en ytterligare ökning av andelen arbetslösa kvinnor de närmaste åren.

Det är inte enbart män och kvinnor som drabbas olika av arbetslöshet. Diagram 11.2 visar även på stora skillnader mellan sammanboende och ensamstående med barn när det gäller andelen arbetslösa.

Diagram 11.2 Andelen arbetslösa bland ensamstående och sammanboende män och kvinnor med barn 0–6 år.

Arbetslösheten har ökat betydligt kraftigare bland ensamstående än bland sammanboende mellan 1990 och 1995. År 1995 var nästan 16 procent av de ensamstående föräldrarna med hemmaboende barn 0–6 år, som till cirka 90 procent är kvinnor (Välfärdsprojektet, 1996), arbetslösa vilket kan jämföras med cirka 7 procent bland sammanboende med barn. Möjligen beror denna skillnad till viss del på att

ensamstående föräldrar har sämre möjligheter att konkurrera om jobben på en allt kärvare arbetsmarknad.

Det finns ett flertal internationella studier som undersökt vad arbetslöshet betyder för hur familjelivet fungerar. Dessa undersökningar visar överlag att familjens ekonomi, arbetsfördelningen i hemmet och relationerna mellan familjemedlemmarna ofta påverkas av arbetslösheten. Arbetslöshet utgör ytterligare en belastning på familjen och familjemedlemmarnas välmående, vilket i förlängningen leder till att familjesammanhållningen i många fall minskar. Slitningar som utmynnar i gräl och konflikter och som till sist leder till skilsmässa är mer vanligt förekommande i familjer där någon är arbetslös än i familjer där båda förvärvsarbetar (Liem & Liem, 1988; Johnsson & Abramovitch, 1988; Sander, 1992 och Schliebner & Peregoy, 1994).

Det har i huvudsak urskilts tre faktorer som orsakar försämrade relationer i familjer som drabbas av arbetslöshet. Redan i Marienthalstudien, som gjordes på 30-talet (Jahoda m.fl. 1971), visade det sig att det fanns ett starkt samband mellan ekonomisk situation och familjesituation. Ekonomiska svårigheter och ekonomisk osäkerhet har även i moderna arbetslöshetsstudier visat sig vara en central förklaringsfaktor till att det uppstår problem inom familjen. Återkommande gräl kring finansiella problem ökar i många fall instabiliteten i familjen (Targ & Perrucci, 1990; Dew m.fl., 1991; Schliebner & Peregoy, 1994). Ytterligare en ekonomisk aspekt som påvisas av McGhee & Fryer (1989) är att den försämrade ekonomin orsakar social isolering, vilken i sig utgör en påfrestning på familjen och dess medlemmar.

En annan faktor som visat sig vara av betydelse för reaktionen på arbetslöshet är i vilken utsträckning man lyckats ersätta förvärvsarbets så kallade latent funktioner (Jahoda, 1982). Förutom den ekonomiska funktionen menar Jahoda att förvärvsarbete har ett stort psykosocialt värde för människan. Hon menar att arbetslöshetsforskning har visat att lönearbetet är centralt för identiteten, aktiviteten och det sociala livet. Enligt Jahoda fyller således förvärvsarbetet viktiga psykosociala funktioner och eftersom man har svårt att tillgodogöra sig dessa på annat sätt än genom förvärvsarbete är risken påtaglig att arbetslöshet leder till ohälsa och problem i familjen.

Den tredje faktorn som är av stor betydelse i detta sammanhang är familjens organisation och de roller som familjerelationerna baserar sig på. Komarovskij (1973) visar i en klassisk studie från 30-talet att de värderingar som familjerelationerna grundar sig på har betydelse för hur familjen reagerar på arbetslösheten. Även moderna studier visar att arbetslösheten frambringa osäkerhet och förändringar i de

roller man tidigare haft. Familjer med en traditionell arbetsfördelning i hemmet drabbas oftast hårdare av arbetslöshetens negativa följdverkningar. Orsaken till detta antas vara att dessa förhållanden är mindre flexibla när det gäller att anpassa rollerna till arbetslöshetssituationen. Mer moderna och jämlika förhållanden har lättare att klara av den anpassning som arbetslöshetssituationen framtvingar (Targ & Perrucci, 1990 och Dew m.fl., 1991).

Till sist har forskning också visat att den enskilde individens reaktioner på arbetslösheten är av central betydelse när det gäller att förstå och förklara den negativa påverkan som familjen utsätts för. Liem & Liem (1988) och Dew m.fl. (1991) hävdar att det till stor del är makarnas psykiska reaktioner som föregår och framkallar den stress familjen upplever.

Förutom dessa faktorer finns det naturligtvis andra som kan tänkas påverka de arbetslösa familjeliv, vilket medför svårigheter när man ska försöka renodla eventuella effekter av ovanstående faktorer. Dessutom kan det vara problematiskt att fastställa den kausala riktningen. Det är i och för sig rimligt att anta att till exempel den ekonomiska situationen och arbetsfördelningen i hemmet snarare föregår och påverkar relationerna inom familjen än att relationernas kvalitet påverkar ekonomin och fördelningen av hushållsarbetet, även om det sistnämnda också är tänkbart. När det gäller sambandet mellan psykiska reaktioner hos individer och störningar i familjens funktion vid arbetslöshet är det betydligt svårare att anta en trolig orsaksriktning. Är det den psykiska hälsan hos familjens individer som påverkar familjelivet negativt eller är det så att det är samlivets egenskaper som påverkar individernas psykiska välmående? Eftersom dessa två faktorer är så nära relaterade till varandra är det rimligt att anta att kausaliteten går åt båda hållen med ungefär likartad styrka.

Förhållandet mellan individuella konsekvenser och konsekvenser på familjenivå är alltså svåra att separera från varandra samtidigt som familjen och dess medlemmar påverkas av en mängd andra faktorer som inte är relaterade till arbetsmarknadsstatus. I syfte att underlätta för läsaren att följa det analytiska resonemanget är kapitlet strukturerat utifrån en modell som beskriver de centrala faktorer som påverkar familjens funktionssätt bland arbetslösa. Grundtankarna i modellen är hämtade från Liem & Liem (1990).

Figur 11.1 Faktorer som antas påverka individens och familjens välmående bland arbetslösa.

Figuren finns endast i den tryckta versionen

De arbetslösas familjeliv antas bland annat påverkas av hur stabila och lyckliga relationerna inom familjen var före arbetslösheten och av faktorer som till exempel klasstillhörighet, livscykelposition och familjestorlek (de streckade boxarna). Denna studie fokuserar dock i huvudsak på vilken betydelse olika grader av arbetslöshet (arbetslöshetstid och partners arbetsmarknadsstatus), förvärvsarbetets psykosociala och ekonomiska värde, samt arbetsfördelningen i hemmet, har för individuella reaktioner och familjelivet i stort. Det är dessa tre boxar som i figur 11.1 är heldragna och binds samman av feta pilar. Som framgår av figuren finns ett flertal återkopplingar mellan grader av arbetslöshet samt förvärvsarbetets psykosociala och ekonomiska betydelse, rollfördelningen i hemmet och hur individen och familjen fungerar. Arbetslöshetsgrad, de ekonomiska och psykosociala konsekvenserna av arbetslöshet och hemarbetsfördelning påverkar individens välmående, vilket i sin tur får konsekvenser för familjen, samtidigt som familjens sätt att fungera påverkar individens välmående.

Kapitlet kan delas in i tre huvuddelar. De två nästkommande avsnitten analyserar tre faktorer som ovan beskrivits som centrala vid studiet av individens och familjens välbefinnande, nämligen arbetets

psykosociala och ekonomiska värde samt fördelningen av hemarbete. Inledningsvis diskuteras vilken ekonomisk och psykosocial innebörd förvärvsarbetet har för arbetslösa män och kvinnor beroende på vilket socialt sammanhang de befinner sig i. Betyder fortfarande förvärvsarbetet, och därmed också förlusten av detsamma, mer för män än för kvinnor och är det någon skillnad i upplevelsen av förvärvsarbetets funktion om man är ung eller gammal, sammanboende eller ensamstående och om man har barn eller ej? Nästa avsnitt analyserar vad partners arbetsmarknadsstatus betyder för arbetsfördelningen i hemmet. Frågan som besvaras är om kvinnans respektive mannens arbetsmarknadssituation påverkar den traditionella uppdelningen av hushållsarbetet. Tar till exempel mannen en större del av hushållsarbetet när han är arbetslös eller uppvisar arbetsfördelningen ett traditionellt mönster oavsett kvinnans och mannens arbetsmarknadsstatus?

Det huvudsakliga syftet i denna studie är dock att analysera vilken betydelse de ovan nämnda faktorerna har för arbetslösa sammanboende mäns och kvinnors välmående samt hur relationerna mellan familjens medlemmar upplevs. Detta görs i det sista huvudavsnittet. Här utreds vilka effekter arbetslöshetsgrad, arbetslöshetens psykosociala och ekonomiska konsekvenser, samt hemarbetets fördelning har på sammanboende mäns och kvinnors psykiska välmående och på familjerelationerna. Vilken inverkan har det faktum att en eller båda i en parrelation är arbetslösa för välmåendet och relationens kvalitet och vad har arbetslöshetens längd för betydelse i detta sammanhang? Har de psykosociala och de ekonomiska konsekvenserna av arbetslöshet samma betydelse för sammanboende kvinnor som för sammanboende män? Upplevs "jämförbara" relationer som mer tillfredsställande än "ojämlika" och finns det någon könsskillnad i detta fall? Avslutningsvis diskuteras i denna sista del även förhållandet mellan psykiskt välmående och relationer inom familjen.

Studiens frågeställningar analyseras i huvudsak med hjälp av en intervjuundersökning av 3 500 arbetslösa. Undersökningen benämns "LUP" (Long-term Unemployment Project) och urvalet gjordes i början av 1996 ur HÄNDEL-databasen vid Arbetsmarknadsstyrelsen. Denna databas består av information om alla arbetslösas arbetsmarknadssituation från 1992 till 1996. Intervjuerna gjordes via telefon och 74 procent besvarade frågorna. Det var endast 7 procent av bortfallet som avböjde att delta i undersökningen. Den resterande delen föll bort på grund av faktorer såsom; hemligt telefonnummer, språksvårigheter, utlandsvistelse etc. Frågorna behandlade psykiskt välmående, arbetsorientering, social situation, sökbeteende, fritidsaktiviteter, ekonomi, arbetsfördelning i hemmet, partners sysselsättning etc.

För att kunna undersöka hur olika faktorer påverkar fördelningen av hushållsarbete, välmåendet och relationens kvalitet används en multivariat analysmetod som går under benämningen "Multiple Classification Analyses" (MCA-analys). Metoden skapar ett antal användbara mått. Medelvärde anger medeltalet för varje kategori på den beroende variabeln. Beta-koefficienten är ett mått på sambandet mellan den beroende och oberoende variabeln under kontroll av övriga oberoende variabler. Ju högre värdet är på koefficienterna, desto starkare är sambandet mellan variablerna. Koefficienterna kan ej tolkas som procent men de är jämförbara med varandra.

11.2 Arbetets betydelse för arbetslösa män och kvinnor

I västvärldens betonas ofta förvärvsarbetets värde för människan som individ och för samhället i stort. Har då arbetet samma betydelse för män och kvinnor som befinner sig i olika sociala sammanhang? Detta är av stor vikt att utröna eftersom, vilket senare kommer att visas, arbetets värde är av stor betydelse för hur män och kvinnor lyckas hantera sin arbetslöshetssituation. Ett sätt att belysa ovanstående fråga på är att studera hur människor som inte har något arbete ser på förvärvsarbetets psykosociala och ekonomiska funktion.

Äldre arbetslöshetsstudier visar ofta att kvinnor upplever den egna arbetslösheten som mindre betungande än män. Detta tros hänga ihop med att kvinnor haft en traditionell förankring i hemarbetet som delvis eller helt kunnat ersätta tomrummet efter det förlorade förvärvsarbetet. De har också oftast haft en del av sin identitet sammankopplad med hushållsarbetet vilket gjort att de påverkats mindre av den statusförlust som uppstår som en följd av arbetslösheten. För män har det varit mer komplicerat. De har oftast förvärvsarbetat mycket i hela sitt vuxna liv, vilket inneburit att de haft svårt att finna en tillfredsställande sysselsättning i hemmet som arbetslösa. Dessutom har mannen oftast varit huvudförsörjare vilket inneburit att ekonomin försämrats kraftigt på grund av arbetslösheten. Reaktionen som passivitet, apati, desperation och en känsla av att inte längre ha något värde har varit vanligt förekommande (Jahoda, 1971 och Komarovsky, 1973).

Många undersökningar på senare tid visar dock att kvinnor drabbas minst lika hårt som män av arbetslöshetens negativa konsekvenser (Warr m.fl., 1988; McGhee & Fryer, 1989; Ensminger & Celentano, 1990; Dew m.fl., 1991; Leana & Feldman, 1991; Colbjørnsen m.fl., 1992; Leeflang m.fl., 1992; Thune & Underlind, 1992 och Chen m.fl., 1994). I en studie av alla långtidsarbetslösa i Skellefteå visade det sig

att det fanns en kraftig generationsskillnad, särskilt bland kvinnor, när det gällde upplevelsen av arbetslöshetssituationen. Resultatet antyder att saknaden efter ett förvärvsarbete får konsekvenser för dagens unga kvinnor medan den äldre generationens kvinnor lyckas ganska väl med att anpassa sig till arbetslösheten (Nordenmark, 1995). Denna förändrade bild antas i första hand bero på den kraftiga ökningen av andelen kvinnor på den reguljära arbetsmarknaden under 1960- och 70-talen, vilket medfört att de yngre kvinnorna i undersökningen präglats av en social miljö där kvinnligt förvärvsarbetsdeltagande setts som något naturligt. I dag är det sällan som vare sig kvinnan eller mannen önskar ikläda sig hemmafrurollen.

I denna undersökning mäts förvärvsarbetets betydelse för arbetslösa män och kvinnor med hjälp av WIS-skalan (Work Involvement Scale) och två andra frågor rörande arbetets ekonomiska värde och hemarbetets betydelse. WIS-skalan har utarbetats av Warr, Cook och Wall (1979) och syftar till att mäta förvärvsarbetets psykosociala funktion (se Nordenmark, 1997). Den består av fem påståenden som till exempel: "Även om du vann en stor summa pengar skulle du förvärvsarbete" och "bland det viktigaste som finns i livet är förvärvsarbete". Svaren har summerats till ett index som varierar från 0 till 20, där 0 står för mycket låg arbetsorientering och 20 för mycket hög arbetsorientering. Syftet med WIS-skalan är alltså att försöka kartlägga förvärvsarbetets betydelse för identiteten, aktiviteten och det sociala livet, det som Jahoda (1982) benämner arbetets latenta funktioner. Frågan rörande arbetets ekonomiska funktion indikerar hur betydelsefullt arbetet är rent ekonomiskt för den arbetslöse och frågan rörande synen på hemarbetet syftar till att mäta i vilken utsträckning arbetslösa kvinnor och män kan tänka sig att ersätta förvärvsarbete med hushållsarbete.

Resultaten presenteras i tabell 11.1.

Tabell 11.1 *Arbetets funktion för arbetslösa män och kvinnor i olika ålderskategorier och familjeförhållanden.*

	Arbetets betydelse					
	Arbetsorientering (medelvärde)		Pengarna är mycket viktiga (%)		Hemarbete är inte lika tillfredsställande (%)	
	Kvinna	Man	Kvinna	Man	Kvinna	Man
Ålder	***	***		*		**
18-25	17,0	16,3	24	43	79	79
26-30	16,3	16,4	30	32	70	78
31-40	15,7	16,8	35	37	63	73
41-50	15,2	16,7	34	47	66	71
51-66	13,2	14,6	25	34	61	71
Civilstånd	*	***	***		***	

	Arbetets betydelse		Pengarna är mycket viktiga (%)		Hemarbete är inte lika tillfredsställande (%)	
	Arbetsorientering (medelvärde)		Kvinna	Man	Kvinna	Man
	Kvinna	Man				
Sambo, barn	15,2	17,1	30	39	56	75
Sambo, ej barn	15,3	15,5	21	40	66	72
Ensam, barn	16,6	15,3	50	43	79	52
Ensam, ej barn	16,0	15,9	25	38	82	76

*** P = 0,001 ** P = 0,01 * P = 0,05 . N (ca) = 935 män och 796 kvinnor

Som siffrorna i de två inledande kolumnerna visar är arbetsmotivationen relativt hög i alla kategorier. Medelvärdet på WIS är ca 16 poäng av 20 möjliga. Sambandet mellan ålder, kön och WIS antyder att yngre generellt är mer arbetsorienterade än äldre och att män värderar förvärvsarbetet något högre än kvinnor. Resultatet i tabell 11.1 visar dock att generationskillnaden i första hand gäller för kvinnor. Männerna tenderar att värdera förvärvsarbetet lika högt i åldrarna 18–50 år, medan de över 50 år har något lägre arbetsmotivation. Den av kategorierna som är mest arbetsorienterad är de yngsta kvinnorna samtidigt som de äldsta kvinnorna värdesätter förvärvsarbetet minst, vilket stämmer väl överens med den lokala undersökningen i Skellefteå (Nordenmark, 1995). Detta är ett resultat som indikerar att förvärvsarbetets psykosociala värde är stort för arbetslösa i allmänhet och för unga arbetslösa kvinnor i synnerhet. Sambandet mellan ålder och arbetets ekonomiska funktion visar att män överlag värderar pengarna som arbetet ger mer än vad kvinnor gör. Skillnaden mellan arbetslösa män och kvinnor är störst bland de yngsta vilket antyder att den höga arbetsmotivationen bland unga kvinnor i första hand kan härledas till arbetets psykosociala värde snarare än till dess ekonomiska.

Vid studiet av hemarbetets betydelse återfinns en liknande generationsklyfta bland kvinnor som vid analysen av förvärvsarbetets psykosociala värde. Det är en betydligt större andel av de äldre kvinnorna som anser att hemarbetet är lika tillfredsställande som förvärvsarbete än vad som är fallet bland de yngsta, vilket indikerar att hemarbete inte är ett alternativ till förvärvsarbete bland unga kvinnor på samma sätt som det är för de äldsta kvinnorna. Det ska dock påpekas att denna generationskillnad till viss del kan förklaras av att många av de yngsta kvinnorna inte är sammanboende eller har barn, vilket är faktorer som sänker arbetsorienteringen hos kvinnor. Männens upplevelse av hemarbetets funktion uppvisar inget signifikant samband med ålder.

När det gäller relationen mellan variablerna civilstånd och arbetsorientering antyder tabell 11.1, i de arbetslösa mäns fall, att

förvärvsarbetet betyder mest för sammanboende med barn, vilket kan tyckas vara något märkligt. Detta skulle möjligen kunna förklaras av att männen även idag tar på sig huvudansvaret för familjens försörjning och därmed saknar arbetet av ekonomiska skäl när de är arbetslösa. Denna hypotes motsägs dock av siffrorna i kolumn tre och fyra som visar att män som är sammanboende med barn inte värderar förvärvsarbetets ekonomiska funktion högre än andra män. Som siffrorna angående hemarbetets funktion visar värdesätter inte heller dessa män hemarbetet mer än andra. Resultaten antyder alltså att de sammanboende männen med barn uppskattar förvärvsarbetets psykosociala värde mer än andra trots, eller tack vare, att de lever tillsammans med en partner och barn. I kvinnornas fall är trenden till viss del den motsatta. Det är de ensamstående kvinnorna som har den högsta arbetsorienteringen och detta gäller i synnerhet för ensamstående med barn. De sistnämnda kvinnorna har, som tabell 11.1 antyder, även ett stort behov av förvärvsarbete av ekonomiska skäl. Detta är resultat som mot bakgrund av diagram 11.2 är mycket viktiga att lyfta fram. Ensamstående kvinnor med barn är en kategori med ett mycket högt arbetslöshetstal samtidigt som de har stora psykosociala och ekonomiska behov av ett förvärvsarbete. Slutligen indikerar siffrorna att arbetslösa kvinnor värderar hemarbetet högre när de är sammanboende och har barn jämfört med när de är ensamstående. Det sistnämnda, som kan tyckas vara en naturlig följd av familjebildning, gäller alltså inte i samma utsträckning för män.

Detta avsnitt har belyst vilken betydelse förvärvsarbetet har för arbetslösa män och kvinnor i olika sociala situationer. När det gäller det psykosociala värdet av förvärvsarbetet bland kvinnor finns en tydlig generationsklyfta som visar att de yngre kvinnorna är betydligt mer arbetsorienterade än de äldre. Kvinnor under 25 år är faktiskt den grupp som har den högsta arbetsmotivationen bland alla kvinnor och män. Resultatet indikerade också att ensamstående kvinnor med barn har både ekonomiska och psykosociala motiv för att arbeta.

11.3 Arbetslöshet och fördelning av hushållsarbete

Det huvudsakliga syftet med detta avsnitt är att undersöka hur kvinnors respektive mäns arbetsmarknadsstatus påverkar fördelningen av hushållsarbete. Är det till exempel så att arbetslösa män ägnar mer tid åt hemarbete än förvärvsarbetande och vilken betydelse har partnerns sysselsättning i detta sammanhang? Vad som ska inkluderas i begreppet hushållsarbete eller hemarbete är emellertid långt ifrån oproblematiskt. Den amerikanske forskaren Kathryn Walker definerar hushållsarbete som "en mångfald av meningsfulla aktiviteter

som utförs av individuella hushåll för att åstadkomma varor och tjänster som ger hushållet förutsättningar att fungera” (Boalt, 1983). Det handlar alltså om det obetalda arbete som utförs i hemmet och som vid sidan av det inkomstbringande förvärvsarbetet är en förutsättning för ett väl fungerande familjeliv.

Det har genomförts ett antal svenska och internationella studier vars syfte har varit att utreda och kartlägga hemarbetets omfattning och fördelning (Svenska: Boalt, 1983; Neramo, 1994; Nyberg, 1990 och SCB, 1992. Internationella: Farkas, 1976; Gallie m.fl., 1994; Liem & Liem 1988; Morris, 1990; Pahl, 1984; Perrucci m.fl., 1978; Presland & Antill, 1987 och Shamir, 1986). Oavsett land och tidsepok visar resultaten tämligen entydigt att det i huvudsak är kvinnor som ansvarar för hemarbetet. Det finns dock även andra faktorer som i de flesta av dessa studier visat sig ha effekt på uppdelningen av hushållsarbetet inom familjen. Ålder påverkar i de flesta studier fördelningen av hemarbetet på så vis att yngre män engagerat sig mer än äldre. Detta antyder att deltagande i familjearbetet till viss del är en generations- eller livscykelfråga. När det gäller effekten av hemmaboende barn pekar resultaten åt olika håll. Medan de flesta studier visar att rollfördelningen är mer traditionell när det finns barn med i bilden visar till exempel Neramo (1994) att förekomst av barn inte har någon signifikant effekt på fördelningen av hushållsarbetet mellan män och kvinnor. Vidare har klass påverkat arbetsfördelningen på så vis att fördelningen har varit mer ojämlig ju längre ned i klasshierarkin man kommit. Slutligen visar vissa av ovanstående studier att huvudansvaret för hemarbetet är relaterat till kvinnors och mäns förvärvsarbets-tid. Ju mer kvinnan förvärvsarbetar och ju mindre mannen förvärvsarbetar, desto mer jämlik är fördelningen av hushållsarbetet. Gallie, Gershuny & Vogler (1994) konstaterar dock att det snarare handlar om tämligen marginella variationer än om en fundamental förändring av traditionella könsroller. Liem & Liem (1988), Morris (1990), Nyberg (1990) och Shamir (1986) konstaterar till och med att mannens och kvinnans hushållsarbets-tid inte påverkas nämnvärt av deras förvärvsarbets-tid.

Arbetsmarknadsstatus och hemarbete

Frågorna i LUP angående hemarbetets fördelning är relaterade till vem som gjort vad under den senaste månaden, vilket ökar sannolikheten för att svaren verkligen relateras till den arbetsmarknadssituation som råder för kvinnan respektive mannen vid intervjutillfället. I syfte att ytterligare öka denna sannolikhet ingår endast respondenter som, förutom att de var arbetslösa vid intervjutillfället, även var

arbetslösa en månad tidigare. Eftersom det är tänkbart att hushållsarbetsfördelning upplevs olika beroende på om det är en man eller kvinna som lämnat uppgiften redovisas svaren från de kvinnliga och manliga respondenterna var för sig.

I LUP-materialet ingår ett antal frågor om vem i familjen som utför hushållssysslor som till exempel tvätta, städa, laga och handla mat. Frågorna har besvarats av öppet arbetslösa män och kvinnor och svaren har relaterats till om partnern är öppet arbetslös, deltid- eller heltidsanställd. Det är inte ovanligt att man förklarar den ojämlika arbetsfördelningen i hemmet genom att hänvisa till mannens stora engagemang, vad gäller tid och kraft, i förvärvsarbetet medan kvinnan ofta arbetar deltid. Om det är den tid och kraft som finns till förfogande som är avgörande för hur stor andel av hushållsarbetet som utförs av mannen respektive kvinnan borde både män och kvinnor som arbetar deltid lägga ned mer tid på hushållsarbete jämfört med dem som heltidsarbetar och de som är arbetslösa borde ägna mer tid åt hemarbete än de som deltidarbetar. Resultatet redovisas i tabell 11.2.

Tabell 11.2 Arbetslösa kvinnors och mäns upplevelse av hur hushållsarbete fördelats den senaste månaden och partnerns sysselsättning (%).

	Kvinna arbetslös och respondent			Man arbetslös och respondent		
	Partner arbetslös	Partner deltid	Partner heltid	Partner arbetslös	Partner deltid	Partner heltid
Tvättat kläder						
Oftast kvinnan	61	86	86	71	68	47
Lika ofta	38	10	11	22	23	26
Oftast mannen	2	3	2	7	9	27
Städat						
Oftast kvinnan	38	79	77	40	38	12
Lika ofta	61	19	22	53	34	48
Oftast mannen	2	2	1	7	27	39
Lagat mat						
Oftast kvinnan	52	74	81	43	33	27
Lika ofta	36	26	13	41	33	27
Oftast mannen	13	0	2	16	34	47
Handlat mat						
Oftast kvinnan	30	54	56	13	21	13
Lika ofta	62	42	39	75	43	53
Oftast mannen	8	4	5	13	36	34
Gjort mindre reparationer						
Oftast kvinnan	5	18	11	3	1	0
Lika ofta	25	25	30	14	10	14
Oftast mannen	70	58	60	73	89	86
N (ca)	64	58	172	60	97	133
Tillbringat mest tid med barnen						
Oftast kvinnan	40	79	82	3	5	12
Lika ofta	47	21	17	79	63	43
Oftast mannen	13	0	1	18	32	45
N	40	38	112	34	65	76

I de fall när både respondenten och partnern är arbetslösa är det möjligt att jämföra kvinnors och mäns upplevelse av vem som gör vad vid likartad arbetsmarknadssituation. Oavsett vem som svarar är det sällan som han/hon menar att det är mannen som ansvarar för någon av de dagliga hushållssysslorna när båda är arbetslösa. Det finns dock en märkbar skillnad mellan mäns och kvinnors svar. Män anser att hushållsarbetet delas i betydligt högre utsträckning än vad kvinnor i samma arbetsmarknadssituation menar. När det gäller genomförandet av mindre reparationer är förhållandet det omvända.

Oavsett vem som besvarar frågan är det endast ett fåtal av de arbetslösa som anser att kvinnan utför dessa, även om det också här finns en viss diskrepans mellan svaren från kvinnliga respektive manliga respondenter.

Tabell 11.2 visar att de arbetslösa kvinnorna upplever att mannen mycket sällan tar huvudansvaret för tvätt, städning eller inköp av mat oavsett arbetsmarknadsstatus. Detta sker dock till viss del när det gäller matlagning och umgänget med barnen. Tretton procent av de arbetslösa kvinnorna menar att den arbetslöse partnern oftast lagar maten och tillbringar mest tid tillsammans med barnen, medan i stort sett ingen upplever detta när mannen deltids- eller heltidsarbetar. Den tydligaste förändringen när det gäller sambandet mellan mannens arbetsmarknadsstatus och hushållsarbets tid består i att han oftare delar på arbetsbördan när han själv också är arbetslös. Däremot spelar det ingen större roll om han deltids- eller heltidsarbetar. I dessa fall är det den arbetslösa kvinnan som till cirka två tredjedelar sköter de dagligen återkommande sysslorna. Den enda variabel som inte uppvisar något signifikant samband med mannens arbetsmarknadsstatus är variabeln ”gjort mindre reparationer”. Trots att kvinnan är arbetslös sköts denna syssla oftast av mannen oavsett om han är arbetslös, arbetar deltid eller heltid.

Även de arbetslösa manliga respondenterna menar att det nästan alltid är de som, oavsett kvinnans arbetsmarknadssituation, ansvarar för reparationsarbetet. Det starkaste sambandet mellan kvinnans arbetsmarknadsstatus och hemarbetstid återfinns när det gäller städning. I detta fall är det 7 procent av männen som anser att de lägger ned mer tid på städning än sin partner när denne också är arbetslös. När kvinnan arbetar deltid är det 27 procent av männen som anser att de oftast tar hand om städningen och när hon arbetar heltid är det 39 procent som anser det samma. Även de övriga hushållsgöromålen uppvisar relativt starka samband med kvinnans arbetsmarknadsstatus. Det bör dock påpekas att resultaten i tabell 11.2 visar att det nästan är dubbelt så vanligt att den heltidsarbetande kvinnan ansvarar för tvätten än att den arbetslöse mannen gör det och att det är lika vanligt eller vanligare att deltidsarbetande kvinnor ansvarar för tvätt, städning och matlagning, trots att mannen är arbetslös och respondent. Det senare är som tidigare visats inte helt utan betydelse när det gäller att bedöma tidsanvändning i hushållet.

Andra faktorerers betydelse för hushållsarbets tid

I syfte att försöka skapa en sammanfattande bild av hushållsarbets tids fördelning och dess samband med partnerns sysselsättning, under

kontroll av andra oberoende variabler, skapas ett index utifrån de variabler i tabell 11.2 som mäter hushållsarbete. Syftet med indexet, som fortsättningsvis benämns som "hushållsarbete", är att det i huvudsak ska täcka hushållssysslor som återkommer i stort sett dagligen. Med anledning av detta plockas variabeln "gjort mindre reparationer" bort. Detta kan tyckas vara orättvist mot männen i undersökningen men då ska man ha i åtanke att andra, ej dagliga och traditionellt kvinnliga sysslor som att stryka, sy och ansvara för kontakten med barnomsorg och skola, inte heller finns med. Tidsåtgång till umgänge med barnen utesluts också eftersom det endast berör par med barn. Kvar blir då variablerna "tvätta kläder" "städa" "laga mat" och "handla mat". Indexet "hushållsarbete" varierar mellan -4 och 4, det förstnämnda betyder att mannen vanligen utför alla sysslor och det sistnämnda att kvinnan vanligen utför alla sysslor. Med 0 menas att mannen och kvinnan delar på sysslorna och/eller utför lika många var. Detta värde kan alltså likställas med att förhållandet i någon mån är jämställt, åtminstone när det gäller de aktuella hushållssysslorna. Värdena däremellan indikerar hur mycket större andel av hushållsarbetet som mannen eller kvinnan utför relativt sin partner.

Den oberoende variabel som är av störst intresse i detta sammanhang är fortfarande partners arbetsmarknadsstatus. Syftet med den kommande multivariata analysen är att kontrollera effekten av arbetsmarknadsstatus genom att konstanthålla andra variabler som är av intresse i detta sammanhang. Utifrån den inledande forskningsgenomgången i detta avsnitt kan det förväntas att yngre generationer är mer jämställda än äldre. Med anledning av detta introduceras den oberoende variabeln ålder. Vidare är det tänkbart att förekomst av barn kan påverka fördelningen av hemarbete genom att hemarbetet då blir mer omfattande och betungande. Sannolikt är det först då som det visar sig hur jämställda mannen och kvinnan egentligen är. Det kan också tänkas att den förmodade effekten av ålder till största delen är ett resultat av att ungdomar sällan har barn. Även detta kan det kontrolleras för i en multivariat analys genom att ta hänsyn till förekomsten av hemmaboende barn. Till sist är det mot bakgrund av avsnittets inledande resonemang också troligt att högutbildade är mer jämställda än lågutbildade, vilket legitimerar införandet av den oberoende variabeln utbildning. Resultatet av analysen redovisas i tabell 11.3.

Tabell 11.3 MCA- analys av arbetslösa kvinnors och mäns syn på fördelning av hushållsarbete den senaste månaden (-4 = mannen gör vanligen allt, 0 = jämställda, 4 = kvinnan gör vanligen allt).

	Kvinna arbetslös och respondent Medelvärde (Beta)	Man arbetslös och respondent Medelvärde (Beta)
Partnerns sysselsättning	(0,34 ^{***})	(0,33 ^{***})
Arbetslös	1,62	1,25
Deltid	2,87	0,45
Heltid	2,82	-0,46
Ålder	(0,25 ^{***})	(0,10)
18-25	1,71	-0,21
26-30	2,48	0,16
31-40	2,69	-0,01
41-50	2,68	0,15
51-65	2,99	0,44
Barn	(0,07)	(0,03)
Har barn	2,64	0,25
Har ej barn	2,44	0,12
Utbildning	(0,09)	(0,17 [*])
Förgymnasial	2,62	0,49
Gymnasium	2,62	0,15
Högskola	2,19	-0,78
R ²	0,202	0,154

*** P = 0,001 ** P = 0,01 * P = 0,05

Tabellen visar att sambandet mellan partners arbetsmarknadsstatus och fördelningen av hemarbetet är starkt även vid en kontroll av effekten från ålder, barn och utbildning. När kvinnan är respondent och arbetslös, samtidigt som mannen är arbetslös, indikerar resultatet att hon utför 1,6 hushållssysslor fler än mannen medan motsvarande siffra för de intervjuade männen är 1,3. Resultatet visar vidare att arbetslösa kvinnor ansvarar för nästan tre hemarbetssysslor fler än mannen oavsett om han arbetar deltid eller heltid. När man studerar de arbetslösa männens uppfattning visar det sig att resultatet varierar från 1,2 till -0,5 beroende på om partnern är arbetslös, deltids eller heltidsarbetande, vilket antyder att partners arbetsmarknadsstatus spelar en väsentlig roll. Samtidigt bör det noteras att den deltidsarbetande kvinnan i genomsnitt gör nästan en "halv sak" mer trots att mannen är öppet arbetslös. Det sistnämnda indikerar att de traditionella könsrollsmönstren lever kvar oavsett mannens och kvinnans

arbetsmarknadsstatus. Det enda fall då mannen utför något fler sysslor än kvinnan är när mannen är arbetslös och partnern heltidsarbetar. Slutsatsen av detta blir alltså att de mest jämställda paren, när det gäller arbetsinsatsen i hemmet, är de som består av en heltidsarbetande kvinna och en öppet arbetslös man.

De övriga variablerna i tabell 11.3 uppvisar i stort sett förväntade samband. Effekten från ålder visar att yngre arbetslösa kvinnor gör en mindre andel av hushållsarbetet än vad de äldre gör. Kvinnor mellan 18–25 år gör 1,7 saker mer än sin partner medan kvinnor mellan 51–60 år i genomsnitt utför tre sysslor fler än mannen. Resultaten antyder alltså att de yngsta kvinnorna i undersökningen inte tar på sig hela arbetsbördan i hemmet även om de är arbetslösa. Detta stämmer väl överens med resultatet i tabell 11.1 som visade att hemarbetet sällan är ett alternativ till förvärvsarbetet bland kvinnor mellan 18–25 år. Om det finns hemmaboende barn eller ej har ingen signifikant effekt på hemarbetets fördelning, vilket mot bakgrund av tidigare studier är något oväntat. Dessa resultat antyder att effekten av ålder verkligen orsakas av en existerande generationsskillnad och inte av att ungdomar sällan har barn. Utbildning uppvisar ett signifikant samband med fördelning av hushållsarbete, när det gäller de arbetslösa manliga respondenterna, på så vis att högutbildade tar en större andel av hushållsarbetet jämfört med lågutbildade. Sammanfattningsvis kan det dock konstateras att effekterna av dessa variabler på fördelningen av hemarbetet är betydligt svagare än effekten av partners sysselsättning.

11.4 Välmående och relationens kvalitet

Som den inledande diskussionen i detta kapitel visade finns det ett antal studier som undersökt hur arbetslöshet och dess konsekvenser påverkar familjen och dess medlemmar. Dessa undersökningar visar överlag att familjens ekonomi ofta försämras till följd av arbetslösheten men också att det är vanligt förekommande att det familjära umgänget och äktenskapet påverkas negativt. Mot bakgrund av detta är det intressant att i detta avslutande avsnitt analysera vad de faktorer som studerats i de tidigare avsnitten betyder för mannens och kvinnans välmående och för familjelivet i stort. Vad betyder alltså arbetslöshetens psykosociala och ekonomiska konsekvenser, samt rollfördelningen i hemmet, för individens och familjens välmående och vilken betydelse har arbetslöshetstid och partners sysselsättning i detta sammanhang? Till sist diskuteras även sambandet mellan psykiska reaktioner och reaktioner på familjenivå.

Relationens kvalitet mäts med hjälp av fyra frågor. Två frågor knyter an till arbetslösheten och lyder som följer: Har relationen till, 1) din make/maka – sambo, 2) ditt/dina barn, blivit bättre eller sämre sedan du blev arbetslös medan resterande två frågor handlar om hur relationen till partner och barn upplevs i allmänhet. Svaren på de frågor som knyter an till arbetslösheten varierar i fem steg från mycket bättre till mycket sämre medan svaren på de övriga två frågorna varierar från mycket till inte alls tillfredsställande. Det handlar alltså om relativt oprecisa och grova mått som grundar sig på en helhetsbedömning av den arbetslöse respondenten, men som trots detta sannolikt fungerar som en indikator på relationens kvalitet. Det psykiska välmåendet mäts med hjälp av General Health Questionnaire (GHQ) som består av tolv påståenden som kretsar kring upplevelsen av vardagssituationen. Svaren har summerats till ett index. Ju högre värde, desto sämre välmående (Goldberg, 1972). Arbetslöshetstiden avser antalet arbetslöshetsdagar under den senaste arbetslöshetsperioden.

Betydelsen av arbetslöshetstid och partnerns sysselsättning

Det finns alltså ett antal äldre och nyare studier som pekar på arbetslöshetens negativa påverkan på familjen och dess medlemmar. Tabell 11.4 visar på sambandet mellan partnerns arbetsmarknadsstatus och variablerna GHQ, relationen till partnern och relationen till barnen. Eftersom resultaten inte skiljer sig åt nämnvärt beroende på om det är en man eller en kvinna som besvarat frågorna görs ingen uppdelning efter kön i detta fall.

Inledningsvis kan det konstateras att procenttalen i kolumn tre visar att det är en dubbelt så stor andel av de arbetslösa respondenterna som anser att relationen till partnern har försämrats till följd av arbetslösheten än som menar att relationen har förbättrats. Hela 76 procent anser dock att arbetslösheten inte påverkat samlivet med partnern över huvudtaget. När det gäller relationen till barnen är det till och med betydligt fler som upplever att arbetslösheten haft en positiv påverkan, jämfört med antalet som menar att relationen försämrats till följd av arbetslösheten. Endast 7 procent anser att arbetslösheten haft en negativ effekt på samlivet med barnen. Dessa resultat får anses vara tämligen uppseendeväckande mot bakgrund av att tidigare forskningsresultat överlag visat att arbetslöshet oftast har en negativ effekt på familjelivet. Möjligen är det trots allt så att den utökade fritid som ofta uppstår som en följd av arbetslöshet ofta

utnyttjas till att skapa en fördjupad kontakt, åtminstone när det gäller relationen till barnen.

Tabell 11.4 Sambandet mellan partnerns sysselsättning och GHQ, samt relation till partner och barn.

	Partnerns sysselsättning		Sign (Totalt)
	Ej arbetslös	Arbetslös	
GHQ (medelvärde)	16,46	18,09	*
Relation till partner efter arbetslöshet			
Bättre	8	7	(8)
Oförändrat	77	71	(76)
Sämre	15	22	(16)
N	767	195	962
Relation till barn efter arbetslöshet			
			*
Bättre	25	16	(23)
Oförändrat	69	72	(70)
Sämre	6	11	(7)
N	450	115	565

*** P = 0,001 ** P = 0,01 * P = 0,05

Tabell 11.4 visar vidare att det finns ett samband mellan partnerns arbetsmarknadsstatus och det psykiska välbefinnandet på så vis att de som har en arbetslös partner mår sämre psykiskt än de som har en partner som inte är arbetslös. Trenden är densamma när det gäller upplevelsen av hur samlivet fungerar. Det är en större andel av de som har en arbetslös partner som upplever att relationerna inom familjen försämrats, även om detta resultat inte är signifikant i fallet med relationen till partnern.

Även respondentens arbetslöshetstid uppvisar ett signifikant samband med variablerna psykiskt välmående och relationen till partner och barn.

Tabell 11.5 indikerar att arbetslöshetstid är relaterad till välmåendet och familjelivet på så vis att långvarig arbetslöshet försämrar det psykiska välmåendet och familjelivets funktionssätt. Det psykiska välbefinnandet är bäst bland dem som har en arbetslöshetstid som understiger 6 månader och sämst bland dem som varit arbetslösa mer än 2 år. När det gäller sambandet mellan arbetslöshetstidens längd och relationen till partner och barn är mönstret inte lika entydigt. Resultaten antyder dock att lång arbetslöshetstid är relaterad till försämrade relationer inom familjen. Särskilt tydligt är detta när arbetslöshetstiden överstiger 6 månader.

Tabell 11.5 Sambandet mellan arbetslöshetstid och GHQ, samt relation till partner och barn.

	Arbetslöshetstid			Sign
	-6 mån	6 mån-1 år	2 år-	
GHQ (medelvärde)	15,59	16,77	18,42	***
Relation till partner efter arbetslöshet				*
Bättre	9	8	6	
Oförändrat	80	74	75	
Sämre	11	19	19	
N	343	368	252	963
Relation till barn efter arbetslöshet				***
Bättre	28	21	20	
Oförändrat	70	66	74	
Sämre	2	12	7	
N	211	217	137	565

*** P = 0,001 ** P = 0,01 * P = 0,05

Huruvida sambanden mellan långtidsarbetslöshet och psykiskt välmående samt samlivet inom familjen är en direkt effekt av, eller resultatet av selektion till, arbetslöshet är svårt att utreda med hjälp av tillgängliga data. Båda förklaringsalternativen är fullt möjliga. Det är tänkbart att det i huvudsak är grupper med dålig utbildning, ohälsa, etc som selekteras ut till långtidsarbetslöshet. En undersökning av Åberg (1997) talar dock emot denna hypotes. Denna studie visar att det under den senaste tidens djupa lågkonjunktur inte finns någon större skillnad mellan korttids- och långtidsarbetslösa med avseende på till exempel utbildningsnivå. Det finns även ett antal longitudinella undersökningsresultat som styrker effekt-hypotesen. Ett exempel är Banks och Jacksons undersökning (1982) som kartlade förekomsten av psykiska besvär hos 747 elever. Eleverna undersöktes dels när de gick i sista årskursen i grundskolan, dels ett år senare när somliga hade arbete medan andra var arbetslösa. Så länge man gick i skolan fanns det endast en marginell skillnad mellan eleverna, men ett år senare hade de som fått arbete förbättrat sin psykiska hälsa medan de som blivit arbetslösa försämrat sin.

Arbetets psykosociala och ekonomiska värde samt hemarbetets fördelning

Som diskuterades i inledningen av detta kapitel är det troligt att de psykosociala och ekonomiska konsekvenserna av arbetslöshet har betydelse för familjens och dess medlemmars välmående. Dessutom är det, mot bakgrund av tidigare forskning, sannolikt att graden av flexibilitet i könsrollsmönstret påverkar de arbetslösas familjeliv.

Sambandet mellan dessa faktorer och individens välmående, samt parrelationens kvalitet, analyseras i tabell 11.6. Förvärvsarbetets psykosociala funktion mäts med hjälp av samma index (WIS) som användes i det inledande avsnittet i detta kapitel och den ekonomiska situationen mäts med hjälp av en fråga om hur svårt det är att få ekonomin att gå ihop. Könrollernas flexibilitet mäts med hjälp av samma index (hushållsarbete) som utarbetades i föregående avsnitt. Det psykiska välmåendet mäts med hjälp av "GHQ" och relationens kvalitet mäts med hjälp av frågan: Hur upplever du att relationen till din partner är? Ju högre poäng, desto sämre välmående och relation.

Tabell 11.6 MCA-analys av arbetslösas psykiska välmående och relation till partner. Medelvärde (Beta).

	GHQ (medelvärde)		Relation till partner	
	Kvinna resp	Man resp	Kvinna resp	Man resp
Partnerns arbetsmarknadsstatus	(0,08)	(0,02)	(0,01)	(0,01)
Ej arbetslös	17,10	16,38	1,42	1,38
Arbetslös	18,81	15,94	1,41	1,40
Arbetslöshetstid	(0,11*)	(0,13**)	(0,10)	(0,06)
-6 mån	16,35	15,44	1,32	1,39
6 mån-2 år	17,32	15,87	1,47	1,41
2 år-	18,94	18,09	1,46	1,32
Arbetsorientering	(0,29***)	(0,27***)	(0,14*)	(0,06)
Låg	13,33	11,86	1,29	1,30
Ganska låg	15,58	14,42	1,34	1,35
Hög	17,82	15,18	1,44	1,39
Mycket hög	20,12	18,46	1,51	1,41
Hur klarar man ekonomin	(0,27***)	(0,33***)	(0,14*)	(0,18**)
Med stora svårigheter	20,72	20,39	1,48	1,54
Med vissa svårigheter	18,36	16,56	1,48	1,37
Ganska lätt	14,32	13,30	1,32	1,32
Lätt	14,06	12,36	1,21	1,21
Fördelning av hushållsarbete	(0,12*)	(0,08)	(0,12*)	(0,12*)
Mannen gör mer	12,94	16,20	1,26	1,45
Jämställda	16,67	17,52	1,23	1,25
Kvinnan gör mer	17,80	15,77	1,45	1,40
R ²	0,225	0,272	0,067	0,055

*** P = 0,001 ** P = 0,01 * P = 0,05

Resultaten visar att sambandet mellan arbetslöshetstid och psykiskt välmående består både för män och kvinnor även i en multivariat

analys. Det kan också tilläggas att medelvärdet på GHQ-skalan är 17,56 för kvinnor och 16,41 för män, vilket indikerar att arbetslösa kvinnor generellt upplever att de mår sämre än arbetslösa män. Eftersom denna skillnad även påvisats bland förvärvsarbetande män och kvinnor är det dock vanskligt att hävda att detta resultat är relaterat till själva arbetslöshetssituationen. Vidare har de psykosociala och ekonomiska konsekvenserna stor betydelse för hur männen och kvinnorna mår psykiskt. De som saknar arbetets psykosociala funktion och har ekonomiska svårigheter mår betydligt sämre än de med låg arbetsorientering och stabil ekonomi. Effekten av psykosociala faktorer är något starkare bland kvinnor samtidigt som effekten av ekonomin är starkare när det gäller män. Fördelningen av hemarbetet påverkar på så vis att de arbetslösa som har en partner som delar, eller tar huvuddelen av hushållsarbetet, mår något bättre än andra, även om detta resultat inte är signifikant bland männen.

När det gäller relationen till partnern uppvisar varken partnerns arbetsmarknadsstatus eller arbetslöshetstid ett signifikant samband i en multivariat analys. Däremot finns det för kvinnorna en signifikant effekt från arbetsorientering som indikerar att de som betonar arbetets psykosociala dimension upplever att samlivet med partnern är mindre tillfredsställande än de som har lägre arbetsmotivation. Den ekonomiska situationen är återigen en variabel som har en signifikant effekt både för arbetslösa kvinnor och män, även om den, även i detta fall, är något mer betydelsefull i männens fall. De som har en ansträngd ekonomisk situation har en betydligt mer negativ syn på hur samlivet fungerar, än de som lyckats bevara en stabil ekonomi.

Sambandet mellan fördelning av hemarbetet och relationens kvalitet antyder att de som delar på hushållsarbetet upplever den största tillfredsställelsen, och detta gäller för både män och kvinnor. Det är alltså inte så att arbetslösa män eller kvinnor som utför en stor del av arbetet i hemmet mår bättre och är mer nöjda med sin kärleksrelation än andra arbetslösa. Tvärtom indikerar resultaten i tabell 11.6 att ett stort engagemang i hemarbetet, särskilt bland arbetslösa kvinnor, är relaterat till en försämring av den psykiska hälsan och relationen till partnern. Det finns alltså inget som tyder på att hushållsarbetet kan fungera som substitut för förvärvsarbete bland arbetslösa kvinnor idag. Till slut kan det också tilläggas att den relativt låga andelen förklarad varians, när det gäller relationens kvalitet, antyder att det är en rad andra faktorer som är av avgörande betydelse för hur samlivet fungerar än de som varit möjliga att kontrollera för i denna studie.

Sammanfattningsvis indikerar resultaten i tabell 11.6 att de psykosociala konsekvenserna av arbetslöshet tenderar att slå något hårdare

mot kvinnor samtidigt som de ekonomiska konsekvenserna drabbar männen i något högre utsträckning, åtminstone då det gäller välmåendet och upplevelsen av hur samlivet fungerar. Effekten av hushållsarbets fördelning är ungefär densamma för män och kvinnor, med den skillnaden att arbetslösa kvinnor som bor tillsammans med en partner som utför huvuddelen av hushållsarbetet tenderar att vara mer nöjda än män i samma situation.

Sambandet mellan psykiskt välmående och relationen till partnern

Förutom att tidigare forskning visat att arbetslösheten och dess psykosociala och ekonomiska konsekvenser, samt de roller som familjerelationerna baserar sig på, haft betydelse för hur familjelivet fungerar, har tidigare studier även visat att den arbetslöse individens psykiska välmående påverkat relationen till övriga familjemedlemmar. Samtidigt är det, som tidigare nämnts, högst sannolikt att kvaliteten på samlivet har stor betydelse för familjemedlemmarnas välmående. Sambandet mellan dessa två faktorer redovisas nedan.

Tabell 11.7 Sambandet mellan GHQ och civilstånd, samt relation till partnern, bland arbetslösa.

	GHQ (medelvärde)	
	Kvinna respondent	Man respondent
Civilstånd	*	**
Sambo, utan barn	17,03	15,15
Sambo, med barn	17,55	17,14
Ensam, utan barn	17,22	17,42
Ensam, med barn	20,12	18,67
Relation till partner	***	***
Mycket tillfredsställande	15,26	15,04
Tillfredsställande	20,19	17,65
Mindre tillfredsställande	27,56	23,62

*** P = 0,001 ** P = 0,01 * P = 0,05

Inledningsvis visar tabell 11.7 att civilstånd har betydelse för det psykiska välmåendet. De arbetslösa som mår sämst är de som är ensamstående med barn medan de som upplever sig ha den bästa hälsan är sammanboende utan barn. Strand (1997) har visat att detta resultat till största delen kan förklaras av den ekonomiska situationen. De arbetslösa som har det svårast ekonomiskt är de ensamstående med barn. Därefter följer i tur och ordning ensamstående utan barn, sammanboende med barn och slutligen sammanboende utan barn.

Detta är en ordning som harmonierar väl med sambandet mellan civilstånd och psykiskt välmående bland arbetslösa män och kvinnor.

Som resultaten visar finns det ett tydligt samband mellan psykiskt välmående och hur relationen till partnern upplevs. Variablerna är relaterade till varandra på så vis att ett sämre välmående är förknippat med en dålig relation till partnern eller omvänt, en mindre tillfredsställande relation är relaterat till dålig psykisk hälsa. Sambandet gäller både bland män och kvinnor, även om sambandet är något starkare för kvinnor. Det sistnämnda stödjer till viss del resultatet från en arbetslöshetsstudie av Walsh & Jackson (1995) som visade att en otillfredsställande partnerrelation har betydligt större effekt på kvinnors välmående än på mäns. Sammanfattningsvis visar dock resultaten i tabell 11.7 att reaktioner på individuell och familjenivå är nära sammankopplade med varandra bland såväl arbetslösa män som arbetslösa kvinnor.

11.5 Sammanfattande diskussion

I inledningen av detta kapitel presenterades en analytisk modell som sedan legat till grund för denna undersökning. Det centrala antagandet var att arbetslösheten och dess psykosociala och ekonomiska konsekvenser, samt fördelningen av hemarbetet, på olika sätt påverkar familjen och dess medlemmar. Dessutom utgick modellen från att individernas välmående har betydelse för hur familjen fungerar samtidigt som de individuella reaktionerna påverkar familjelivet. Mot bakgrund av detta var det huvudsakliga syftet med studien att undersöka vilken betydelse olika grader av arbetslöshet (arbetslöshetstid och partnerns arbetsmarknadsstatus), förvärvsarbets psykosociala och ekonomiska värde, samt arbetsfördelningen i hemmet, har för individuella reaktioner och för familjelivet.

Inledningsvis analyserades förvärvsarbets ekonomiska och psykosociala betydelse för arbetslösa män och kvinnor. När det gäller förvärvsarbets psykosociala värde för män och kvinnor som befinner sig i olika sociala sammanhang framkom en del intressanta resultat. Graden av arbetsorientering är, generellt sett, hög bland arbetslösa. Detta antyder att arbetet, vid sidan om dess ekonomiska betydelse, har ett stort psykosocialt värde och detta gäller för såväl arbetslösa män som för arbetslösa kvinnor. Inom kvinnogruppen finns dock en tydlig generationsklyfta på så vis att de yngre kvinnorna är betydligt mer arbetsorienterade än de äldre. Kvinnor under 25 år är faktiskt den grupp som har den största arbetsmotivationen bland alla kvinnor och män. Detta resultat får ett visst stöd av SCB:s AKU-statistik (1995) som visar att den kategori anställda som vill öka sin

arbetstid mest är kvinnor under 25 år. Även om detta till viss del kan förklaras av den relativt stora andelen deltidsarbetande inom denna kategori indikerar resultatet att arbetsviljan är stor bland yngre kvinnor. Orsaken till den tydliga ålderskillnaden kan åtminstone delvis spåras till det faktum att nästan hälften så liten andel av den yngsta ålderskategorin kvinnor som av den äldsta, anser att hemarbete är lika tillfredsställande som förvärvsarbete. Denna undersökning finner alltså inget stöd för att förvärvsarbetets psykosociala värde idag skulle vara betydligt större för män än för kvinnor. Detta gäller särskilt för den yngre generationen.

Vid analysen av vilken effekt partnerns sysselsättningsgrad har på hushållsarbetets fördelning utkristalliserades två, delvis motsägelsefulla, resultat. Å ena sidan finns det ett starkt samband mellan arbetsmarknadsstatus och fördelning av hemarbetet på så vis att både kvinnor och män utför en betydligt större andel av hushållsarbetet när de är arbetslösa jämfört med när de förvärvsarbetar. Detta gäller även under kontroll av ålder, förekomst av barn och utbildning. Både män och kvinnor utnyttjar alltså en del av sin tid som arbetslös till att utföra hemarbete. Å andra sidan indikerar resultatet att kvinnan tar en stor andel av arbetet oavsett mannens sysselsättning. Det är först när kvinnan heltidsarbetar och mannen är öppet arbetslös som arbetsbördan i hemmet är någorlunda jämnt fördelad, vilket i det stora hela naturligtvis är allt annat än en jämställd arbetsfördelning. Resultatet visar alltså att det finns en flexibilitet när det gäller hemarbetet men också att det även idag pågår en socialiseringsprocess som konstituerar könsroller.

Nästkommande avsnitt analyserade sambandet mellan de ovan nämnda variablerna och individens, samt familjens, välmående. När det gäller de arbetslösas bedömning av hur arbetslösheten påverkat familjrelationerna visade resultaten att det är förhållandevis få som menar att arbetslösheten haft någon effekt över huvudtaget. Bland de som uppger att arbetslösheten påverkat relationen till partner och barn är det dessutom en relativt stor andel som menar att relationen förbättrats till följd av arbetslösheten. Däremot är det psykiska välmåendet relaterat till arbetslöshetstid på så vis att längre arbetslöshetstid är förknippad med en försämrad hälsa bland både kvinnor och män. Huruvida det sistnämnda är ett resultat av selektion till, eller en direkt effekt av, långtidsarbetslöshet är svårt att utreda med hjälp av tillgängliga data, men tidigare forskningsresultat som baserats på longitudinella data har uppvisat ett starkare stöd för effekthypotesen.

Två centrala faktorer som påverkar det psykiska välmåendet och relationen mellan partners är de psykosociala och ekonomiska konsekvenserna av arbetslöshet. De med hög arbetsorientering och

svåra ekonomiska problem upplever större svårigheter än de som har lägre arbetsorientering och stabilare ekonomi. Arbetets psykosociala funktion tenderar att vara av något större betydelse för arbetslösa kvinnors välmående än för mäns samtidigt som den ekonomiska funktionen är särskilt betydelsefull för mäns välbefinnande. Fördelningen av hushållsarbetet påverkar välmåendet och relationerna på så vis att "jämslällda" respondenter generellt är mer nöjda än de som utför huvuddelen av hemarbetet. Resultatet indikerar dels att hushållsarbete inte är ett tänkbart alternativ till förvärvsarbete vare sig för kvinnor eller män, dels att jämslälldhet i hushållsarbetet är bra för, eller en indikation på, relationens kvalitet.

Till sist finns det även ett starkt samband mellan psykiskt välmående och hur kvinnor och män ser på relationen till sin partner. De som upplever en hög grad av psykiska besvär anser att relationen till partnern inte är lika tillfredsställande, som de med ett gott välmående hävdar. Detta är särskilt tydlig för kvinnor. Det finns alltså ett starkt samband mellan individuella reaktioner och reaktioner på familjenivå. Frågan är hur kausaliteten ser ut. För det första är det tänkbart att arbetslöshetens negativa effekt på familjelivet orsakar ett lågt välbefinnande hos individen, alternativt att dåliga relationer försvårar individens anpassning till arbetslöshetssituationen. I båda fallen är relationens kvalitet av avgörande betydelse för individens välmående. För det andra är det också högst sannolikt att arbetslöshetens negativa effekter på den enskilde individen gör att hon/han lättare tappar humöret och tålmodet, vilket i förlängningen påverkar samlivet med andra familjemedlemmar negativt. I detta fall orsakar alltså individens låga välbefinnande konflikter inom familjen.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att förvärvsarbetet idag till stora delar är en lika viktig beståndsdel i kvinnors liv som i mäns. På grund av detta är också konsekvenserna av arbetslöshet likartade för både män och kvinnor. Som denna studie visar är det en minoritet av arbetslösa kvinnor som finner en inre tillfredsställelse i hushållsarbete i dag. Detta gäller framför allt för yngre kvinnor men till viss del även för äldre. Trots detta antyder resultaten att arbetslösa kvinnor med en förvärvsarbetande partner ansvarar för i stort sett allt hushållsarbete. Det sistnämnda visar på betydelsen av att kvinnor förvärvsarbetar om arbetet i hemmet ska fördelas någorlunda jämlikt mellan män och kvinnor. Visserligen blir den totala arbetsbördan för dessa dubbelarbetande kvinnor betungande, men trots detta är det förmodligen nödvändigt med en hög kvinnlig förvärvsfrekvens för att man ska uppnå något som kan liknas med jämslälldhet i hemarbetet.

Resultaten i denna studie är viktiga att beakta mot bakgrund av den senaste tidens arbetslöshetsutveckling sådan den presenterades i

den inledande delen av detta kapitel. Den omfattande strukturomvandlingen har inneburit att arbetslöshetsstalet bland kvinnor har fortsatt att öka den senaste tiden och antas öka även de närmaste åren. Samtidigt har denna undersökning indikerat att förvärvsarbetets psykosociala värde i dag är störst för unga arbetslösa kvinnor. En förklaring till detta är att de inte finner någon nämnvärd tillfredsställelse i hemarbetet. Ytterligare en möjlig orsak till den stora arbetsviljan bland dessa kvinnor är att de uppskattar den självständighet som förvärvsarbetet ger dem gentemot män. I detta sammanhang är det också viktigt att tillägga att graden av arbetsorientering är, som denna studie visat, av avgörande betydelse för välmåendet och för hur samlivet fungerar bland kvinnor. Detta innebär att en ökad andel arbetslösa kvinnor sannolikt kommer att leda till en ökad grad av psykosociala problem bland framförallt yngre kvinnor.

Litteraturförteckning

- Boalt, Carin (1983) "Tid för hemarbete. Hur lång tid då?" i: *Den okända vardagen. Om arbetet i hemmet*, Red. Britta Åkerman. Stockholm: Akademitratur.
- Chen, Huey-tsyh, Rose Marks, Michelle & Bersani, Carl A. (1994) "Unemployment classifications and subjektive well-being" *The sociological review*, vol 42, no 1.
- Colbjörnsen, Tom., Dahl, Sven-Åge & Hansen, Hans-Tore (1992) *Langtidsarbetslöshet. Årsaker, konsekvenser og mestrings*. SNF-rapport, nr 83. Bergen: Stiftelsen för samfuns- og næringslivsforskning.
- Dew, Mary Amanda, Penkower, Lili & Bromet, Evelyn J. (1991), "Effects of unemployment on menthal health in the contemporary family". *Behavior modification*, vol 15, no 4.
- Ensminger, Margaret & Celentano, David. (1990) "Gender differences in effect of unemployment on psychological distress". *Social science and medicine*, vol 30, no 4.
- European Commission (1996) *Employment in Europe*. Bryssel: ESSC-EC-EAEC.
- Farkas, George (1976) "Education, wage rates, and the division of labor between husband and wife", *Journal of Marriage and the Family*, vol 38, no 3.
- Gallie, Duncan, Gershuny Jonathan & Vogler, Carolyn (1994) "Unemployment, the household and social networks" i: *Social change and the experience of unemployment*, Red. Duncan Gallie, Catherine Marsh & Carolyn Vogler. Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, D. P. (1972) *The detecting of psychiatric illness by questionnaire. A technique for the identification and assessment of non-psychotic psychiatric disease*. Oxford: Oxford University Press.
- Jahoda, Marie (1982) *Employment and unemployment. A social-psychological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jahoda, Marie, Lazarsfeld, P. F. & Zeisel, H. (1971) *Marienthal, the sociography of an unemployed community*. Chicago: Aldine-Atherton.

- Johnson, Laura C., Abramovitch, Rona (1988) "Paternal unemployment and family life", I: *Ecological research with children and families*, Red Pence, Alan R. New York: Teachers College Press.
- Komarovsky, Mirra & Colledge, Batnard (1973) *The unemployed man and his family*. New York: Octagon Books.
- Leana, Carrie & Feldman, Daniel (1991) "Gender differences in responses to unemployment". *Journal of vocational behavior*, vol 38, no 1.
- Leeftang, R., Klein-Hesselink, D & Spruit, I. (1992) "Health effects of unemployment: II. Men and women". *Social science and medicine*, vol 34, no 4.
- Liem, Ramsay & Liem, Joan Huser (1988) "Psychological effects of unemployment on workers and their families". *Journal of social issues*, vol 44, no 4.
- Liem, Ramsay & Liem, Joan Huser (1990) "Effects of unemployment", i Eckenrode, J. & Gore, S. (red.) *Stress between work and family*, New York: Plenum Press.
- McGhee, Janice & Fryer, David (1989) "Unemployment, income and the family: an action research approach". *Social behaviour*, vol 4, no 4.
- Morris, Lydia (1990) *The workings of the household*. Cambridge: Polity Press.
- Nermo, Magnus (1994) "Den ofullbordade jämställdheten" i: *Vardagens villkor* Red. Johan Fritzell & Olle Lundberg. Stockholm: Brombergs Förlag.
- Nordenmark, Mikael (1995) ""Kvinnlig" och "manlig" arbetslöshet": Upplever kvinnor och män arbetslöshet på skilda sätt? *Arbetsmarknad och arbetsliv*, årg. 1, nr 1.
- Nordenmark, Mikael (1997) *Employment commitment and psychological well-being among unemployed men and women*. Arbetspapper. Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- Nyberg, Anita (1990) "Hushållsteknik – mödrars möda och mäns makt" i: *Teknokrati, arbete, makt* Red. Svante Beckman m.fl. Stockholm: Carlssons Förlag.
- Pahl, Raymond Edward. (1984) *Division of labour*. Oxford: Basil Blackwell.
- Perrucci, C. Carolyn., Potter, Harry R. & Rhoads, Deborah, L. (1978) "Determinants of male family-role performance", *Psychology of Women Quarterly*, vol 3, no 1.
- Presland, Pauline & Antill, John K. (1987) "Household division of labour: The impact of hours worked in paid employment", *Australian journal of psychology*, vol 39, no 3.
- Sander, William (1992) "Unemployment and marital status in Great Britain", *Social biology*, vol 39, no 3–4.
- Strand, Mattias (1996) *Unemployment and economic stress*, Arbetsrapport nr 4, LUP-projektet. Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- SCB (1990–1997) *Arbetskraftsundersökningarna*. Stockholm.
- SCB (1992) *Tidsanvändningsundersökningen*. Stockholm.
- Schliebner, Cone T., Peregoy John J. (1994) "Unemployment effects on the family and the child: Interventions for counsellors", *Journal of counselling & development*, vol 72, no 4:3.
- Shamir, Boas (1986) "Unemployment and household division of labour", *Journal of marriage and the family*, vol 48.
- Targ, Dena B. & Perrucci, Carolyn C. (1990) "Plant closings, unemployment and families", *Marriage and family review*, vol 15, no 3-4.

- Thune, Frode & Underlid, Kjell (1992) "Psykkiske plager hos arbeidsledige kvinner og menn", *Tidsskrift for norsk psykologforening*, vol 29, no 7.
- Välfärdsprojektet (1996) *Ensamföräldrarna – en utsatt grupp?* Stockholm: Regeringskansliets offsettryckeri.
- Walsh, Susan & Jackson Paul R. (1995) "Partner support and gender: Contexts for coping with job loss". *Journal of occupational and organizational psychology*, vol 68.
- Warr, Peter., Cook, J & Wall, T. (1979) "Scales for the measurement of some work attitudes and aspects of psychological well-being", *Journal of Occupational Psychology*, vol 52.
- Warr, Peter., Jackson, P & Banks, M. (1988) "Unemployment and mental health: Som British studies". *Journal of social issues*, vol 44, no 4.
- Åberg, Rune (1997) *Can unemployment persistency be explained by search theory?* Arbetspapper, Sociologiska institutionen, Umeå universitet.

Om författarna

GÖRAN AHRNE

är professor i sociologi vid Stockholms universitet. Han arbetade inom den första svenska levnadsnivåundersökningen och skrev en rapport om kvinnors hushållsarbete och dubbelarbete. Han har bedrivit forskning om social skiktning och arbetsförhållanden i ett internationellt jämförande perspektiv och om relationer mellan medborgare och myndigheter. Under senare år har han forskat om maktrelationer och social interaktion i familjer och andra organisationer.

ULLA BJÖRNBERG

är professor i sociologi, med inriktning på kön och familj, vid Göteborgs universitet. Hon forskar om familjeliv med särskild tonvikt på familjepolitikens och förvärvsarbetets betydelse för relationer mellan könen i familj och hushåll. I sina senaste studier har hon samarbetat med forskare i Öst- och Västeuropa och jämfört förändringar i olika familjetypers villkor. För närvarande leder hon ett forskningsprogram inriktat på familjesociologisk teori- och metodutveckling.

KRISTIAN BOLIN

är FD i nationalekonomi och arbetar vid nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet. Hans forskning behandlar familjen ur olika perspektiv. Han har exempelvis skrivit teoretiska arbeten kring tidsallokering och äktenskapskontrakt, men också genomfört empiriska studier bl.a. av familjens stabilitet.

MEHRDAD DARVISHPOUR

är doktorand i sociologi vid Stockholms universitet. Han håller på att skriva sin avhandling om invandringens effekt på förändringar av maktrelationer och konflikter bland iranska familjer i Sverige. Han har tidigare skrivit om familj och kvinnans situation i Iran.

LENNART FLOOD

är professor i ekonometri vid Göteborgs universitet. Han har även varit anställd som sakkunnig på Finansdepartementet. Hans huvudsakliga forskningsområde har varit arbetsutbud och skatter, och han har även sedan flera år varit delaktig i insamlingen av ekonomiska data.

URBAN GRÅSJÖ

är doktorand vid Nationalekonomiska institutionen vid Göteborgs universitet. Han avser att skriva en avhandling med inriktning mot analys av hushållens tidsanvändning.

MICHAEL GÄHLER

är doktorand i sociologi vid Stockholms universitet och verksam inom levnadsnivåprojektet vid Institutet för social forskning (SOFI). Han arbetar med en avhandling om skilsmässors olika konsekvenser för barn och vuxna. Han har också varit biträdande sekreterare i Utredningen om den sociala snedrekryteringen till högre studier.

BJÖRN HALLERÖD

är docent i sociologi vid Umeå universitet och bedriver forskning om socialpolitik, inkomstfördelning och levnadsstandard. Han är för närvarande ansvarig för projektet "Mitt, ditt eller vårt", vars syfte är att studera hushållens interna fördelning av resurser.

MARIN HÖRNQVIST

är FK i sociologi och arbetar inom levnadsnivåprojektet vid Institutet för social forskning vid Stockholms universitet. Han är även huvudsekreterare i Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO). Hans forskning har rört sig omkring övergången till vuxenlivet och karriärutveckling.

ANNA-KARIN KOLLIND

arbetar som forskare och lärare vid Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Efter ett avhandlingsarbete om Freud har hon främst ägnat sig åt familjesociologisk forskning, bl.a. en studie om familjerådgivningens historia. Hon arbetar f.n. i ett familjesociologiskt forskningsprogram med inriktning på teori- och metodutveckling.

MIKAEL NORDENMARK

är doktorand vid Sociologiska institutionen vid Umeå universitet. Han deltar för närvarande i ett forskningsprojekt om orsaker till och konsekvenser av arbetslöshet. Han arbetar på en avhandling med arbetsnamnet *Unemployment, Employment Commitment and Family Life*.

ANITA NYBERG

är lektor i nationalekonomi och docent vid tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet. Hennes forskning rör sig inom området avlönat/oavlönat arbete ur ett genusperspektiv. Hon är huvudsekreterare i Kvinnomaktutredningen.

CHARLOTT NYMAN

är doktorand på sociologiska institutionen vid Umeå universitet. Hon håller på med sin avhandling som har arbetsnamnet. *Mine, Yours or Ours: The Intricacies of Family Economy and Decision-making.*

INGA PERSSON

är professor i nationalekonomi, särskilt kvinnoforskning, vid Lunds universitet. Hon tillhörde ledningsgruppen för den svenska maktutredningen 1985–1990. Hennes forskning har varit inriktad mot arbetslöshet, arbetsmarknadspolitik, den svenska välfärdsstaten samt kvinnors ställning i ekonomin.

EVA SUNDSTRÖM

är doktorand vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet. Hennes avhandlingsarbete är inriktat på analyser av attityder till arbetsfördelning i familjen och till kvinnors förvärvsarbete i Sverige, Tyskland och Italien.

